

VETENSKAPSSOCIETETEN
I LUND
ÅRSBOK

1988

Vetenskaps societeten
i Lund
Årsbok 1988

*Yearbook of
the New Society of Letters
at Lund*

Lund University Press

*Redaktör: Anders Grönvall, Sjögatan 6,
S-223 63 Lund, tel. 046-12 35 79*

Formgivning: Lars Tempte

*Omslagsbilden visar en detalj från aulan i Universitetshuset,
efter restaureringen.*

*Det joniska kapitälet är gjutet i Lund under Axel Nymans ledning.
Förgyllningen utgöres av slagmetall.*

Foto av Ola Terje, februari 1986

*Art. nr 20132
ISBN 91-7966-097-5*

Berlings, Arlöv 1989

Innehåll

Artiklar

- 5 *Arvid G:son Elg*: En lagsamlingshandskrift från 1500-talet i Härnösands stadsbibliotek
- 39 *Erik Lönnroth*: Konsten att skriva historia
- 51 *Hans Ritte*: "Ein kleiner Übermensch in Gestalt eines Kindes", Die rebellischen Mädchen bei Astrid Lindgren
- 63 *Bengt Skans*: Slaget vid Helge å i nygammal belysning
- 108 *Hugo Yrwing*: Visby och uppkomsten av Tyska hansen

Minnesord

- 141 Erik Moltke af *Marie Stoklund*
- 145 Erik Rooth av *Gustav Korlén*
- 151 Carl-Eric Thors av *Gösta Holm*
- 159 Lennart Håkanson av *Alf Önnerfors*
- 163 Leiv Amundsen av *Stig Y. Rudberg*
- 167 Ingemar Ekblom av *Karl Emil Thulin*
- 171 Einar Gjerstad av *Pär Göran Gierow*
- 177 Hadar Erik H:son Hallström av *Bertil Kugelberg*
- 181 Sven S. Hartman av *Jan Bergman*
- 189 Carl Erik Östenberg av *Pär Göran Gierow*
- 193 Harald Elovson av *Carl Fehrman*

Vetenskapssocieteten i Lund

- 199 Matrikel
- 211 Verksamhetsberättelse 1987
- 213 Räkenskaper
- 215 Stadgar
- 219 Skriftförteckning

Arvid G:son Elg

En lagsamlingshandskrift från 1500-talet i Härnösands stadsbibliotek

*Utskrift jämte inledning, kommentar och ordförklaringar. Med förord
av Jan Liedgren*

Förord

I handskriftsbeskrivningarna i Sveriges gamla lagar omtalar Carl Johan Schlyter, att laghandskrifterna ej sällan även innehålla andra texter av olika slag, huvudsakligen stadgar från 1200–1500-talet. I de talrika laghandskrifterna från 1500-talets senare hälft finner man ofta dessa stadgar av samma hand som volymen i övrigt. I de gamla pergamenthandskrifterna kan stadgarna vara tillskrivna vid skilda tidpunkter på inhäftade pappersblad. Ett talande exempel är handskrift B 172, (KB) utgiven 1977 i en vacker facsimileutgåva med titeln »Codex Aboensis» (jfr härom min recension i NTBB 67, 1980). Ett stort antal sådana stadgetexter även eftermedeltida ha av juridiskt eller antikvariskt intresse avskrivits, ensamma eller i sviter, i de volymer eller buntar från 1500-, 1600- och 1700-talen, som sammanförts i B-serierna i Kungl Biblioteket och i Uppsala Universitetsbibliotek. Över de senare har en förträfflig katalog upprättats av häradshövding Nils Edling (1880–1930). Ej minst beundransvärd är dess systematiska del.

På uppdrag av Vitterhetsakademiens Diplomatariekommitté genomgick jag själv det medeltida stadgematerialet i UUB åren 1938–39, och Carl Ivar Ståhle inventerade motsvarande material i KB under senare hälften av 1940-talet. Givetvis gjorde vi också vissa iakttagelser rörande de stadgar som tillkommit under Vasa-tiden. En kort översikt över de medeltida stadgarna och litteraturen därom har jag lämnat i artikeln »Stadgor» i Kulturhistoriskt Lexikon XVI (1971). Någon motsvarande översikt över Vasa-tidens stadgar känner jag ej. Auktoritativa texter av dessa finns endast, om stadgarna publicerats i samtida tryck. I andra fall är det mycket

Arvid G:son Elg

svårt att fastställa, vad som kan vara stadgans ursprungliga text och vad som är senare inskott eller ändringar.

Några av de viktigaste stadgarna gäller arrende- och landboförhållanden. Det är särskilt dessa stadgar, som företer en förvirrande rikedom på variationer i utförlighet och innehåll i olika medeltida och yngre texter, ibland också motstridiga dateringar. Detta gäller t.ex. den viktiga s.k. Kalmar recess av 23/8 1474, trots att den fanns i original fram till slottsbranden 1697 och bl.a. företeddes inför Stockholms borgmästare och råd 1583 (se Herman Schück, *Rikets brev och register*, 1976, s. 359, 393 ff. och 356). Ett annat sådant aktstycke är hertig Karls (Karl IX:s) husesynsordning 1590. Något original är ej känt, och förordningen är ej intagen i hertig Karls registratur under något av åren kring 1590. Den finns emellertid i många avskrifter, och den återopas bl.a. i Peter Abrahamssons kommentar till hans utgåva av landslagen 1726 (s. 22). Som häradshövding Nils Edling uppmärksammat i sin ovannämnda katalog i UUB, är husesynsordningen 1590 tryckt bland bilagorna (bd 2, s. 4–8) i kammarrådet P. R. Bergströms utredning »Om stadgad åborätt» (1919) efter en avskrift i Riksarkivet, nu RA:s kopiesamling I vol. 589. Texten är kollationerad av arkivsekreteraren Erik Runell (1608–1686) och försedd med anteckningar om varianter i andra handskrifter. Dessa varianter redovisas emellertid på ett ganska otillfredsställande sätt i utgåvan 1919. I marginalerna finns på några ställen hänvisningar till landslagens jordabalk och byggningabalk, och § 18 hänvisar till kyrkobalken. En marginalnotis hänvisar till ovannämnda Kalmar recess. – En ny husesynsordning utfärdades av Karl XI 18 juni 1681. Den finns i samtida tryck och är omtryckt i Bergströms utredning, (bd II s. 15–23).

Ett värdefullt bidrag till kännedomen om 1500-talets stadgar är den svit avskrifter i Härnösands bibliotek, som framdragits av lektor Arvid Elg, på sin tid bibliotekarie vid dåvarande Härnösands läroverksbibliotek. Under år 1985 hade jag tillfälle att följa hans utgivningsarbete och beundra hans filologiska noggrannhet i strävan att korrekt återge och tolka den svårlästa handskriften. Det är min förhoppning, att hans utgåva skall bidra till en ökad kunskap om 1500-talets stadgar och deras betydelse för den jordbrukande befolkningen, inte minst de på senare tid så livligt uppmärksammade landborna.

Jan Liedgren

Inledning

I ett brev till Härnösands Stadsbibliotek av den 3 febr. 1967 säger dåvarande landsarkivarien H. Petrini, att »i Härnösands magistrats boksamling, som år 1966 överlämnats till Stadsbiblioteket såsom deposition, ingår även Sveriges rikes stadslag i dess första tryck 1617. Stadslagen är tillsammans med landslagen i 1621 års tryck inbunden i ett pergamentband. – Volymen torde ha tillhört Härnösands stad alltifrån sin tillkomst, vilket framgår av att de handskrivna stadgorna från slutet av 1500-talet i volymens slut redan från början inbundits med lagböckerna.»

Det är på Stadsbibliotekets önskan, som jag åtagit mig att försöka göra en utskrift av denna handskrift i anledning av Härnösands stads 400-årsjubileum 1985. Det skedde dock med stor tvekan, då jag varken är nordist eller historiker, vilket vore en önskvärd förutsättning för ett dylikt arbete, utan endast är latinist.

Handschriften är svårläst. Icke sällan ha ord blivit överhoppade av skrivaren, vilken å andra sidan ett par gånger har råkat hämta några ord från föregående stycke (pag. 1 rad 8 nedifrån *Och görs* i st.f. *Och skall*) eller följande rad (pag. 9 rad 9 uppifrån *för konungz*, där skrivaren själv med ett par små hakar angivit sitt misstag). Förkortningar äro relativt ovanliga: pag. 1 rad 5 nedifrån *Tor* och rad 6 *Ter* för *Tunnor*; pag. 2 rad 9, 11, 14 och 15 *aldr* (där »d» är ett *n* med förkortningssläng) för *alnar*; pag. 9 rad 15, 23, 27, 30 och 33 ett siglum för *mark*. Att redan förlagan ibland torde ha varit felaktig, visa de olika stavningarna av ett och samma ord pag. 1 rad 2 f. nedifrån *Span-segell*, pag. 2 rad 2 uppifrån *Spann så gellen*, *Span sägell* och rad 3 *Spann säghell*, ett ord av osäker betydelse.

I utskriften har jag markerat uteslutningar medelst klammer, suppleringar medelst parentes. Upplösning av förkortningar har markerats genom understrykning av felande bokstäver. Radslut anges med /.

Handschriften börjar med ett avsnitt »Om Jorda Lägningh» från 1584. Den fortsätter (pag. 4–8) med en version av den s.k. hertig Karls husesynsordning, här odaterad men annars ofta med årtalet 1590. Den innehåller utdrag »af lagen, Recesser och gamble Stadgor», med styckena ordnade i paragrafer liksom i fortsättningen; pag. 4 ett utdrag »Aff Calmarne Recess» från 1483 och »Nykiöpingz Stadga Anno 1537», med citat från »Byggninge Balken» och »Jorda Balken» och olika landbostadgar. Sist komma ett par sidor med »Articklar» av »konungh Göstaf», daterade »Swante Stensons Brölop J Nyköpningh Sancti Siffridi Dagh Anno 1537». Svante Stures bröllop ägde emellertid enligt Elgenstiernas Ättartavlor rum först den 3

Arvid G:son Elg

mars 1538, medan S:t Sigfrids dag inföll den 15 febr., vilket påpekats av Emil Hildebrand i hans utgåva i Svenska Riksdagsakter I (1887) av en annan text av denna s.k. Nyköpings recess.

Handskrifter med lagsamlingar finnas i flera bibliotek. Främst märkes Kungl. Bibliotekets handskriftssamling Acta publica, nu signerad B 220, där en kapsel omfattar åren 1584–1589. Den innehåller en samling stadgar och förordningar i avskrifter från 1600-talet. En jämförelse mellan motsvarande texter däri och Härnösandstexten visar nästan fullständig överensstämmelse. Tack vare B 220 har jag kunnat tyda flera oklara ställen och supplera ett flertal ord, som Härnösandstextens skrivare hoppat över.

Jag vill här främst tacka f. redaktören för Svenskt Diplomatarium, teol. dr Jan Liedgren dels för hjälp med tolkning av svårtydda ord och förkortningar, dels för litteraturanvisningar, dels och framför allt för vänligheten att tillstålla mig kopior av texterna i B 220 och av Hildebrands ovan nämnda utgåva av »Nyköpings recess» samt slutligen för hans Förord.

Till fil. dr Hans Gillingstam, SBL, riktar jag mitt tack för hans välvilja att sända mig en kopia av en i RA befintlig handskrift innehållande »Nyköpings recess» av 1538, med nr E 9053 (Skoklostersamlingen I, kvartovolym 150).

Likaså tackar jag redaktören vid SAOB i Lund, fil. dr Lars Svensson för vänlig hjälp med texttydning och ordförklaringar.

Text

Pag. 1

Om Jorda Lägingh Som
Högborne Furste och Herre Hertig
Carll Hafwer Låtitt Ransaka Anno
1584

Otte Tunnor Vtsädhe Raecknas För Ett Marck Landh/ otte
öre gör een mark, så göör en tunna Landh, Ett örs
Landh.

Ett öres Landh Mättes med enn –9 *alnar* stångh Vthi
Lengden/ –18 stenger, och På bredden –9 Stenger.

Fines Där Stenrösor Eller Bärgh Vthi Åckrenner Så giffwes/
Ehnn stångh heller två mehr efter som Legenheeten
finnes.

Ther Man och Haffwer Bredden och icke Lengden på enn/
åker, och bredden ähr mehr ähn –9 *alnar* Stångh Då
fyller Lengden up af/ Bredden thet som hann felas så
myckett som dett kräfuer, Samm(a)ledhes/ görs medh
Bredden, att fylles up (af) Lengden.

Och skall marck och örs Landh Vthi skatt och affradh
Leggias,/ efter som han haffwer egonne godhe och
Nyttogha till.

Fyra Fierde Lätter ähr en Ortingh

Fyra ortinghar ähr en Stångh.

Och görs af Hwar Sättingh Ledhinngz Lamb Peningher –
16/ dhett ähr en Peningh af hwar fierde Lutt och –4
Peningher af Hwar/ ottingh.

Och [görs] (skall) Hemmant Ransackas Om Dhätt Ligger
för Halff eller/heell Sättingh.

Vthi en Half Sättningh ähr –3 T(unn)er och Vthi enn Hell
Sättingh/ –6 T(unn)or aff gieldh.

Jthem Huru Högt och Dyrt Sättninghen Ligger förre.

Sommestädes Löper Enn Stångh På Otingen åker skiffte/
och tå han ähr skiffth vthi –24 Dellar, kallar man hwar
dell (en) Span-/ segell Stången ähr 4:5: eller –6 *alnar*
stångh.

Pag. 2 Och Somma(stä)des Löper –2 Stenger på ottingen och tå
Bliffwer/ Spann så gellen tu så stort, ty stången gör tå
eij mehr ähn –12 Spann sägell.

24 Spann säghell Gör Ehn ottingh.

4 Ottinghar ähr Ehn Sättningh.

Heell Hemmen ähr –16 ottinghar.

Ehn Rättelse Om Jorda Mätningh

Huru mycket Jordh som ähr Peninghz
orttinghz halförs (örs) och Marka landh.

	Först skall en stångh wara –9 <i>alnar</i> Långh.
	Penninghe Landh Ehn stångh en allen en quarter/
1 th	på Längden, och en halff stångh två <i>alnar</i> eett/ quarter På Bredden.
r	Ortunghe Landh –18 Stenger På Lengdhen Och –3 På
8 th	Bredden/eller – 9 <i>alnar</i> På Lengden och Sex På
1 o(rtug)	Bredden.
(1½) orting	Halfförs Landh 18 Stengher På Lengden Och –4½ <i>alnar</i> På/
½ öre	Bredden eller –9 på Bredden och –9 På Lengden.
(3) ortugar	Örs Landh ähr 18 Stengher På Lengden och –9 På Bredden/
1 öre	och dätt ähr en tun(n)a sädhe effter oplandhzmåll.
heelt	Otta Öres [sädhe] (Landh) Dhett ähr ett Marka Landh
hemm̄ (en)	Stenger/–144 på Lengden dubelt och –72 på Bredden dubelt dhett ähr/–25 J Huar Lengdh och –.27 J huar Bredh.

Pag. 3 *Effter thetta Sätt Will Högborne Konungh och Her-/ re Konungh*
CARL Swerigis Rijkets Konungh att H(uldr)ik Majj^{tz}
Landbo och/ Häradtz Fougdher skole Syn Hålla om
Husabyggningh och annatt som Hem-/ manett bör
hollas widh macht och förbättringh medh, och wette
huar effter / the sigh J sådhanne Synnor Rätta skola,
Vtdragen af Lagen Recesser och / gamla Stadgar
medh någre fhå nödtorfftige Stycker förbättradhe.

Anm. För förklaringen av marg.förkortningarna tackar jag
Jan Liedgren. Enligt densamme står *th* för "dening"
(av denarius) = penning.

Först.

*Hwart Tride Åhr skal Husesyn Hollas så Wäl/medh
Skatebönder som Cronones egne Bönder och Häradtz
Landboar, ware/ sigh förländte eller oförländte.*

2

*Skattebönder och Cronobönder och alla the som Hemman
och/ gårdhar förlänte ähre, antingen till behageligh
tidh eller Lifestid beholla och/ bruka ehoo the helst
wara kunna Giöre så huusebygningh som andre Land-
/bor, J Landet bor, (eller Böte).*

3

*Ett Huus Hwart åhr skal oprättas af Nyio, om så Behof
(giörs,) Gi-/örs icke behof, så böte inthet ther förr.*

4

*Ladu medh Tu gålf opbygd af Nyio Står för Trij åhr Byg-/
gningh Jtem Nytt Huus 8 alnar innan knutar medh
gott Näfwer-/taak, står för 3 åhrs bygningh.*

5

*Nöthe Huus af Nyio Wäl ophuggit medh Jnreede och/ gott
Taak 18 Alnar innan Knutar Räkñas för 3 åhrs
Bygningh Samma/ lagh wari om*

6

*Hwilket åhr ett huus icke oprättas af Nyio om så Be-/hof
giörs giffwe half mark, och fullkombne Bygningen
ther till eller/ gifue för Bygningen som han skulle
kosta efter Mälzmannas ordom.*

7

Sitter han quar medh Tredsko J Trij åhr och intett Bygger
böte 6/ mark och hafue hussbonden macht honom
ifrån godzett kiöra, om han thett/ will.

8

Thee huus Landboen Vthi sitter skall han färdigh holla
När/ han ifrån Godzett skils, och all annor huus så
godh igän andtwarda som / han thet togh effter som
mögeligit ähr, eller Straffas som framdeles/ sägz.

Pag. 4

Aff Calmarne Recess

uthdragett,

9

Skall och Landboen Byggia öfwer sin Laga Byggningh/ 20
fambnar Längden Nyen giärdesgårdh Huart åhr, och
holla the/ andra gårdar färdiga, widh Straff som här
effter förmäles.

10

Skall han och täckie 20 alnar Nytt Taak Åhrligen och dij-/
ke 9 Stänger dijke, Thett ähr 27 fambnar, och Stången
skall wara 9 alnar/ Långh, huart åhr om så behof görs,
öfwer sinn Laga Byggningh och skall/ dijkett ware
ofwan till 2 Alnar bredt, och en Aln på botten
Tesslijkes flood-/dijke widh åkers ända en Stångh
Långdt som fhörer wattnet in J stora/ dijkett.

Nykiöpingz Stadga

Anno 1537

11

Jngen Dierfwes till att Sälje Huusen aff the Jord the ähre
Bygde/ opå, hoo thet gör Böte 40 mark eller sätie så
godh huus op igän som thet war han/ sålde.

Bygginge Balken 6 Capitel

12

Effter Swerigis Lagh säger att Tompt ähr Åkers Modher, Så skole/ fördenskull Fougdterne allestädes hafua opseendhe när the huusse syn holla,/ att ingen Tompt bliffwer mindre eller större giordt igenom Jnhägnadh eller/ annorledes ähn som han af Ålder waritt Haffuer, och bör medh rätte ware.

Bygginge Balken 50 Cap: och

Calmarne Recess:

13

Landboen ähr Plichtig att Byggia Humble gårdh till 40 stänger/ huartt ähr, widh boot 3 öre Swenska och then saaköre tages J Humbla och/ eij J Peningar eller andra Wärdöre, These 40 stänger ökas till dess the bliffua/ 200 stänger.

Jorda Balken 24 Cap: och Bygginga

Balken 19 Cap:

14

Ingen Landbo Hafwer Wäld af Bole föra eller sälija Timb-/ er, Näfuer, Wedh, Långhalm, Gärdzle eller gårda fångh, vtan Jordh-/ägande Loff, widh boot 3 mark och åter skadhan.

Pag. 5

15

Thett skall och ingen wara Effter thenne Dagh till Stadt Wari/ sigh Fougdter, Cronones Skatteskyllige eller hennes Landboer att Låfua eller/ Leija vtan öfwerheternes synnerlige willie och min(n)e någon frälsisbonde/ [fjiskia] (fjikia) eller fhare, niuthe eller bruke Cronones ägor J skogh eller Watuwärke,/ Lithet eller stortt widh sine 40 mark, och ther någott sådant finnes ther till/ ware skedt, så skall thet skilias ädt, att icke klander emillan Cronon och frel-/sett eller förfångh må någon Parten skee.

16

Aldrig skole Fougdterne fördrista sigh Laggia Tu godz Vthi
ett/ eller låthe Afgjärdaby, som ej ähr Bollby till
skadha bygdh, ödeläggias, så/ framptt the icke welle
Straffas såsom Cronones otrogne tjänare.

17

Ingen Bonde Lägge sina Dyngia Någre Huus Närmare ähn/
3 Alnar ifrån Wäggarne, att huus der af icke rottna och
förderfwas, widh/ sine 3 Mark till Straff.

18

Hwar Bonde äger Rödia sigh till Eng eller åker på sine ägor/
huartt ähr Antingen emillan Sådt ähr och Lijen börs
vth, eller när som/ gifs bäst tillfälle så mycket som
belöper till ett öres Landh, eller 27 stänger/ J Längdh
och bredd, ther så tillfälle ähr, Om Huilkett Fougden
och Synemen-/nerne skole Ransaka, och then som
Mark och Lägenheett Haffuer, och icke/ så Rödhier,
Böte Half mark för Hwart sinn.

19

Kyrkio Balken inneholler att Sochneböndene äga Siu
Huuss/ å Prestebool byggia, och när samma huus ähre
opbygde och Presten boadhe/ wäl andtwardadhe, Tå
skall Presten ådt huusom gjömma, att the icke af/
wahnrychtt Rottna och förderfwas, och dråpp bota och
dörr före giöra och altt/ thet han må them bota och
bättra, giöre thett af sin egen kost.

20

Ther före skole wåre Fougdter med Häradzhöfdinge (och)
Nämbdh Vtaf/ uth Sochnemän holla huusesyn J
Prestegården så wäll J Städherne som J Landzbygdhen.

21

Och om Sochnebönderne ej bygdt Hafwe som Lagh säger
Tå Böthe/ och fullkombne Byggningen, Låter och
Presten husen rotna och förderfwes/ aff [wahn,
giönne] (wahngiömme) Tå böthe han som Bonde.

22

Behöfwer Presten flere Huus å bool sine, ähn the Siu Laga
Huus/ Tå bygge Presten af egen bekostnadh och
förbättre Prestebolett vti Huadh/måtto som
behöfwes medh hägnadh, ängerödhnningh, dijk-
ningh och annatt m(eh)r/ Presten sware till Laga
tingh J alla wärldzliga saker.

Pag. 6

23

Skattehemman som ödeliggia, och Bördamän icke welle
sielfue/ byggie och besittia, ej heller willia androm
innan eller vtan theres Slächt och/ bördh för lijka och
rede betalningh oplåthe, skall Häradtzfougden
opbiudhe som/ Lagh säger om Jorda opbodh, Och
Huar rätter ägandhe eller Arfwinger innan/ Natt och
Åhr, icke welle skatte Jorden sielfua besittie, och giöre
all återstäder/ som Bonden haffuer waritt för Cronone
waahn uttgöre Eij heller androm/ Jorden säljia, kännes
thå Fougden (widh) samma Jordh vnder Cronon, Och
om Cronon/ sedan [för] (fåår) 3 Åhrs (oklandrat)
häfdh på Jorden, då skrifwes then in J Jordaboken för/
Crono Jordh, och haffue Fougden ther opå Åboer,
som giffuer Cronon ther af the/ utlagor som thett kan
läggas före effter godhe Mäns Rättwijse Ransakningh
och/[Stängen] (Städzle).

24

Then som köper flere Skattehemman eller giönom Arff får
ähn Han/ sielf besitter eller brukar, och beger så af
åbonn utöfuer Städzle Skatt lijka emott/ then
öfwerheten Laghligen tillkommer eller fijk(e)r och

fähr(e)r ägorne som åboen/ Skattar af, Thenn thett
giör böte 40 mark, Och skall then som någor Skatte/
Jordh äger henne sielfuer besittia och icke flötia sigh in
på annars godz, Hwar/ thett icke sker, så giöre medh
then Skatte Jordh som föreschriwwett står.

25

Then store Skada som Swin giöre Medh Rotande J Jord
Waller Vthi/ trångdt Bygdelandh skall således
affskaffas Att hwilken som icke Ringer sine Swin/
straxt Tiälen ähr vtur Jorden, och Låther then
Ringadhe gå in til Tiälen kommer/ J Jorden igän, Giörs
skadhe af sådåne o[rd]ringadhe Swin, Tå kännis
öfwerheten/ widh Huart 3 Swin för förbudett skuldh,
och drifwes till näste Slåth eller gårdh/ Ther opå skolle
Fougderne medh Ländzmännerne hafue altidh ett
trogett vpseendhe.

26

Bärande trä som ähr Eek, Apald, Book, Hassell, Oxell och
Hägg/ skole ware fridhkalladhe Hoo then fäller,
Bränner eller ödhelägger Straffas/ effter Konungh
Gustafz Mandat Åhr Christij 1558 Vtgångett, som
bero-/par sigh på Lagen.

27

Finner Bonde Bij J Dödwiidi å Boolstad sin Hafwi
Jordhägandhe/ tridiengen och Bonde twelutj. Finnes
bij J Löfwidh, beholle hossbonden twe-/lute och
bonde tridiungh på thett han desse bättre achtar
themm och troligen/ ther medh omgåår.

28

När Laga Huus och så monge som Behöfwes på
Hemmaneth op-/bygdhe ähre, skall åbonden them
medh alle torfter widh macht holle, som för/ sagdt ähr,
och thet skall Fougden medh Dannemän opseendhe
hafua.

29

Finnes på en Stock röte Böte en öre På then andra 2 öre
Ähre flere/ nedhan för huussett böthe 3 mark och
bygge huussett op om wäggarne så Rötte/ ähre att
huussett står icke till att botta.

Pag. 7

30

Heele Knuterthe ifrån åfwan och nidh Räcknas för ogilt
Huus,/ böthe 9 mark och bygge op eth Nyth igän.

31

[Swille] (Sylle) röthe som icke står till ath Bota med Ny
Vnder Gi-/ärdh medh mindre huuset skall alth
nidhertagas Straffas till 3 mark,/ och bygge op eth
Nyth igän.

32

Bara Röstet 3 öre Ähr Röstet så Baardt ath theth Haffuer
fådt Röthe/ eller att watten går in J Huusett Böthe 12
öre.

33

För en Döör förfallen som icke står till ath Botha Böthe en
Halff/ mark.

34

Jtem ähr wetandes ath färdehuus kallas alla the (huus) som stå till/ ath bota och bättra, ehvar som åskadhan finnes på huusett, Och ty ähr Straffeth/ eij mindre ther opå sath.

35

Om Bonde will affara thå Böter Han Huar skada om (sigh), Och/ then (som) tillkommer tage *samma* skadha på sigh och Röthe, till att bota och bättra/ eller af Nyio byggia och qwitte thet J sin Byggingh.

36

Om Gårda Stoder, och ähr en gårda stod 30 stäk thett ähr Half/ Siuende stångh Stången till 9 Alnner Ligger förste gårdastodh nidher, Bötte/ 3 öre Thenn andra 6 öre Then Tridhie 9 öre så monge the andra finnes,/ tå ligge alle Vnder en saak Nämbligén 3 *mark*.

37

När Bonden af Gården flytter, skall Han Lathe efter sigh 3 färd-/ige dörrrelåås och Spiället J Skorstennen sitter Thesslijkest skall Långbor-/deth och Säteth som ther till Hörer bliffua quarth J Stugan.

38

När någon Bonde will in på Godzett flyttia skal Fougden för-/wette sigh om Städzlen eller Bollgiff, och kalla till wittnes danne-/män, som och straxt mäther Huussen Huar för sigh, och skåda hägnan,/ Humblegårdh Trägårder qwarnedammer, och alla andre ägor som/ Hemmanett tillhöre innan och vtan hägnadt och låthe sådhane Beskattningh/ medh ägorne: huru hon ähr giordh: beskedeligen opskrifuas, stycke widh styckie,/ effter Synemanne sagu, och rätta Ransakningh, och

thera Nampn ther öfuer woro medh Åhr, dagh och stadh.

Pag. 8

39

Effter och så offta tillförende Haffwer förbuditt waritt bådhe J/ Recesser, Gamble och Nyie Stadgar (och Statuter), Att Skualter och Bäckeqwarner/ skole ingestädes byggias, Gambla Adelqwarner till förfångh, Så förbiudes/ och ähnnu att ingen skall sådhanne Foteqwarner byggia och bruka widh 40 *mark*/ effter Nykiöpingz Stadga, och skole Fougdterne här om granna Ransakningh/ altidh holle.

Byggninga Balken 2 Cap:

40

Warganätt så Långdt och starkt som Lagh säger skall Huar Man/ Frälst som ofrälsth J Häradh haffue så och Wargagårder oppeholla som Lagh/ biudher, Och ther om skole Fougdterne medh fyra män af Hwartt Skalle-/lagh, åhrligen å(hrs) ransaake och strafe effter Lagen ther som brutt finnes/ Så skole och alle wälwillige till skall ware när tillsägs, Hoo som Skalle-/budh får, och eij kommer medh sitt Nätt J rättan tidh och står troligen ther/ han bliffuer satter Straffes effter Lagen Vtan nådher.

41

Tjänstefolk som Legolöst går öfwer Siu Nätter [som Vti Härader-/ne går] emillom huar Stämbne Dagh Så och alle Giörningzmän som/ vthi Häraderne gå Bonde och By millom, öfwer thett tall som vti [thett] (huart) här-/adt effterlatentt warder: Ther opå huar skall Hafue bewijs: att the Ingest-/ädes sigh nedersatt haffue hwarken J kiöpstädher eller J Landzbygdh för/ skatt eller Affradh, Alle desse skole scrifuas vnder kn(e)chterne, eller/ tagas in opå Slått eller gårdar.

Furste och Konungh Göstaf Sweriges Götis och Wendes
Konungh/ Medh sitt älskeliga Rijkesens (Rådhz)
samtyckie Beslutne J Swante/ Stensons Brölop J
Nyköpningh Sancti Siffridi Dagh Anno/
1537

Om Armborst och Wapnn:

Först ath Inghen [Driffwes] (Dierffwes) sigh ath Bära
Armborst Eller/ någon [warie] (wapn) till kyrckio,
Tingh köpstadh eller Giestebudh Hoo/ thet göör effter
thenne Dagh, thå hafuer Han [för konungz] förbrutit/
Armböst och Wapn sin och –40 mark för konungz
förbudh Wäll må/ han thett bära J Wargha Skall effter
Biern Räf och J Jkorneskogh/ hoo thett Eliest göör
bytte som för ähr sagt.

Om Ekieskogh:

Hwilcken Som Hugger Ekieskogh annars Mantz/
olofwandes bötte –40 mark för Konunghz förbudh och
Målsägande/ effter Laghen.

Om Ålden giäld:

Härefter Skall Vthöffwer allt Ricket, Ther som Ekeskogh/
eller Book ähr ther giffwes Åldengiäldh (för) huar
fempte sein hoo/ thett Vndan döllt bliffwer
Husbondenns fulle Tiufwer.

Om Skwalte Quarnar:

Om quarnar Och [Inbygiare Och] (Nybygdhe) Skwalter
Hoo ther medh/ mahler effter thenne Dagh, Bötte 40
mark för konunghz förbudh.

Om Gårda Stedzle:

Om Stedzleöre Huru Bonden kan Niuta sinn Huss-/bondes godha willie till, och sedhan sitt in J Sex åhre och åå Siuendhe/ åhret vpsegia (godzett) Widh sin 40 *mark* (för) Konunghzförbudh.

Om Huse sälningh, Om Någhor Dierfwes till ath/ hus Sällia, af Jordh som [för åhr giortt] (the åhre bygde opå), Hoo thett Göör Bötte/ –40 *mark* för Konunghz förbudh.

Om Saköres Brutt:

Inga Bönder Eller Fierdingghzmän Eller Läntzmän (Eller Rättare)/ må bära vp saköre effter thenne Daggh widh sin –40 *mark* för/ Konunghz förbudh.

Pag. 10

Om Häradz Höfdinghz Hästar

Skall Hållas Öffwer hella Rickett Heradhz Höfdinge två/ Hästar, hoo som them di(e)rfwes vthdriue bötte Konungen 40 *mark*.

Om Häradhz Höfdingz Tienst

Hwilcken som För Drister sigh att Inneholle Häradhz/ höfdinghz [för] tienst hafuer förwerkett –40 *mark* för Konunghz/förbudh.

Hoo som Dierfwes then annan J Häll [slå] (skiuta) Bliffwer Landz flychtigh och komme aldrigh J Rickett igän.

Kommentar

Här skall göras dels en allmän jämförelse mellan Härnösandstexten (i forts. kallad H) och texten i B 220 (i forts. kallad B), dels och huvudsakligen en filologisk jämförelse mellan dessas läsarter.

Som redan i inledningen sagts, är H svårläst; stilen är stundom yvig men merendels hårt sammanpressad. B däremot är klar och lättläst, skriven av en tränad, nästan pedantisk välskrivare.

Innehållsligt överensstämma H och B nästan helt. Att de ha olika förlagor, står dock klart. De största olikheterna uppträda i slutet. H har där 1 1/2 sida med den förut nämnda »Nyköpings recess» av år 1537; denna saknas i B. I denna senare tillkommer »Additio ex uno quodam Exemplari Vtaf K. Johans Ordning» i §§ 34–36, varpå följa två kortare stycken med rubrikerna »Extract om Hwsasyyn af föreskrefne Ordningh» och »Bondens Laga Byggning», tillsammans två textsidor.

En annan olikhet är fördelningen på paragrafer. H har texten uppdelad på 41 paragrafer, mot vilka svara 33 paragrafer i B. Skillnaden beror på att H har delat upp innehållet i kortare avsnitt.

B:s skrivare, som är latinkunnig, har tydligen haft tillgång till flera förlagor. Sålunda skriver han i § 19: Quidam addunt (= några tillägga), varpå följa fyra rader, som i H motsvaras av en enda kort sats; denna citeras dock i marginalen i B. Ett annat tillägg är det tidigare nämnda »Additio . . . Vtaf K. Johans Ordning».

Ytterligare en olikhet må nämnas, nämligen att H har ett flertal mellanrubriker, vilka saknas i B. I stället noterar B i marginalen till sin § 13, att denna tagits från Jorda Balken Cap. 24 och Byggninga Balken Cap. 19.

Efter dessa anmärkningar skall jag nu övergå till en jämförelse mellan läsarterna i H och B. Därvid anger jag manuskriptsida och rad och därefter A:s läsart framför klammer; efter denna följer B:s läsart jämte ett B. Betydelselösa skiljaktigheter i stavningen förbigås.

- Pag. 1* Rad 1 f. Som Högborne] Effter som den högborne B.
Rad 2 f. Hertig Carll] Hertigh Carl till Sudermanna
Landh etc. B. *Tillägget torde bero på olika förlagor.*
Rad 5 Landh] Ladh Jordh B.
Rad 6 otte öre gör een mark] Otta öre räknas för 1 *mark*
B.

- Rad 13 thet som hann felas] ther som hon felas B. *Här synes H ha den bästa läsarten.*
- Rad 14 fylles up Lengden] fylles op aff längden B. *Jag har i H supplerat (aff) från B.*
- Rad 16 egonne] ägorna B. *Den SAOB icke belagda formen **egonne** förklaras av B.*
- Rad 17 Fyra Fierde Låtter ähr en Ortingh] Fyra fierde deelar är en örtug B. *I marginalen anmärker B till örtug: alij (= andra) Otting.*
- Rad 19 Ledhinngz Lamb] Ledingz Lambz B, som i marginalen anmärker: *alij Ledingz Landbo, helt felaktigt.*
- Rad 20 Lutt (= lott)] deel B, jfr rad 17. *B anmärker i marginalen: alij Lutt.*
- Rad 22 Och görs Hemmant Ransackas/ Och skall ransakas om hemmanet B. *Här har H tagit orden **Och görs** från rad 19. Jag sätter **görs** inom klammer och insätter (skall).*
- Rad 28 kallar man hwar dell Spansegell] kallar man hwar deelen en span Sägeldh B. *Jag supplerar (en). Dr Jan Liedgren tolkar (i brev av den 17 jan. 1985) **segell, säghell** som en förvanskning av **säde**. Enligt SAOB (bd 29 sp. 9120) är **spann sädhe** = spannland, som ibid. (sp. 9119) förklaras såsom ett ytmått. I det anförda brevet påpekas emellertid, att Folke Dovring i »Attungen och marklandet» (diss. Lund 1947), där han avtryckt en text i B 62 (UUB), s 137 menat, att **spann sägell** motsvarar **spann avgäld**. Detta uttryck finns ej belagt i SAOB, som emellertid (sp. 9120) redovisar **spannskatt** – i spann bestämd skatt av säd. Slutledet i Dovrings tolkning **avgäld** får nu stöd av -**geldh** i B. Man jämföre också rad 25 **T(unn)or aff gieldh** och det motsvarande **tunnor afgäldh** i B. Dovrings tolkning synes mig sannolik. Att **af-** blivit **se-** och **så-** torde bero på skrivfel i förlagorna.*

- Pag. 2 Rad 1, 3, 4, 5 ottingh] örtugh B, som anmärker i marginalen, att andra ha **ottingh**.
- Rad 2 tu så stort] = B. Man väntar sig: tu (gång) så stort. Men att H och B, vilka ha olika förlagor, överensstämma, tyder på att **gång** här kan utelämnas. Jfr

följande exempel ur Dahlgren under Tu s 885: Tu skalt wel få tw (två gånger, dubbelt) så mykit ondt aff honom, som tu honom gott gjordt haffuer. Syr. 12:7. Wel är them manne, som een dygdosam quinno haffuer, ther aff leffuer han tw så länge. 26:1.

Rad 5 Heell hemmen] heel humpa B, en förvanskning, som också återfinnes i B 62 (UUB) enligt Dovring a.a.

Rad 8 halförs och Marka Landh] halföres, öres och marklandh B. Jag supplerar (örs) efter B; jfr rad 12 till formen.

Rad 13 Ortunghe Landh] Ortugeland B. I marginalen har H 8 th^r 1 o(rtugh), B har 8 Penning^r eller 1 Ortugh.

Rad 19 Otta Öres sädhe] Otta Örs Landh B, vars läsart jag följer.

Rad 20 i marginalen: heelt hemm(en)] 8 öres eller 1 mark B.

Rad 20 -72 på Bredden] 27 på Bredden B, genom omkastning av siffrorna.

Pag. 3 Rad 1 Stycket »Efter thetta sätt» har i B rubriken »Hert: Carls Hwsa Syns Ordning», vilken är från 1590.

Rad 2 Swerigis Rijkes Konungh] Swerigis Rijkes Arffurste Hertigh till Sudermanna Landh, Närijke och Wärmelandh B, riktigt: Karl blev ju konung först 1604. Förlagorna variera.

Rad 5 J sådhanne Synnor] Sådane huusesynor B, utan prep.

Rad 9 Härادت Landboar] hans Landboor B, felaktigt.

Rad 12 f. beholle och bruke] att besittia och bruka B, troligen riktigt.

Rad 14 J Landet bor] j Landet boo, eller böte B. Tillägget i B har motsvarigheter i H i §§ 3, 11, 14, 17, 18, 21, 30, 32 och 33, varför jag supplerar (eller böte).

Rad 15 f. om så Behof Giörs icke behof] om så behöfwes, giörs icke behof B. Efter **Behof** supplerar jag (giörs), som lätt kan ha utfallit framför det följande **Giörs** genom haplografi.

Rad 16 ff. (§ 4) B har här en beskuren marginalanteckning av annan hand: desumpt. (= hämtat) ex wex./ (över

nästa rad:) confer (= jämför)/ Er. pom. Stadg/ wexiö Stad. 14/ dag för midsom/ dito midsom. dag.

*I rad 1 skulle man kunna vänta sig pluralen **Statutis** (= stadgar). Genom **confer** hänvisas sedan till tre stadgar, av vilka den första dock icke är från Växjö. Det är i stället Eriks av Pommern stadga i Skara 1414 omkr. den 3 juli (SD s 828–830, där det i not 1 påpekas, att Hadorph oriktigt hänför den till 1416). Först därefter komma Växjöstadgar: en stadga utfärdad i Växjö 1414 den 21 juni (SD s 822–825, där det i not 1 anges att den tryckts av Hadorph s 39–40); samt den s.k. Växjöstadgan 1414 den 24 juni (ibid., där det i not 1 säges, att den »ej kan tillerkännas äkthet»). Om Växjöstadgarna se Ståhle s 91 ff. och Larsson s 166 f. Med ledning av stadgarnas dateringar kan marginalanteckningen kanske suppleras sålunda: desumpt(um) ex wex(iö Statutis)/ confer/ Er(ici) pom(erani) Stadg(a Skara 1414)/ wexiö Stad(gan) 14(14 Tors-)/ dag. för midsom(aren)/ dito midsom(ar) dag.*

Rad 21 f. Byggningh samma Lagh wari om] byggningh B.
Är tillägget i H en övergång till nästa §?

Pag. 4

Rad 1 f. Aff Calmarne Recess uthdragett] mellanrubrik, som saknas i B. – Om denna recess, som är från 23 augusti 1474, skriver Schüek s 392, att densamma, »ibland kallad 'riksens stadga', blev det kanske viktigaste komplementet till Kristofers landslag och infördes därför i många laghandskrifter och textsamlingar, säkerligen också i rikets register.» Recessen har publicerats av Hadorph s 56 ff. De två paragrafer i H (§§ 9 och 13), som anges härröra från recessen, innehålla bestämmelser, som återfinnas hos Hadorph i §§ 12 och 11.

Rad 10 fhörer wattnet in J] förer watnet J B, som utelämnat in.

Rad 14 Böte 40 mark] B tillägger inom parentes: alius habet (= en annan har) böte 3 **mark** för hwar öpen knuutsteen och 40 **mark** för förbudet.

ibid. så godh huus op igän] **op** är osäkert men stöds av B, som har samma lydelse.

- Rad 18 Byggia Humble gårdh] Laggia Humblegårdh B.
Enl. SAOB (bd 16 sp- 1548) är laggia (= anläggga) det rätta verbet, men H:s läsart torde vara försvarbar.
- Rad 25 till dess the bliffua] ther till the blifwa B. H:s
läsart är bättre.
- Rad 27 f. Mellanrubriken i H saknas som vanligt i B, som
dock i marginalen noterar: Jord: B. LL. 24 § 1/ Bygg: B. 19. / (med annan hand:) wexiö st(adga) 1514. Jfr Hadorph s 72, Ståhle s 93 not 46.
- Rad 30 Näfuer, Wedh] Näfwer B, som efter **-wer** hoppat
över **Wedh**.

- Pag. 5 Rad 3 willie och mine] willia och minne B, *riktigt.*
- Rad 4 fijskia eller fhare] fijkia eller fara B, *riktigt. Det synonyma allittererade verbparet är ett stående uttryck enligt SAOB (bd 8 sp. 517). Jfr pag. 6 rad 22 **fijk(e)r och fahr(e)r.***
- Rad 21 boadhe wäl] wäll boadhe B, *med riktigare ordföljd.*
- Rad 24 bota och bättre] boa och bättra B. *Riktigt i H, där samma synonyma allittererade verbpar möter pag. 8 rad 2 och 5.*
- Rad 25 Ther före skole] I B:s marginal läses: *alij hic 19 § incipiunt (= andra börja här § 19). I H börjar § 20 här.*
- Rad 25 f. Häradtzhöfdinge Nämdbh Vtaff uth
Sochnemän] Häradzhöfdingh och nembd Vtaff
Vthsochnes män B, *efter vilken jag rättar H till Häradtzhöfdinge (och) Nämdbh. Det följande **uth Sochnemän** skall givetvis läsas som i B.*
- Rad 30 wahn, giönne] fel för (*wahngiömme*).
- Ibid. Tå böthe han som Bonde] så böte och fullkomne han
Bygningen som bonde B. *Dennas tillägg verkar vara en upprepning från föregående mening.*
- Rad 33 och annat m(eh)r]. I B läses därefter: *Quidam addunt (= några tillägga): Så skola och Prästerne wara förplichtadhe sökia till tingh och stempno (= stämman) så wäl för thet them görs såsom för thet them tilltalat warder och bör han swara till alla werldzliga saaker widh tinget: men för andliga swara för Capitlet. – I marginalen står:*

*quidam (. . .)/ Prästen swar(e till la-)/ga ting j al(la werdz)/
liga saker. – Detta motsvarar sista meningen i § 22 i H.*

- Pag. 6 Rad 3 oplåtha] Vnna och Vplåta B. Betr. allittererade verbpar jfr pag. 5 rad 4 **fjikia och share** och rad 24 **bota och bättra**. Jag vill därför suppleras (vnna och) i H, trots dennas avvikande stavning **oplåtha**.
- Rad 6 Cronone waahn vtgjiöre] Cronone skyldig B, som tillägger: *al: hbt (= alij habent = andra ha): Och Vthgiöra alla åars Vthskylder som borde wara Vthgjorde af för.^{de} Hemman och icke gjort är. I marginalen en hänvisning till **Bonden** i föregående rad: *al(ij): som bort (haf-)/wer warit/ Cronone. Texten förefaller beskuren.**
- Rad 7 känes thå Fougden samma Jord vnder Cronon] känes tå fogden widh samma Jord vnder Cronan B. Jag supplerar (widh) i H.
- Rad 8 för 3 Åhrs häfdh] får trij åars oklandrat häfdh B. **för** i H är uppenbart fel för **fåår**. Attributet **oklandrat** är så väsentligt, att det synes böra suppleras i H.
- Ibid. då skrifwes then Jordh in J Jordaboken] då skrifwes then skattejorden i skatteboken B. *I förlagorna råder oklarhet om det rätta uttrycket. Har H det rätta?*
- Rad 10 f. Ransakningh och Stången] ransakningh och städie och annamme städzlen för thet som för the andra Hemman B. **Stången** passar dåligt i sammanhanget: *det är knappast fråga om jordmätning. Troligen fel för städzle.*
- Rad 16 f. Hwar thett icke sker] hwar thet icke giör B, felaktigt.
- Rad 19 Bygdelandh] bygdelagh B, felaktigt; jfr *Svensk Uppsl.bok bd 5 sp. 445.*
- Rad 23 Ländzmännerne] B tillägger: *Rättare och fierdingzmän. Dessa ord kunna ha överhoppats av H:s skrivare p.g.a. likheten i ordsluten -männerne och -män; jfr pag. 9 rad 31, där H synes ha hoppat över orden Eller Rättare. Men skillnaden kan bero på olikheter i förlagorna; jfr rad 34.*
- Rad 34 medh Dannemän opseendhe hafua] medh Dannemän hwart tredie år Syna, wedh thette sättet som efter föllier B, vars förlaga varit utförligare.

Arvid G:son Elg

- Pag. 7 Rad 3 Swille röthe] Sylle-röte B, *med bättre stavning.*
Rad 5 bygge op eth Nyth igän] färde Vpp huuset B, *som har en avvikande förlaga. Verbet färda = reparera.*
Rad 8 Bota Böthe en Halff mark] bota en halff mark B, *som utelämnat böte genom haplografi.*
Rad 10 alle the som] alla dee huus som B. *Jag supplerar (huus) i H.*
Rad 11 f. Straffeth eij mindre ther opå] straffet ther på mindre B, *som har tappat negationen efter på.*
Rad 13 thå Böter Han Huar skada om] då böte hwar skadhan om sigh B. *Om uttrycket var om sig = var sak för sig se SAOB bd 19 sp. 691 mom. 37. Jag supplerar därför (sigh) i H. Å andra sidan har B utelämnat han efter böte.*
Rad 14 then tillkommer] then som tillkommer B, *riktigt, varför jag tillägger (som) i H.*
Ibid. tage sam(m)a skadha på sigh och Röthe] tage samma skadha och röthe på sigh B, *med riktigare ordföljd.*
Rad 17 Stängen till 9 Alnner] B tillägger: *thet är half tiugunde fampn. En glossa i B:s förlaga?*
Rad 26 alla andra ägor] andra ägor B, *som tydligen tappat alla.*
- Pag. 8 Rad 2 Stadgar] Stadgar och Statuter B, *som uppvisar ett synonymt allittererande ordpar. Då H:s skrivare lätt har kunnat hoppa över det felande p.g.a. ordens lika början, supplerar jag (och Statuter) i H.*
Rad 3 till förfångh] B tillägger: *såsom och Lagen säger att ny åwerkan må eij skada den gamla. Olikheten beror på förlagan; jfr fortsättningen.*
Rad 4 f. bruka widh 40mark effter Nykiöpingz Stadga] bruka widh 40 mark. *Maal och någon Vppå den böte 40 mark efter Nykiöpingz Stadga B. Antingen har H:s skrivare hoppat över de felande orden, vilket vore lättförklarligt, eller också skiljer sig B:s förlaga. Straffet för malning upptar H pag. 10 i stycket »Om Skualte Quarnar», vilket saknas i B.*
Rad 10 Skallelagh] skalleläge B, *felaktigt.*
Rad 11 åhrligen å ransaake] åhrligen års ransaaka B. *I Dahlgrens Glossarium s 1008 under årliga (= årligen)*

En lagsamlingshandskrift från 1500-talet i Härnösands stadsbibliotek

*finnas två exempel av B:s typ, av vilka det ena lyder:
affrad . . . som theris landbor plæga them årliga års vthgöre.
Gust. I reg. 4:336. Jag rättar därför å till å (hrs) i H.*

Rad 12 f. Hoo som Skallebudh får] Hoo skallebudh får B.
*Språkbruket vacklar i H: pag. 10 rad 10 hoo som Dierfwes,
men pag. 9 rad 22 Hoo ther medh mahler; rad 29 Hoo thett
Giör. Alltså finns ingen anledning att följa B.*

Rad 14 Vtan nådher] B fortsätter: alij Add. (= andra
tillägga): The Warge och Biörnaskinn som blifwa tagna
antingen j Skall eller elliest och rätt swarta kunna wara,
skola fougderna Vpkiöpa och inlefwerera j
klädekammaren. *(Denna var en förvaringsplats för tyg och
dräkter på Sthlms slott.)*

Rad 15 Siu Nätter som Uti Häraderna går] siw nätter B.
*H:s skrivare har felaktigt hämtat som . . . går från
paragrafens fortsättning, varför jag sätter orden inom
klammer.*

Rad 17 uti thett häradt] uthj hwart häradt B, *riktigt. Jag
rättar därför H enligt B.*

Rad 18 bewijs: att the] bewijs och B, *felaktigt.*

Här slutar samstämmigheten mellan H och B, vilka nu
fortsätta med olika avslutande texter. I H börja de i
inledningen nämnda »Articklar» av Gustav Vasa, daterade i
Nyköping 1537, vilka kallas »Nyköpings recess». Jag vill då
först erinra om Hildebrands i inledningen omnämnda
utgåva i SRA I av en annan text av denna recess. I sin
kommentar (a.a. s. 235 f.) skriver han, att han till grund för
texten har lagt »en Tidöarkivet fordom tillhörig, numera i k.
Biblioteket förvarad codex av k. Kristofers landslag, sign.
n:r 70, och enligt utgifvaren av Sveriges gamla lagar skrifven
på slutet av 1500-talet». (I forts. kallar jag denna text för
T.) Det kan påpekas, att Hildebrand normaliserat
stavningen i sin utgåva.

Jag vill här göra en jämförelse mellan H och denna p.g.a.
sin ålder betydelsefulla text. Men jämförelsen omfattar
även den i inledningen likaså nämnda handskriften E 9053 i
RA (i forts. kallad E). Recessen föreligger också i G I R
7:224–226, där den kallas »Konungh Gustaffs Stadga.

Beslutadt j Wexiöö. Anno 1530.» Jag vill därför utsträcka jämförelsen även till denna text (i forts. kallad W).

- Pag. 9 Rad 1 f. Högborne Furste] T och E tillägga: vår nådigiste herre, resp.: vår käre nådigiste Herre. *W saknar denna ingress.*
- Rad 3 Rijkesens samtyckie] riksens råd T, Riicksens råd H. *E. Jag supplerar (RådHz) i H.*
- Ibid. T tillägger: och menige adhelen uthöfver alt riket: och menige adelen öffwer Riikedt E. *T och E äro fullständigare än H.*
- Rad 4 f. Beslutne J Swante Stensons Brölop J Nyköpingh Sancti Siffridi dagh Anno 1537] Och skedde thetta beslut på Nyköping i Swante Stensons Bröllop på S. Sigfridz dagh Anno 1538 E. *T saknar datering. SRA s. 237f. påpekar Hildebrand, att S. Sigfrids dag inföll den 15 februari – konung Gustaf befann sig enligt registraturet i Nyköping i februari 1538 (a.a. s. 234) – men att uppgiften, att »bröllopet den dagen (d.v.s. den 15 februari) skulle egt rum, . . . bevisligen är oriktig». I inledningen har redan nämnts, att enligt Elgenstiernas Åttartavlor skedde bröllopet den 3 mars 1538. H anger således fel årtal, E rätt årtal, men i båda anges felaktigt bröllopet som tidpunkten för beslutet.*
- Rad 7 Driffwes] dirfves T, dierffwas E, dierfwess W. *Jag rättar till (Dierffwes) i H.*
- Rad 8 någon warie] vapn T, wapnn E, annor wapn W. Jfr rad 6 Armborst och Wapnn, rad 10 Armböst och Wapn sin H; armborst och vapn T bis, Armböst och wapn E bis, wapen sin W. *Det förefaller vara ett läsfel av H:s skrivare i rad 8, varför jag rättar till (wapn) enligt de samstämmiga anförda exemplen.*
- Ibid. till kyrckio, Tingh köpstadh eller Giestebudh] till ting, köpstad, kyrkio eller gestebud T, till ting, kyrckio eller gestabudh E, till tingz, köpstadh eller giestebudh eller till kiörkio W. *Ingen version är exakt lik någon annan. Endast E har utelämnat köpstadh.*
- Rad 12 bytte som för ähr Sajt] böte 40 march för konungs förbud T, böta 40 march för Konungz förbudh

- E, böte som föreskrifwitt ståår W. *T och E ha det vanliga uttrycket, H och W ha varianter, som stå varandra nära.*
- Rad 15 Målssägande effter Lagen] målsegandenom epther laghen T, målzägande(n) effter Landzlagenn E, Jordeganden effter Laghen W. *H får här stöd av T.*
- Rad 17 Stycket »Om Ålden giäld» saknas i de tre övriga.
- Rad 19 giffwes Åldengiæld huar fempte suin] *Jag supplerar prep. (för) framför huar*
- Rad 22 Om quarnar och Inbygiare och Skwalter] Om nya skvälta qvarner T, Om ny squalte qvarner E, Item förbiuds om squalter och Nya quarnar W. *H:s Inbygiare är suspekt. Jag föreslår (Nybygdhe).*
- Rad 25 Om Stedzleöre Huru Bonden kan Niuta] Om gårdzstädhilse är, kan han her niutan T, Om gårda städzlor, må hwar niuta E, Om stedzleöre, må hwar niuta W. *H har en helt egen version, och även T avviker från de övriga.*
- Rad 27 vpsegia] vpat seya godzet T, wpseija godzi E, vpsäija godzett W. *Jag supplerar (godzett) i H.*
- Rad 28 Om Någhor Dierfwes till ath hus Sällie, af Jord som för är giortt] Ingen dierfves til att selie husen utaf the jord, som the äro bygde upå T, Jngen dierffwas thill ath sälia huuss aff the iordh som the äro bygde på E, Item, Jngen dierfwess till att sellia eller föra huuss aff then iordh, som thee ähre bygde Vppå W. – *Samma bestämelse möter pag. 4 rad 13–15 under rubriken »Nykiöpinz Stadga Anno 1537» med följande lydelse: Ingen Dierfwes till att Sälije Huusen aff the Jord the ähre Bygde opå. Satsen pag. 9 rad 29 som för ähr giortt synes oäkta. Så när som på tillägget eller föra i W stämma fyra texter överens. I stället för det dubiösa inskottet i H vill jag därför läsa (som the ähre Bygde opå).*
- Rad 32 Jnga Bönder Eller Fierdinghzmän Eller Läntzmän] Ingen bonde, lensman eller fierdingsmen eller rättare T, Ingen Bonde, Läntzman, fierdingzman eller rättare E, Inge Bönder, Fierdingzmänn eller Rättare W. *Orden (Eller Rättare) böra suppleras i H, eftersom de tre övriga texterna äro samstämmiga härvidlag.*

Pag. 10 Rad 2 Skall Hållas öfwer hella Rickett Heradhz Höfdinge Twå Hestar] Skall almoghen i hwart härede både frelst och ofrelst öfwer riket hwart år hålla sin heredzhöfdinge 2 foder hestar T, Skall almogann i hwart härrade, både frälst och ofrälsig öfwer alt Riikedt, hwart åhr holda sin häradzhöfdinge två Foderhestar E, Jtem häredzhöfdingzhestar skole holles öfwer alt Rijkiett W. *T och E stå i en klass för sig i fråga om utförlig texttradering. H och W skilja sig huvudsakligen beträffande ordföljden och visa en enklare tradering.*

Rad 5 Hwilcken som För Drister sig att Jnneholle Häradz höfdinghz förtienst] Ho som dierfves samma heredzhöfdinge rento eller tienist taga eller inne med sigh hålla T, Hoo som dierffwas samma Häradz Höfdinge ränta eller tienist tagha eller inne mz sigh holda E, Hwar som dierwess till att vptaga eller inne med sigh hafwa häradzhöfdinge tjänst; vtan then thett befalt ähr W. *Åter uppvisa T och E stor överensstämmelse och fullständighet, som pekar på ett gemensamt ursprung; endast de ha hela uttrycket ränta eller tienist. H:s skrivare har förtydligat betydelsen av mellanrubrikens Tienst, vilket torde vara = avlöning; jfr ränta = inkomst, Hellquist s. 676. Även i T och E finnes formen tienist (thienst) i mellanrubriken. Gent emot alla exemplen på tienst ter sig formen förtienst som oäkta, varför jag sätter prefixet inom klammer i H.*

Rad 8 Hoo som Dierfwes then annan J Häll slå] Hvilken som dierfes till att skiuta annan ihial T, Hwilcken som dierffas ath skiwta enn annan ihiel E, Hwar någhor dierwess till att skiuta en annan ihiel W. *Verbet slå är tillagt ovanför raden i H och torde vara en senare rättelse utan stöd i förlagan. Det synes böra rättas till (skiuta), som styrks av de tre övriga texterna. Även här kan noteras, att T och E visa en stor överensstämmelse.*

Rad 9 komme aldrig J Rickett igänn] aldrig få frid i riket T, aldrig få fridh i Riiketh E, få aldrih fridh i rijkett W. *H avviker markant från de övriga. Texten är dock ej meningsstörande men tyder på en torftigare tradition.*

Att olika handskrifter uppvisa olika läsarter, är i och för sig inte märkligt. Men när avvikelserna bli påfallande och det förekommer tillägg, söker man en förklaring. En utmärkt sådan formulerar Stähle s. 93 f.: »Stadgarna ha överförts från den ena lagboken till den andra, och under en lång och växlingsrik texthistoria ha de viktigare och mer frekventa ofta hunnit att utsättas för omkastningar, uteslutningar, tillägg och feldateringar, som göra rekonstruktioner mycket vanskliga. En och annan stadga lever måhända blott i stympat skick som ett inskott, ett 'additament' inne i en lagtext, dit den förirrat sig från någon marginalanteckning i en förlaga.»

Ordförklaringar

(Siffrorna hänvisa till sida och rad i handskriften.)

adelqwarnar odalkvarnar 8:3. Sedan gammal tid existerande större vattendriven kvarn, som hade rättighet att mot tull förrätta sädesmalning inom ett visst område

affrad avrad: arrende 1:15, 8:20

aff gieldh (avgäld) skatt 1:25

afgiärdaby nyare by, anlagd inom en äldre bys gränser 5:9

apald apel 6:24

behageligh: till b. tidh på obestämd tid, tills vidare 3:12

beskedeligen redligt 7:28

boadh iordningställd 5:22

bol, bool gård 4:29, 5:31

bollby by som omfattar de egentliga gårdarna, där jordägarna bo 5:9

bollgift städja för arrenderad jord 7:24

boolstad hemman, jordegendom 6:28

brutt brott 8:11, 9:31

bygdelandh land med odlad jord 6:19

bytte böte 9:12

bärande trä träd som bär frukt 6:24

bördeman sådan släkting, som har bördsrätt 6:1

Arvid G:son Elg

dannemän redliga män 6:34, 7:24

desse desto 6:30

dödwidid icke fruktbärande träd 6:28

döllt: supinum av dölja dolt 9:20

effterlatenth tillåtet, medgivet 8:18

egonne ägorna 1:16

fjikia och fhara exploatera, bruka 5:4, 6:14

flood-dijke: benämning på dike, som anlagts för att avleda vatten från ett odlat fält 1.dyl. 4:9

flötia sigh flytta 6:16

foteqwarn liten vattenkvarn med lodrätt stående axel och vågrätt hjul 8:4

färdehuus hus under reparation 7:10

färdig holla hålla i gott skick 3:29

förwette sigh förvissa sig 7:23

giömma ådt huusom ha vård om, sköta husen 5:22

giörningsmän hantverkare 8:16

gårda fångh ved och virke till en gårds behov 4:30

gårda stedzle arrende för en gård 9:24

gårda stod gärdesgård 7:16

innan knutar inom knutarna = inomhus 3:18, 21

i Häll slå slå ihjäl 10:8

ikorneskogh ekorrskog 9:11

item likaså 1:26, 3:18, 7:10

jorda lägningh noggrann uppmätning av jordområde 1:1

konunghzförbudh: kort för konungens förbudsbrott = brott mot av Kungl Maj:t utfärdat förbud (= förordning varigenom ngt förbjudes) 9:10, 15, 23, 27, 30, 34, 10:6

kost bekostnad 5:24

kännis widh lägga beslag på 6:7, 21

ledhinngzh lamb (= *lednings-lame, en kameral term*) skatt som folket erlade till konungen de år, då ledung (härnadståg till sjöss) icke utgick 1:19

legenheet möjlighet 1:10

En lagsamlingshandskrift från 1500-talet i Härnösands stadsbibliotek

lijen börs uth (lien bärs ut) ängen börjar slås 5:15

lutt lott: del av jordegendom, som skiftades genom lottning = åkerstycke
1:20

lägenheett möjlighet 5:18

löfwidh lövklädd 6:29

markaland, markland enhet vid uppskattning av jordegendom. Markaland indelades i 8 öresland om vardera 3 örtugsland om vardera 8 penningland. 1:5, 15, 2:8.

millom emellan 8:17

mälzmann mätare 3:25

niutha: *n. Cronones ägor = besitta, inneha* 5:4. – *n. sinn Hussbondes godha willia* åtnjuta 9:25

opbiudha erbjuda, hembjuda (fastighet åt ägarens släktingar till inlösen)
6:3.

opbodh hembjudande 6:4

oplandhzmåll upplandsmått 2:18

oprätta förbättra, återställa 3:15, 23

ordringadhe: fel för oringade (om svin utan ring i trynet) 6:21

ortingh, ortug örtugsland 1:17, 18, 2:16, 17. Se markaland.

otingh, ottingh åtting, en åttondel av en gård. 1:27, 2:1, 3, 4, 5

penninghe land: se markaland. 1:19, 2:7, 10

prestebool prästgård 5:21

quarter kvarter: äldre längdmått = 1/2 fot 2:10, 12

ransacka, ransaka hålla syn 1:22, 5:18, 8:11

recess beslut 3:5, 4:1, 30, 8:2

reda betalningh kontant betalning 6:3

röste taklag 7:6

saak brott 7:19

saaköre, saköre böter 4:24, 9:31, 33

sagu redogörelse 7:29

sinn för Hwart sinn = för var gång 5:19

skwalte quarnar se skwalter. 9:21

Arvid G:son Elg

skwalter en jämförelsevis liten kvarn, i allm. med lodrätt stående axel och vågrätt anbragt skovelhjul, vanl. använd enbart till malning av säd till husbehov 8:2, 9:22

sommestädes på somliga ställen 1:27

spansegell, spansägell, spannsäghell: Måttenhet. Se kommentaren till 1:28

stedzleöre städslepning: vid arrendetillträde förekommande förskott 9:25

stång: längdmått, här 9 fot. passim

städzle arrende 6:13, 7:24

stäk steg 7:16

stämbne dagh stämmodag 8:16

sätinngh, sättinngh, sättningh sjätting, dvs sjättedel av skattehemman 1:19, 23, 24, 26, 2:4

till Stadt tillåtet 5:1

torfter nödiga medel 6:33

tredsko trots, trilskheth 3:26

tridienngh, tridunngh tredjedel 6:29, 30

troligen redligt, troget 6:30, 8:13

twelutj två lotter, här = två tredjedelar

vnder giärd underlag 7:3

vpsegia säga upp 9:27

wahngiömmе vanskötsel 5:31

wahnrycht vanvård 5:23

wäld rättighet 4:29

wälwillig frivillig 8:12

wärdöre: beteckning för de varor, som jämsides med mynt användes som betalningsmedel 4:25

åbo brukare av hemman 6:9, 13

ålden giäld ollonskatt: avgift till kronan 1. enskild markägare för svins bete i ollonskog 9:17, 19

återstäder återstoder, rester 6:5

öres-, örs-land: se markaland

örtug se ortingh

Litteratur

- Dahlgren, Fredrik, *Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket*, 1960.
- Dovring, Folke, *Attungen och marklandet*, ak. avh. Lund 1947.
- GIR = Konung Gustaf den förstes registratur. Bd 7. Sthlm 1877.
- Hadorph, Johan, *Någre gamle Stadgar*, Sthlm 1687.
- Hellquist, Elof, *Svensk etymologisk ordbok*. Lund 1922.
- Larsson, Lars-Olov, *Det medeltida Värend*, ak. avh. Lund 1964.
- SAOB = Svenska Akademiens Ordbok.
- Schück, Herman, *Rikets brev och register*. Sthlm 1976.
- SD = Svenskt Diplomatarium från och med år 1401. D. 2. Sthlm 1879–87.
- SRA = Svenska Riksdagsakter 1521–1718. I:1 1521–1544. Utg. av Emil Hildebrand. Sthlm 1887.
- Stähle, Carl Ivar, *Otte Torbjörnssons lagbok*. (Nationen och hembygden. D. 5.) Uppsala 1949.

Erik Lönnroth

Konsten att skriva historia*

Rubriken på den här föreläsningen betyder inte, att jag hänger fast i föreställningen, att historieskrivning är en sorts belletristik. Men den betyder att jag vill ta upp temat om sättet att meddela resultaten av historisk forskning. Jag tror, att en stor del av mina åhörare är medvetna om att detta är ett problem av största allvar och betydelse för alla forskningsområden, där man anlägger historiska perspektiv. I Sverige har vi inte som i andra liknande länder en stor läsekrets att vända oss till, som har en sådan grad av historisk kunnighet att den kan tillägna sig och bedöma innebörden av en originell historisk undersökning jämförd med en som fullföljer slentrianer och schabloner – man må sedan adla upp dem till modeller eller paradigmer eller annat vackert. Men vi har att möta ett stort latent intresse för historia, och det från människor, som behöver fängslande läsning för att tillägna sig innehållet. Det är ett livsvillkor för svensk historisk vetenskap att kunna möta det intresset.

En invändning mot kravet på läsbarhet är tämligen given och ganska beaktansvärd. En forskning, som blir alltmera specialiserad, är tvungen att arbeta med ett alltmera speciellt källmaterial, som inte är lättillgängligt och som det är svårt att presentera på ett publikknipande sätt. Särskilt när man tillämpar kvantitativa metoder, när den naturliga sammanfattningen inte sker genom en verbal beskrivning utan i tabeller och diagram. Men är det egentligen så givet? I och för sig kan tabeller och diagram vara en kolossalt spännande läsning, men det krävs att någon skall tala om det för att en större läsekrets skall fatta det i dess fulla vidd. När jag härom dagen gick igenom ett antal årgångar av Vetenskapsakademiens Handlingar på 1700-talet, blev jag slagen av författarnas förmåga att meddela en smittande entusiasm över små tabeller över tämligen banala företeelser i naturen och samhällslivet. Förutsättningen var, att den mänskliga faktorn hela

* Föredrag vid Vetenskapssocietetens årshögtid fredagen den 25 november 1988.

tiden hölls levande: läsaren engagerades av oavlätliga hänvisningar till vad tabellernas vittnesbörd betydde för mänskligt liv och mänsklig samvaro.

Vi kommer aldrig ifrån att historien handlar om mänskliga känslor, handlingar, tillstånd och konflikter. Inga siffror lever ett eget liv – de får liv genom att belysa människor, små eller stora, få eller många. Svårigheten ligger i att kunna ge ett fångslande uttryck åt detta. Det kan ofta ske genom samlingar av exempel, som ger mikrobelysning av makroperspektiv. Det kan också ske genom klargörande kommentarer till siffrorna, som låter läsaren följa forskarens analys fram till slutsatserna. Det viktiga är, att resultatet blir en beskrivning eller berättelse, som kan engagera läsaren. Det finns en vida spridd vidskepelse, att tråkighet i framställningen är en garanti för vederhäftighet. Det är den inte på annat sätt än att den söver ner läsarens uppmärksamhet på felaktigheter.

Så länge historikerns normala uttrycksform är beskrivande eller berättande prosa på svenska eller något annat språk, så är sambandet mellan vårt författarskap och annat litterärt författarskap ofrånkomligt. Det gäller inte bara ord, uttrycksformer och begreppsbildningar under en ständigt fortgående språklig utveckling. Utan det gäller också impulser till nytänkande genom ömsesidig påverkan. Vi är sedan gammalt medvetna om hur motiv från historieskrivningen har tagits upp av skönlitteraturen. Men vi är mindre medvetna om fall i motsatt riktning, då litterära impulser har fått nedslag i historieskrivningen, och inte bara i lättare framställningar utan i mycket seriös och nyskapande forskning.

När Verner von Heidenstam publicerade sin berömda essai »Om det svenska» i *Ord och Bild* 1896, var det inte bara en programskrift för ett nytt beteendemönster, för att svenskar skulle lägga av sin förmenta blyghet och självunderskattning i förhållande till utländska kulturella storheter. Den innehöll också krav på historiskt nytänkande. Skulle man destillera fram det genuint svenska ur historiska erfarenheter, var det inte Gustaf II Adolfs segrar och trettioåriga krigets stormaktspolitik, som man skulle uppmärksamma. Det rent svenska fanns bara hos karolinerna, i segrar och nederlag – det var ett ämne både för dikt och forskning.

Året efter gav Harald Hjärne ut sin programuppsats »Karl XII – en uppgift för svensk häfdaforskning». När jag en gång ställde samman Heidenstams och Hjärnes skrifter och angav Heidenstam som inspirationkälla, märkte jag att tanken chockerade: att en framstående historiker kunde hämta uppslag ur skönlitteraturen. Jag kan inte se något chockerande i detta: Hjärnes Karl XII-forskning byggde på många andra impulser, och den nationalistiska grundsyn, som han och Heidenstam hade gemensam,

hejdade inte den kritiska metod, som han var en av pionjärerna för. Men ett tema, som var genomgående hos Heidenstam, svenskarnas överdrivna rädsla för nationalistiskt skryt, fick ett direkt nedslag hos Hjärne. Det fanns en grundläggande skillnad mellan de två: hos Heidenstam var det karolinerne, gruppen av män i Karl XII:s armé, som förkroppsligade det renast svenska. Hos Hjärne var det Karl XII själv, som var »en epokgörande personlighet ej allenast i Sveriges utan i hela Europas historia, genom sina nederlag lika väl som sina bragder ---». Karl XII har liksom Napoleon tryckt sin prägel på sitt tidevarv. Det är i förordet till Hjärnes bok »Karl XII. Omstörtningen i Östeuropa», utgiven 1902, som kungen själv har vuxit ut till världshistoriska dimensioner. Varken Karl XII eller Napoleon ryms inom de uteslutande nationella traditionernas ram, heter det. Men det innebär ingen inskränkning i Karl XII:s svenskhet, den som Heidenstam hade apostroferat.

Samma år som Hjärne gav ut sin Karl XII-bok publicerade Johannes V. Jensen sin roman om Christian II, »Kongens Fald». En höjdpunkt i boken, litterärt och psykologiskt, är beskrivningen av kungens tveksamhet, obeslutsamhet och till sist uppgivenhet när han låter sig ros fram och tillbaka ett antal gånger över Lilla Bält i valet mellan att stanna på Jylland och ta upp striden med upprorshären eller ge spelet förlorat och fly – till Köpenhamn och därifrån kanske vidare ut. Motivet är hämtat från en uppgift av Fredrik I:s kansler Wolfgang von Utenhof, och uppgiften är obestyrt – den kan vara sann, den kan vara överdriven eller bara ett rykte bland många. Hos Johannes V. Jensen får den belysa hur en stark man blir svag när han tvivlar på sig själv.

När Lauritz Weibull 1928 gav ut sin berömda källkritiska undersökning »Stockholms blodbad», blev denna episod ett slutgiltigt kriterium på Christian II:s viljesvaghet, trots att Weibull erkänner att Wolfgang von Utenhofs uppgift är tvivelaktig. Men episoden är för tacksam som illustration till den svaga personlighet, som Weibull läser fram ur de sovrade källorna till händelseutvecklingen, som ledde fram till blodbadet. Kontrasten till denne Christian II blir den agerande i kätterianklagelsen, som motiverade blodbadet, ärkebiskop Gustaf Trolle, »stor i hat och hämnd». I det sena 1900-talet har vi kanske svårt att uppfatta hat och hämndlystnad som bevis på storhet, men det viktiga är, att här träder en annan och för det tidiga 1900-talet vanligare litterär skapelse in på scenen: Jacob Burckhardts renässansmänniska, renodlad av Nietzsche till övermänniska med stark självhävdelse och förakt för medlidande. Den har gått igen i svensk litterär fiktion, inte minst i lundensisk miljö, och den är ingen främling i historieskrivningen.

Bland sekelskiftets statsmän, med nietscheanska molnmustascher och örnblick bakom pincenezerna, förverkligades den så gott det nu gick. Gustaf Trolle har veterligen aldrig åstadkommit något, som tyder på att han var något förmer än en illa medfaren adlig ärkebiskop, men den 8 november 1520 spelade han en avgörande roll, och det är den som Lauritz Weibull lät honom fylla ut med en personlighet, formad av ögonblicket. Johannes V. Jensens depressive Christian mot den store föraktaren och hämnaren Gustaf Trolle – de diktade gestalterna inskränker ingenting av Weibulls suveräna tillrättagande av aktmaterialet, som innebär att religionens makt över sinnen och samhälle 1520 får sin tillbörliga plats i händelseförloppet. Men den litterära fiktionens förmåga att inspirera historisk forskning och fylla ut konkretionen av otillräckligt kända personligheter visar sig här i påfallande grad, helst som det sker hos en exceptionellt kritisk historiker. Lauritz Weibull skulle senare fylla ut sin tolkning av Christian II i studien över Dyvekekatastrofen och Torben Oxe, där mor Sigbrit får axla statsmannens mantel, något som av allt att döma gav Kaj Munk uppslaget till skådespelet »Diktatorinden». De dramatiska motiven ligger nära till hands i denna händelsesekvens, och den litterära accenten finns där – uttalad eller outtalad.

Det är inte meningen att här göra en katalog över litterära mönster för historiska framställningar, fast temat är rikt – från äreminnenas sena spökande vid jubileer till Macchiavellis olika nedslag i historiska omvärderingar, från Winston Churchills retoriska predikostil i historiska tillbakablickar till Dag Stålsjös mysteriespel över obefintligheter. Låt mig notera, att detektivromanens populära form för tvivel och avslöjande sällan går att tillämpa i historiska punktundersökningar av två skäl: de agerande personligheterna brukar från början vara för välkända, och bovar av klassisk typ och svärta förekommer sällan i historiska roller, när det är frågan om verklighet. Det vanliga, det över all måtta vanliga, är refererande redogörelser för innehållet i aktmaterial, där man som allmän sammanfattning kunde sätta ett citat från Søren Kierkegaard: »medan allt detta hände, gick väderkvarken – klipp, klapp, klipp, klapp». Vi är alla beroende av dessa nyttiga referat och redogörelser, men de väcker sällan intresse för att läsa historiska framställningar. Och hur skall vi göra, när nya former för historiska undersökningar blir nödvändiga?

Jag hoppas nu kunna ge ett exempel på en sådan undersökning inom ett område, där inga rutiner ännu har hunnit utbilda sig: teknisk historia. Det skall ske med utgångspunkt från ett forskningsprojekt, som är igångsatt av ledningen för Kungl. Tekniska högskolans i Stockholm vattenbyggnadsav-

delning med en helt praktisk motivering: värdering av risker vid stora damm- och kanalbyggen. Ett praktexempel på sådana risker erbjuder den största naturkatastrof, som har inträffat i Sverige i historisk tid: Indalsälvens plötsliga förändring av sitt lopp den 6 juni 1796, som ledde till att ett av landets största vattenfall, Gedungsen eller Storforsen i östra Jämtland, blev torrlagd och nu är känd under namnet Döda fallet. Det som blev allt annat än torrlagt är Indalsälvens nuvarande dalgång från Ragunda till älvmynningen norr om Sundsvall. Var detta en ren naturkatastrof eller var det människoverk? Det är den frågeställningen, som har lett till att två historiker, varav jag är den ena, har tagits in i projektet. Här är tekniker och historiker kopplade till varandra i ömsesidigt beroende: *de* måste veta vad vi kan få fram av tillförlitliga vittnesbörd, och *vi* måste veta vilka data i fråga om vattenstånd, fallhöjd, vattenvolym och snösmältning, som vi har att hålla oss till. Den tekniska delen av projektet är inte historisk på annat sätt än att klimatet i Jämtland inte är helt detsamma nu som 1796, och det måste räknas in i kalkylen. Den tekniska delen är spännande i sig: den tillämpas på ett mycket dramatiskt landskap, där de geologiska komponenterna inte är problemfria. Den är en fångslande förutsättning för historie-skrivning.

Den historiska delen av dramat är ganska komplicerad, då den utspelar sig på flera olika plan: på riksplenet, regionalt och lokalt. De agerande på dessa olika plan har gripit in i varandras verksamhetsområden, och deras insatser har efter katastrofen fångats upp i en jättelik juridisk uppgörelse med kedjereaktioner in på 1960-talet. Just komplikationerna kan göra exemplet lärorikt ur historiografisk synpunkt; det går inte att följa några invanda mönster. Frågar någon modemedveten historiker om teoritillämpning, blir svaret att detta är ett fall av empirisk konditional kausalitetsanalys. Vill någon påstå motsatsen, beundrar jag vederbörandes moraliska mod.

Till scenariot hör, att vattenkommunikationerna inom landet spelade en så mycket större roll på 1700-talet än senare. Visserligen hade landsvägarna förbättrats genom dränering och persontrafiken underlättats genom att man hade organiserat skjutshåll och gästgivaregårdar, men den tunga trafiken var alltjämt hänvisad till vatten, is och snö. Det gällde t.ex. krigsförnödenheter, järn, timmer, bräder och livsmedel. Det är därför naturligt, att tanken på kanalbyggen var aktuell sedan seklets början, särskilt Trollhätte kanal, som skulle öppna Vänerlandskapen för sjöfart ut på haven. Arbetena på denna kanal höll på periodvis under hela 1700-talet, tills den kunde öppnas för båttrafik i hela dess sträckning år 1800.

Vilka förväntningar, som kunde knytas till företaget, visar ett brev från amiralen Carl August Ehrensvärd till Johan Christopher Toll av den 22 juli 1783, då det var aktuellt att planera ett blixtnfall på Danmark för att erövra Norge. Det vore »rätt så gott» om vi tog in Danmark också, skrev Ehrensvärd, då borde Öresund försänkas och Trollhättefarten ypnas på allvare, så att Ryssen fick lägga ned sin flotta och all handel gick genom Trollhättedurchfarten. På så sätt kunde man »tvina ut» Ryssen. Men också för mindre fantasifulla strateger måste det vara lockande med en vattenväg från Väneren till Nordsjön, helst naturligtvis genom hela Sverige över Vättern också. Gustaf III och Toll hade ett mindre kanalprojekt under utarbetande, från Råå söder om Helsingborg till Skälderviken, så att man listigt kunde ta sig förbi den danska Öresundstullen vid Kronborg. Kungen var mycket besviken, när den planen visade sig outförbar 1786.

Norr om Dalarna var Jämtland den enda inlandsbygden av betydelse; det var bl.a. liksom Vänerlandskapen uppmarschområde vid anfall på Norge. Planer på en vattenförbindelse mellan Storsjön och Bottniska viken har funnits tidigt, men i slutet av frihetstiden bars de fram av motiv av fredlig och ekonomisk art: behovet av att flotta timmer från skogarna i Jämtland till de sågverk med finbladiga sågar, som växte upp i Medelpad längs Indalsälven. Intressenter var sågverksägande köpmän i Sundsvall och, framför allt, skogsägande bönder i Ragunda och Stugu socknar i östra Jämtland. 1765 gick en regeringsorder till kammarkollegiet, som genom landshövding Örnskiöld i Västernorrlands län gav en sakkunnig, docenten i mekanik vid Åbo akademi Jacob Stenius, kallad Fors-Jacob eller Koski-Jaakko, i uppdrag att göra en utredning om »strömränsning» i Indalsälven. Stenius fattade uppdraget så, att det gällde att öppna en »durchfart» från Bottniska viken till Storsjön. Det gällde inte bara timmerrännor utan båttrafik, »en oförliknelig förmån, i synnerhet för det aflägsna, vidsträckta och nästan vanmäktiga Jämtland», skrev Stenius. Det fanns många forsar i älven, men den verkligt fruktansvärda var Gedungs- eller Storforsen, 93 fot hög, där bjälkar och träd krossades. I denna fors kunde ingen flottning bli möjlig eller båtfart öppnas, varför enda möjligheten var att gräva en ny öppning i den sandås, Remmen, som spärrade den stora Ragundasjöns vatten från en sydligare dalgång, som ledde ner till älvfåran nedanför Storforsen. Stenius hade emellertid klart för sig, att det var något besynnerligt med sandåsen Remmen, eftersom det kom starka vattusprång uppställande vid foten av åsen med så mycket vatten, att där kunde foreller trivas hela året om. Det kunde bara förklaras av att vatten från Ragundasjön silades igenom, och det i sin tur måste visa, att det inte fanns något

berg i åsen förrän djupt ner. Stenius ansåg det därför nödvändigt att låta vattnet löpa genom den nya graven i en ränna av 3 à 4 alnars bredd, försedd med dammluckor i mynningen, så att vattnet kunde regleras och utskärningen ske efter hand.

Stenius' utredning var optimistisk, man kan gott säga sangvinisk. Han räknade med att man skulle kunna reglera vattenmängden med den träränna, som han rekommenderade, och gradvis komma ner till stenar och berg i åsen. I själva verket var Remmen en moränås, alltigenom bestående av sand och grus, men vad en moränås var, visste man inte på 1700-talet. Emellertid var Stenius' anbefallda försiktighetsåtgärder väl motiverade, och det var inte hans fel, att man inte följde dem i tillräcklig utsträckning.

Ragunda- och Stugubönderna stod beredda att ta saken i egna händer. De började genast gräva en grop utan kunnig ledning, sanden rasade hela tiden igen, och folket i Fors' socken nedanför fallet protesterade mot företaget. De hade ett mycket rikt laxfiske, och ett av skälen till Ragundaböndernas iver för den nya farleden var, att de ville göra det möjligt för laxen att ta sig upp i deras vatten och inte stanna hos Forsborna. Annars hade ju en timmerränna räckt för deras behov, men de ville ha mera. De hade myndigheternas sympati, så länge deras företag inte kostade något av allmänna medel. Så småningom måste kungen själv lösa tvisten, och det gjorde Gustaf III den 10 juli 1779 i en resolution, där han i allmänna ordalag viftade bort de invändningar, som hade gjorts mot det välsignelsebringande företaget. Ragunda- och Stuguborna skulle emellertid innan grävningen företogs ställa behörig säkerhet för de förluster, som den protesterande allmogen kunde lida, och som skulle uppskattas genom värdering.

Detta kungliga brev var den rättsliga norm, som sedan oförtrutet åberopades av de båda parterna, bönderna ovanför och bönderna nedanför fallet. Ragundaborna ansåg sig ha fått fritt fram av Gutsaf III och grävde på utan att avvakta några avtal om eventuella skadestånd. Forsborna passade på dem och protesterade. Våren 1781 ansåg sig Ragundaborna färdiga för ett genombrott, men den dåvarande landshövdingen Carl Bunge stoppade dem. Sedan låg försöken nere till 1793, då det nya Trollhättebolaget hade börjat det definitiva arbetet på sitt håll. Antagligen inspirerade av detta anställde Ragunda- och Stugubönderna en ruinerad köpman från Sundsvall, Magnus Huss, som arbetsledare och satte i gång grävningarna. Bunge stoppade dem och fick dem att sluta ett förlikningsavtal med Västerede by i Fors, som låg närmast under Remmen. Grävningarna sattes åter i gång med uppenbar energi, men Fors' sockenmän utom Västerede hade alltjämt

inte fått något skadeståndsavtal, och Bunge stoppade på nytt grävningarna med vitesförbund den 20 april 1795.

Vad som sedan hände – eller inte hände – beskrivs på helt olika sätt av olika intressenter. Det är möjligt att inga egentliga grävningar förekom – det är säkert att Huss ledde ner vatten från en bäck, Boängsbäcken, i en lång ränna, som hade gjorts i ordning, och spolade undan grus och sand. Vad detta egentligen hade för syfte och effekt, är omstritt. Men från 30 maj 1796 började vatten rinna i den nya kanalen, hur den nu såg ut, och på kvällen den 6 juni hände allting mycket fort. Sandåsen, Remmen, bröts igenom av en hastigt vidgad älvfåra och spolades helt bort. Den stora Ragundasjön tömdes på två à tre timmar. En ofantlig våg av vatten, grus, slam och lera bröt ner i ett nytt lopp och vidare längs Indalsälven genom hela Medelpad och spolade med sig allt på sin väg: sågverk, byggnader, färjor och fartyg, t.o.m. mindre öar med åkrar och ängar. Sand och lera bildade ett nytt delta utanför älvmyningen. Situationen beskrevs livfullt i Inrikes Tidningar den 5 juli: »Allt vad levande i älven fanns, förgjordes. Dödade laxar upphämtades sedan i skogen och överst på ängarna, och sönderrivna stycken av dem sågos hängande uppe i tallkvistarna.» Både vattnet och jorden sattes i onaturlig rörelse, så att folket sade sig ha känt skakningar såsom av en stark jordbävning. Olyckshändelsen inträffade mellan klockan 9 och 1 på natten, »då folket i de högt ifrån älven belägna byarna vilade, till lycka för deras liv, men icke för deras egendom. Efter ett hastigt uppvaknande till kännedom av förödelser, intog jämmer och bestörtning allas sinnen, då alla sågo sin egendom och välfärd förlorad, och under de bedrörligaste eftersinnande, att numera ej finna foder till bärgning för sin boskap, icke säd till bröd för sina barn och husfolk, sammanlop folkmängden i byarna och mötte allestädes varannan med tårar och förtvivlan».

Den 30 juni mötte en bister landshövding Bunge sammankallade ombud för Ragunda och Stugu och för de drabbade socknarna längs älvdalen nedanför forsen. Mötet skedde på gästgivaregården i Fjäl i Medelpad, som dittills hade legat vid älvmyningen. Bunge behagade enligt protokollet förhålla »bemälte Stugu och Ragunda Sockne Fullmäktig dess och dess medbröders djärva och oförsiktiga förhållande vid den överklagade forsgrävningen och vattnets insläppande i den nya kanalen under högsta flod, tvärtemot de i Kungl. Maj:ts nådiga brev av den 10 juli 1779 utstakade villkor», och Bunges eget grävningsförbud. De anklagade bestred inte beskyllningen men framhöll, att skadan var vida större än att den kunde ersättas, om än all de två socknarnas egendom och välfärd uppoffrades.

Detta bekräftades av de drabbade socknarnas ombud, och alla bad att landshövdingen skulle utverka av Höga Överheten hjälp av det allmänna eller hela riket. Bunge förklarade, att han fann nog skäl för en sådan åtgärd, sedan en undersökning uttrönt skadans storlek och beskaffenhet.

Så långt rådde en viss harmoni mellan samtliga partner; Bunges kraftulla personlighet bidrog sannolikt till detta. Men redan när en extraordinarie häradsstyrelse sammanträdde i augusti i Bispgården i Fors under en opartisk ordförande, tillsatt av Svea hovrätt, inträdde förändringar i personuppsättningen av stor betydelse. Bunge var på väg att avgå som landshövding av åldersskäl; hans efterträdare var en passiv natur, som bara intresserade sig för sitt gods i Västergötland. Som talesman för de anklagade Ragunda- och Stugubönderna inträdde nu häradshövdingen i Jämtlands domsaga Anders Wasell, en jurist med högt anseende och goda förbindelser, själv stor jord- och skogsägare i centrala Jämtland. Han fick från början rätten att avstå ifrån att syna terrängen ovanför fallet och den bortspolade Remmen, då den ju var ointressant ur skadeståndssynpunkt. Därmed undgick man att gå in på katastrofens närmaste förhistoria, och arbetsledaren Magnus Huss blev inte inkallad som vittne. I en inledande redogörelse anförde samma fullmäktige, som hade företrätt Ragunda- och Stugubönderna på mötet i Fjäl, en ny faktor i händelseförloppet: att vattnet i Ragundasjön den 6 juni hade stigit till »en förr nästan osedd höjd av hastigt sammanstötande vår- och fjällflöden ifrån hela övra landet och vattendragen.» Därefter förhöll sig försvaret passivt, medan styrelsen genom noggranna vittnesmål preciserade hur terrängen hade sett ut före och efter katastrofen i områdena nedanför den nedbrutna sandåsen och vilka skadeverkningar, som hade uppstått i älvdalen. Men på våren utformades de svarandes ståndpunkt av en tillkallad yngre jurist, kopisten Per Staaff, som med tiden skulle bli en av de ledande lagkloka i Sverige. I hans inlaga påstås, att i och med grävningförbudet 1795 »arbetet alldeles avstannade» och förblev »in statu quo» intill katastrofen, som förklaras med att den 6 juni vattnet »på en ganska kort tid steg till en i mannaminne nästan osedd höjd av den sammanstötande vår- och fjällfloden ifrån vattendragen i hela övra landet».

Per Staaff brast ut i värtalighet och beklagade »mänsklighetens öde att de oskyldigaste gärningar, alstrade av ett gott uppsåt och berömligt nit till allmänt och enskilt väl» stundom genom i framtidens mörker djupt dolda händelser, osynbara för den dödliges inskränkta öga, kunde misstydvas och bereda den rättänkande upphovsmannens undergång. Men då sådana till mänsklighetens båtnad lädande stora företag skett med Högsta Maktens

bifall, vore det ett brott mot den mänskliga naturen, om de oskyldiga upphovsmännen skulle skrikas för våldsverkare och bringas till undergång och tiggargstaven.

Per Staaff yrkade således på frikännande. Han avvisade ett påstående från ett vittne, att Ragunda- och Stugubönderna hade erkänt sin skuld på mötet i Fjäl – det var inte ens värt ett bemötande. Men häradssynerätten lät sig inte imponeras av Staaffs inlaga. Den dömde Ragunda och Stugu sockenmän skyldiga för sitt »oförsiktiga och våldsamma företag» att ersätta sockenmännen i Fors', Lidens, Holms, Indals och Timrå socknar och övriga lidande, bl.a. sågverksägarna, efter rättens värdering. Summan blev astronomisk.

Men den skicklige ledaren av försvaret, Wasell, vädjade till högre instans, lagmansrätten i Västernorrlands län. Staaffs argumentering hade visat vägen: naturens krafter och i sista hand Guds outgrundliga försyn var orsak till det som hade skett, inte grävningssintressenterna i Ragunda och Stugu. På hösten 1796 hade den 18-åriga Gustaf IV Adolf tillträtt regeringen som enväldig kung; hans fars intentioner stod över all kritik och alla överväganden. Till lagmansrätten skickades en annan av Sveriges främsta unga jurister upp av Svea hovrätt som domare. Han hette Josua Sylwander och skulle en gång bli president i Svea hovrätt, adlad, friherre, och få eftermälet att ha varit utomordentligt skicklig och totalt skrupelfri. Under hans ledning underkände lagmansrätten häradssynerättens dom och frikände Ragunda-, och Stugubönderna. De hade försiktigtvis under mellantiden ingått förlikning med sina närmaste grannar, Forsborna, och åtagit sig ett kraftigt skadestånd till dem. I övrigt undgick de ansvar.

I lagmansrättens försiktigt och väl formulerade protokoll beskrivs händelseförloppet så, att Ragunda och Stugu-sockenmän »bevisligen» inte hade överträtt grävningförbudet och att grävningarna hade förblivit »i oförändrat skick», men att vattnet trots detta redan vid floden 1795 hade sökt sig till den nya kanalen och ånyo börjat taga denna väg den 30 maj 1796. Den 6 juni hade så »hastigt sammanstötande vår och fjällfloden, vilka aldrig vanligen pläga, såsom nu skett, med varandra inträffa», brutit igenom fördämningen.

Till lagmansrättens dom anslöt sig i korthet först Svea hovrätt och slutligen 1803 Högsta domstolen. De autentiska vittnesmålen sjönk i bakgrunden, och de alltmer stegrade skildringarna av naturens våldsamhet fick fälla utslaget. Antagligen bidrog också förhållandet, som från processens första början stod klart, att skadorna av floden långt översteg allt vad Ragunda och Stugu socknar hade kunnat ersätta. I en inlaga 1799 av deras

ledande bygdehövding, Anders Nilsson i Stugu, till den 21-årige Gustaf IV Adolf försäkras, att man hade önskat undgå den bittraste av alla smärtsamma känslor, att oroa Hans Majestäts fadershjärta med målningen av ett elände, som troligen icke haft sin like inom Fäderneslandet. Men då Allmakten hade i Majestätets händer nedlagt makt nog och i hans hjärta ömhet nog att rädda den olyckliga oskulden, skulle det ha varit brottsligt mot barn och anhöriga, om man underlåtit att söka den räddning, som hos Majestätet ensam stod att finna.

Med Högsta domstolens utslag var saken för all framtid avgjord som rätts sak. Men med tanke på att det kan ha ett praktiskt intresse för framtiden att veta, vad som faktiskt hände med kanalföretaget, har det nuvarande projektet kring Döda fallet tagit upp frågan på nytt. Här måste den tekniska sakkunskapen fälla utslaget rörande vattenkraftens verkningar, och så har ännu inte skett i definitiv form. Men det är möjligt att dra vissa slutsatser redan nu.

I en utredning gjord för vattenbyggnadsinstitutet vid KTH har en isländsk kvinnlig geolog, Björg Péturdóttir, angivit den årliga fluktuationen i vattenståndet ovanför Döda fallet till en normalamplitud av 4 meter. Smärre fluktuationer därutöver har inte haft någon större betydelse för Ragundasjöns geomorfologiska utveckling. Dessa slutsatser har dragits mot bakgrunden av den högsta iakttagna strandlinjen av år 1924, som var samma som vattenytans nivå vid tappningen 1796. Enligt Stenius' beskrivning var Remmens högsta "spets" eller kamm 32 fot över Ragundasjöns yta under påstående flod, sommartid 39 fot, d.v.s. över 9 meter vid högsta vattenstånd. Det betyder, att avståndet från sjön till åsens krön var betryggande, hur dramatiskt den plötsligt påkomna högfloden av den 6 juni 1796 än har beskrivits, den som i första versionen den 9 augusti 1796 vagt angavs som »hastigt sammanstötande vår- och fjällflöden».

De högre rättsinstansernas avgörande om orsaken till katastrofen var en juridikens seger över verkligheten. Det återstår att veta vad som hände.

Det som först hände var, att Ragunda- och Stugubönderna blev rika genom sina skogar. Anders Nilsson i Stugu blev en framstående medlem av bondeståndet på riksdagen 1809–10, på den segrande revolutionära sidan, den gången utan försyn för Gustaf IV Adolfs ömma fadershjärta. Han tog initiativ till att Jämtland blev ett eget län, och dess förste landshövding blev Anders Wasell. De ledande männen på svarandesidan i processen blev mäktiga och steg högt. Kritik av dem var tills vidare inte opportun.

Men 1853 kom en bok ut i Stockholm, som hette »Gedungsforsen eller Ragundasjöns utgräfnings». Den var författad av en pastorsadjunkt i Ragun-

da J. A. Englund, som hade funnit en kopia av häradssynerättens glömda och begravda protokoll i Fors' kyrkoarkiv. Han hade dessutom hört församlingsbor berätta om den stora katastrofen för ett halvsekel sedan; en levande tradition och säkert levande ögonvittnen fanns att tillgå. Enligt Englund var Per Staaffs beskrivning inte sann. Efter grävningförbudet 1795 hade man antagligen inte grävt, men Huss hade använt Boängsbäckens vatten till att spola graven genom Remmen allt djupare. Den ränna, som han använde, var försedd med dammluckor, och dagligen höll två av grävningbolaget anställda personer vakt vid dem för att öppna dem, när tillräckligt vatten hade samlats. Därigenom blev det en ansenlig lutning neråt Lokängen från graven, som hade grävts från Sandviken i Ragundasjön genom åsen. Dag för dag fortfor Huss och hans medhjälpare att fördjupa graven, tills katastrofen inträffade. Englund berättar om en namngiven hemmansägare i Ragunda, som med en granne hade hållit vakt vid dammluckorna den 6 juni och blivit avlösta. De rodde hem över sjön, märkte plötsligt det fruktansvärda suget i sjön, när den började tömmas, rodde för livet och lyckades rädda sig. Episoden var säkerligen en sådan, som etsade sig kvar i minnet.

Ansvarlet hade nu åter flyttats över på »grävningbolaget», 54 hemmansägare i Ragunda och Stugu, och deras verkställande arbetsledare Magnus Huss. Några juridiska konsekvenser fick inte detta. Men litterära.

Det året 1902, då Hjärne gav ut sin Karl XII-bok och Johannes V. Jensen »Kongens Fald», publicerade Per Hallström sin roman »Döda Fallet». Där träder en övermänniska av nietscheanska mått in på scenen, Vild-Hussen, en stor föraktare av bönder och borgare. Gud Fader, alla syndafloders upphov, hade fått sin ersättare som verkställande faktor i händelseförloppet. Katastrofen blev på gott och ont ett stordåd av en man, som var höjd över alla mänskliga hänsyn.

Vild-Hussens »bragd» kom att återopas av åtminstone en framstående historiker, Nils Ahnlund i »Sundsvalls historia» utan närmare motivering. Den har beskrivits i en bilderbok, som är tillgänglig för turister på skådeplatsen. I Hammarstrand, Ragunda kommuns huvudort, heter det nya hotellet »Vild-Hussen».

Härav kan man lära, att också den tekniska historien ropar efter hjältar, verkliga eller mytiska. Också när den verkliga dramatiken ligger i naturkrafternas spel och den lantliga girighetens elementära drifter, handlar historien om människor. Denna nya genre av historieskrivning kan erbjuda tacksamma motiv som konststart, också den utsatt för litterära influenser.

Hans Ritte

„Ein kleiner Übermensch in Gestalt eines Kindes“, Die rebellischen Mädchen bei Astrid Lindgren

Man hat Pippi Langstrumpf einmal ein „modernes Märchen“ genannt: „Du bist das moderne Märchen par excellence, nach dem ich lange suchte. Das Märchen des heutigen Alltags! Kein Kind kann und wird es Dir gleichtun, aber es wird sich mit Dir identifizieren und an Dich glauben. Es begreift Dich als ein ganz und gar einmaliges, aber unmögliches Märchenwesen.“¹ Die Bezeichnung „Märchen“ läßt sich sicher rechtfertigen, besonders wenn man an die ungewöhnlichen, „überkindlichen“ Eigenschaften und Machtmittel denkt, mit denen Pippi ausgestattet ist: Außergewöhnliche Körperkraft, Schlagfertigkeit und Geld in unbegrenzter Menge. Als „Märchen des heutigen Alltags“, wie es bei Tetzner heißt, ist „Pippi Langstrumpf“ auch „modern“, wenn man mit dieser Bezeichnung meint, daß es sich nicht wie die Volksmärchen in einem zeitlich entrückten Niemandsland abspielt, sondern im Schweden der 40er Jahre.

Astrid Lindgren selbst verwendet das Wort „Märchen“ (schwed. „saga“, „folksaga“) nicht und hat deshalb auch keine Veranlassung, auf die Aktualität ihrer Erzählung hinzuweisen. Der Brief, den sie an den Verleger Bonnier schreibt, zeigt allerdings, daß auch sie Wert darauf legt, eine Geschichte geschrieben zu haben, die auf der Höhe der Zeit ist. Es heißt dort:

Pippi Langstrumpf ist, wie Sie finden werden, wenn Sie sich die Mühe machen, das Manuskript zu lesen, ein kleiner Übermensch in Gestalt eines Kindes, versetzt in eine ganz gewöhnliche Umgebung.²

Das Wort „Übermensch“ hat hier Zitatcharakter; es ist nicht ins Schwedische übersetzt. Verglichen mit dem Märchenbezug mutet der Nietzsche-

Bezug geradezu provokativ an. Nietzsche hatte gerade auch in Schweden sehr nachhaltig gewirkt und vor allem Strindberg stark beeinflusst. Von Pippi hatten die schwedischen Mütter nichts zu befürchten, sofern ihre Kinder, wie Lisa Tetzner meinte, Pippi als ein „unmögliches Märchenwesen“ begriffen; eine Pippi mit dem Charisma des Übermenschen aber war geeignet, Erinnerungen an die Debatte wachzurufen, die bereits in den 30er Jahren in der schwedischen Presse über freiere Erziehungsmethoden geführt worden war.³ Neills „The Problem child“ war auch in Schweden nicht unbeachtet geblieben, 1931 kam die schwedische Übersetzung heraus. Man wird aber auch nicht übersehen dürfen, daß die Gedankenverbindung „klein“-„Übermensch“ einen inneren Widerspruch enthielt, der als komisch empfunden werden konnte. Sie wies auf eine humoristische Darbietungsweise hin und machte gespannt auf die kuriosen Einfälle, die sich aus der Verknüpfung der Vorstellungsbereiche „Kind“ und „Übermensch“ ergeben konnten. Auf eine humoristische Erzählweise stimmte ja bereits der Name *Pippi* ein, der soviel wie „Tick“, „Schrulle“ bedeutet.

Der Nietzsche-Bezug diente Astrid Lindgren auch als Vorbereitung auf das pädagogische Anliegen des Briefes, die Erfüllung des kindlichen Traums von Macht. Als „kleiner Übermensch“ war Pippi unabhängig von den Erwachsenen und konnte tun und lassen was sie wollte. Darin glich sie den Figuren des Märchens. Sie war aber auch symbolische Verwirklichung eines kindlichen Wunsches, des „Willens zur Macht“, von dem im Brief im folgenden die Rede ist:

Bei Bertrand Russell (Erziehung fürs Leben, S. 85) lese ich, daß der vornehmste instinktive Zug in der Kindheit der Wunsch ist, erwachsen zu werden oder vielmehr der Wille zur Macht, und daß sich das normale Kind in der Phantasie Vorstellungen hingibt, die den Willen zur Macht beinhalten.

Astrid Lindgren spricht hier nicht von der symbolischen Funktion ihrer Heldin, aber die Berufung auf Russell setzt zu ihrem Verständnis voraus, daß wir Pippi in dieser Weise auffassen. Einen Beweis dafür, daß Russell möglicherweise recht hat (sie will sich in dieser Hinsicht nicht festlegen) sieht Astrid Lindgren in der „geradezu krankhaften Popularität“, die das Buch bei ihren Kindern und deren Freunden genossen habe. Die eigentliche Autorität, auf die sie sich beruft, ist also das rezipierende Kind und nicht der renommierte Gelehrte. War es nicht riskant, in einem Empfehlungsbrief an den Verleger von der kindlichen Freude an der Machtausübung zu sprechen – zu einem Zeitpunkt, da in Europa Macht gerade als die ultima ratio einer Diktatur in Erscheinung getreten war? Astrid Lind-

„Ein kleiner Übermensch in Gestalt eines Kindes“

gren hat viele Jahre später den Begriff der Macht differenziert und Pippi als den „Machtmenschen, der Gutes will“ dem „Machtmenschen, der Böses will“, repräsentiert durch Ritter Kato in „Mio, mein Mio“, gegenübergestellt:

Der Machtmensch, ja: Pippi Langstrumpf ist auch ein Machtmensch, aber sie ist Ritter Katos absoluter Gegenpol. Sie ist ein Machtmensch, der Gutes will.⁴

Auch Hitler und Stalin werden in diesem Zusammenhang erwähnt, als gehe es darum, nachträglich die möglichen negativen Implikationen im Brief an Bonnier aufzufangen und von Pippi abzuwenden. Dabei hatte der Bekanntheitsgrad des Buches eine derartige Distinktion inzwischen im Grunde überflüssig gemacht. Es mußte jedem einleuchten, daß Pippis Taten keinen *Machtmißbrauch* darstellen. Ihre körperliche Stärke setzt sie nur dort ein, wo Erwachsene ihre Überlegenheit dazu benutzen, Kindern ihren Willen aufzuzwingen, andere Menschen zu terrorisieren und Tiere zu quälen. Auch ein paar Jungen müssen sich eine unsanfte Behandlung gefallen lassen, weil ihr Verhalten Pippi gegenüber vom traditionellen Rollenklischee männlicher Überlegenheit bestimmt wird. Ihre Kraft kann aber auch dazu dienen, anderen Menschen oder ihren Freunden zu Hilfe zu kommen, wenn sie in Gefahr sind. Wo das Vorgehen der „Gegenseite“ von der Gesellschaft sanktioniert ist, geht Pippi eher spielerisch mit der Macht um: Die beiden Polizisten, die sie abholen wollen, werden nicht in der gleichen Weise gedemütigt wie etwa der Fuhrmann, der sein Pferd schindet.

Als eine Erzählfigur, die völlig respektlos gegenüber den Erwachsenen war und durch ihr Verhalten in der Schule die Phantasielosigkeit der schulischen Wissensvermittlung anprangerte, konnte Pippi eine Trendwende in der Kinderliteratur signalisieren; andererseits bestand aber auch die Gefahr einer Überblendung durch Rollenklischees, die von den Lausbuben- und Abenteuergeschichten her wohlbekannt waren. (Der Aufenthalt Pippis mit ihren Freunden auf einer einsamen Insel folgt z.B. im wesentlichen dem Erzählschema der damals sehr populären Robinsonaden.) Die Wahl eines Mädchens anstelle des unverbesserlichen Lausbuben oder des entdeckungsfreudigen Jungen der Abenteuergeschichten war in dieser Hinsicht eine wichtige Entscheidung, *sofern Pippi nicht einfach ein „verkleideter Junge“ war*, sondern auch als typisch weibliches Wesen in Erscheinung trat. Andererseits mußte sich Pippi vom altbekannten „Trotzkopf“ unterscheiden, dessen Rebellion gegen die gesellschaftli-

chen Zwänge bekanntlich die Funktion hatte, den jugendlichen Leserinnen Hilfestellung bei der Eingliederung in die Erwachsenenwelt zu geben, dabei aber die Auflehnung als eine entwicklungsbedingte, und daher durchaus ernstzunehmende Phase erscheinen zu lassen.⁵

Man könnte sich gerade im Hinblick auf „Michel in Lönneberga“⁶ fragen, ob es denn überhaupt von Bedeutung ist, daß Pippi als Mädchen und nicht als Junge konzipiert ist. Michel ist ja in vielerlei Hinsicht das männliche Gegenstück zu Pippi. Auch er verübt zuweilen gute Taten, ist also keineswegs der typische Lausbub. Aber während Pippi immer die bleiben wird, die sie ist, ist Michel das Amt des Gemeindepräsidenten von Lönneberga vorbestimmt. Es wird sich bewahrheiten, daß „die allerschlimmsten kleinen Kinder, wenn sie heranwachsen, mit der Zeit richtig gut werden können“, wie es die Erzählerin einmal formuliert. Wie im traditionellen Entwicklungsroman erfüllen also die zahlreichen Episoden seiner Kindheit, gerade auch seine Streiche, die Funktion, ihn reifen zu lassen. Seine Übeltaten entsprechen dem Rollenverhalten von *männlichen* Jugendlichen, so wie auch die Aufgaben, die auf ihn warten, wenn er erst einmal Gemeindepräsident ist, typische Männeraufgaben sein werden. Demgegenüber ist Pippis Tun und Lassen nicht geschlechtsspezifisch. Sie putzt, kocht und bäckt, besteht aber auch eine Reihe von Abenteuern, die man eher einem Jungen als einem Mädchen zuordnen würde. Ihr Umgang mit dem Vater ist ausgesprochen burschikos, während sie im Umgang mit ihren Freunden Thomas und Annika manchmal geradezu mütterliche Züge erkennen läßt. Man wird also sagen können, daß Michels Eskapaden durchaus im Rahmen des geschlechtsspezifisch Vorhersehbaren bleiben, während dies bei Pippi nicht der Fall ist. Sie emanzipiert sich von der ihr gesellschaftlich vorherbestimmten Rolle, wie sie uns Annika vorführt, und wird dadurch zum „enfant terrible“ des kleinen Gemeinwesens. Gerade ihre mangelnde Berechenbarkeit ist es, die die anderen immer wieder in peinliche oder demütigende Situationen versetzt und so zur Komik des Buches wesentlich beiträgt.

Aber was unterscheidet Pippi vom Trotzkopf? Mir scheint, es sind vor allem zwei Dinge: 1. Es gibt für Pippi keine Welt, in die sie noch hineinwachsen könnte, an die sie sich anpassen müßte, um nicht aus der Rolle zu fallen. Sie besitzt bereits all die Eigenschaften, die das Erwachsensein für ein Kind attraktiv machen könnten: Stärke, Reichtum, Schlagfertigkeit. 2. Die Notwendigkeit, sich mit den biologischen Veränderungen auseinanderzusetzen, die das Altern mit sich bringt, und entsprechende Verhaltensweisen zu entwickeln, entfällt, weil sie sich weigert, älter zu

„Ein kleiner Übermensch in Gestalt eines Kindes“

werden und sie für denjenigen Leser, der sich der märchenhaften Logik des Buches überläßt, auch gar nicht älter werden *kann*. Ihre „Rebellion“ ist eben nicht entwicklungsbedingt, und sie kann daher auch nicht dazu dienen, dem jugendlichen Leser die Akzeptanz der gesellschaftlichen Rahmenbedingungen zu erleichtern, indem sie ihm als eine normale Stufe der Entwicklung vermittelt wird.

Der schwedische Psychologie- und Pädagogikprofessor John Landqvist, den einige Episoden des Buches „an die phantastischen Vorstellungen eines Geisteskranken oder an krankhafte Zwangsvorstellungen“ erinnert hatten,⁷ konnte in Pippi Langstrumpf nichts anderes sehen als eine schlechte Kopie der alten Trotzkopfgeschichten. Der Trotzkopf erschreckte zwar auch alte Tanten, indem er gegen die Konventionen verstoße, aber es geschehe eben (im Gegensatz zu Pippi) auf eine „frische, angenehme und natürlich menschliche“ Weise, die Sympathie erzeuge. Die gesellschaftlich akzeptierte (weil gesellschaftlich nützliche) Rebellion wird hier gegen die Rebellion Pippis ausgespielt, die diese Eigenschaften nicht hat und es daher auch gar nicht verdient, unter dem Aspekt ihrer Beziehung zur Gesellschaft gesehen zu werden.

Die Kritik der frühen 70er Jahre schenkte, ihrer literatursoziologischen Zielsetzung entsprechend, gerade dem gesellschaftlichen Aspekt besondere Beachtung. Was vorher eher ein Zuviel an Rebellion gewesen war, das war jetzt ein Zuwenig. In einem Essay mit dem bezeichnenden Titel „Anpassung, Flucht, Befreiung: Das Kinderbuch und die Wirklichkeit“,⁸ wird Pippi Langstrumpf mit „Karlsson vom Dach“ als Beispiel für eine „Tagträumerrolle *innerhalb der gegebenen Gesellschaft*“ genannt. Die Kinder, mit denen sie sich liiere, erführen „nicht die geringste Veränderung in ihrer Haltung dem Leben gegenüber.“ Und weiter: „Das Dasein mit den Superkameraden verläuft reibungslos parallel zu einem wohlangepaßten Familien- und Schulalltag, und wenn der Kamerad verschwindet, ist das Kind genau so machtlos wie zuvor.“⁹ Befürchtete Landqvist, Pippi könne den Kindern durch ihre „unnormalen“ Verhaltensweisen schaden, so befürchteten die Verfasser des genannten Essays, Pippi hindere sie daran, gegen die „repressive Wirklichkeit“ (wie es dort heißt) zu rebellieren und erziehe sie eher zur Anpassung.

Um deutlich zu machen, daß die hier vorgebrachte Kritik an den Intentionen völlig vorbeigehen, die Astrid Lindgren unter Berufung auf Bertrand Russell in ihrem Brief an Bonnier geäußert hat, möchte ich hier noch einmal kurz auf den englischen Philosophen zurückkommen, der die schwedische Autorin vermutlich stärker beeinflußt hat, als es der kurze

Hinweis auf seine Vorstellungen vom kindlichen Machtwillen erkennen läßt.

Die Textstelle, auf die Astrid Lindgren bezug nimmt, lautet in der englischen Originalfassung:

The main instinctive urge of childhood is not sex, but the desire to become adult, or perhaps more correctly, the will to power. (...) Just as the balked adult may indulge in day-dreams that have a sexual significance, so the normal child indulges in pretences that have a power-significance.¹⁰

Der betreffende Abschnitt beginnt bei Russell mit dem Satz:

Some psycho-analysts have tried to see a sexual symbolism in children's play. This, I am convinced, is utter moonshine.¹¹

Russel bezieht sich mit seiner Kritik an den Freudianern auf ein Werk von Dr. H.C. Cameron, „The Nervous Child“, das erst vor zwei Jahren, d.h. 1924, erschienen war.

Die Gegenüberstellung mit dem Sexualverhalten Erwachsener fehlt bei Astrid Lindgren völlig. Für sie ist an dieser Kontroverse zweier Schulen nur der Machtaspekt von Bedeutung. Bei ihr fehlen auch die Beispiele, die sich direkt an das Russellzitat anschließen:

He likes to be a giant, or a lion, or a train; in his make-believe, he inspires terror.

Es könnte aber durchaus sein, daß der von Russell als Beispiel genannte *Riese* Astrid Lindgren zu dem Vergleich Pippis mit Nietzsches „Übermensch“ angeregt hat. Auch daß Pippi zuweilen Angst und Schrecken unter den bösen Erwachsenen verbreitet, deren Macht sie brechen will, könnte auf Russell zurückgehen. („he inspires terror“.)

Es handelt sich bei dem von Astrid Lindgren zitierten Abschnitt in Russells Buch um kindliche *Spiele*. Der Autor berichtet auch von einigen Spielen, die er bei seinen eigenen Kindern beobachtet hat. Es erscheint mir daher wichtig, den Spielcharakter von Astrid Lindgrens Buch, der in der früheren Diskussion kaum beachtet wurde, stärker in den Vordergrund zu rücken. Gerade die vielen Phantasiespiele Pippis lassen sich auf den Einfluß von Russells Gedankengut zurückführen:

In play, we have two forms of will to power: the form which consists in learning to do things, *and the form which consists in fantasy.*¹²

„Ein kleiner Übermensch in Gestalt eines Kindes“

Sicher: Die Kinder *spielen* Pippi Langstrumpf gewöhnlich nicht, sie lesen Pippi Langstrumpf oder bekommen Pippi Langstrumpf vorgelesen, vorgespielt oder vorgeführt. Aber die in dem Buch beschriebenen Situationen entsprechen häufig der Spielsituation: Ein Kind in der Gruppe erfindet Spiele und führt sie zusammen mit der Gruppe aus. Der kindliche Leser wird auf diese Weise zum *Mitspieler*. Die Umgebung, das soziale Umfeld, existiert nur insofern, als sie in das Spiel eingeht; eine eigene Realität hat sie im Grunde nicht. Pippis Rebellion ist deshalb auch keine Rebellion, die Veränderungen erzwingen möchte.

Der Unterschied zu den Trotzkopf-Geschichten ergibt sich auch noch aus einer anderen Textstelle:

Play and pretence are a vital need of childhood, for which opportunity must be provided if the child is to be happy and healthy, quite independently of any further utility in these activities.¹³

Russells Anliegen, das sich Astrid Lindgren offenbar zu eigen gemacht hat, unterscheidet sich vom Anliegen der Trotzkopf-Autorin fundamental: Er sieht die kindlichen Verhaltensweisen von der Warte des Psychologen, dem es darauf ankommt, die seelische Gesundheit und das Glück des Kindes zu bewahren, während es sich dort darum handelt, die Bedürfnisse des Kindes, die sehr wohl gesehen werden, allmählich durch die Bedürfnisse des Erwachsenen zu ersetzen; psychologisch ist diese Sehweise höchstens darin, daß sie die schädigende Wirkung einer zu raschen Umerziehung erkennt und zu vermeiden sucht.

Die Pippi-Langstrumpf-Rezeption in Deutschland bietet Beispiele für beide Sehweisen, die ältere, an den Interessen der Erwachsenen orientierte, und die moderne, psychologisch fundierte im Sinne Bertrand Russells. Ursel Wulf bemängelt 1949, daß es den kindlichen Lesern unmöglich sei, zu entscheiden, wo in „Pippi Langstrumpf“ „die Wirklichkeit aufhört und die Phantasie beginnt.“¹⁴ Phantasie ist Ursel Wulf zufolge nur dort akzeptabel, wo sie als solche zu erkennen ist und daher nicht zur Nachahmung der geschilderten Handlungen in der bürgerlichen Wirklichkeit verleitet.

In ähnlicher Weise argumentiert eine Rezension von 1955, in der von der „Gefahr der Übertreibung und Oberflächlichkeit“ die Rede ist. Der *Spielcharakter* des Erzählten wird zwar erkannt, aber als Negativum gewertet, das „selbstsichere Traumkind“ ist dem „echten Kind“ gegenübergestellt:

Denn dieses selbstsichere Traumkind ist ganz ohne Hilfsbedürftigkeit, ohne Schmerz, ohne Trauer und steht niemals an der Grenze eines Geheimnisses. Vielmehr liegt ein nüchternes, klares Licht über seinem Leben, in dem alle Dinge, auch die unwirklichsten, spielend zu bewältigen sind. Welches echte Kind aber, selbst auf dieser Stufe, verläßt in seinen Träumen jemals den Boden des Menschlichen ganz, auf dem gelitten wird und Gefahren drohen und aus dem immer wieder das Geheimnis aufsteht?¹⁵

Im Jahr darauf lesen wir aber, daß Pippi Langstrumpf es dem kindlichen Leser ermögliche, „aufgestaute und unbefriedigte Aggressionstribe in harmloser, unschädlicher Weise abzureagieren.“¹⁶ Wir befinden uns hier bereits in unmittelbarer Nähe von Astrid Lindgrens eigener, an Bertrand Russell orientierter Interpretation. Pippi, „tiefenpsychologisch betrachtet“, darf wieder auf die kindlichen Leser losgelassen werden, weil die Gefahr der Nachahmung offenbar gering eingeschätzt wird gegenüber dem therapeutischen Vorteil, der sich für die Kinder aus dieser Begegnung ergibt. Man hat hier bereits aufgehört, die in „Pippi Langstrumpf“ dargestellte Wirklichkeit als eine Abbildung der von den Eltern intendierten gesellschaftlichen Wirklichkeit zu nehmen und dafür ihre Funktion als Experimentierfeld, als „Spielwiese“ im Sinne Russells entdeckt.

Astrid Lindgrens Bezeichnung „Übermensch“ scheint 1959 bei Hürliemann anzuklingen, wenn es heißt, Pippi sei „eine Art ‘Überkind’ oder ‘Superkind’ und macht im lesenden Kind nur gute Kräfte frei, wie heute angesehene Pädagogen in der ganzen Welt zugeben.“¹⁷ Auch Kaminskis Lindgren-Artikel im Lexikon der Kinderliteratur bezeichnet Pippi als das „respektlose, rebellische und freche Superkind“.

Malte Dahrendorf befindet sich in unmittelbarer Nähe Russells, wenn er sagt: „Pippi zeigt spielerisch Möglichkeiten des Lebens und Denkens.“¹⁸

Rebellion als kinderpsychologisches Phänomen und als wichtige Komponente des kindlichen Spiels gesehen, diese Deutung der modernen Kinderbuchkritik weist, wie wir gesehen haben, auf Intentionen der Autorin zurück, die diese noch vor Erscheinen des Buches unter Berufung auf den englischen Philosophen geäußert hat, ohne daß diese Übereinstimmungen von der deutschen Lindgren-Forschung beachtet worden wären.

Es liegt nahe, Astrid Lindgrens 1981 erschienenes und 1982 ins Deutsche übersetzte Buch „Ronja Räubertochter“ in diesem Zusammenhang zu behandeln und „Pippi Langstrumpf“ gegenüberzustellen, da Ronja, wie Maria Bergom-Larsson sagt, „eine wiedererstandene Pippi, froh und stark wie sie, aber mit mehr Tiefen in ihrer Persönlichkeit“ ist.¹⁹ Das Buch zeigt uns, daß das rebellische Mädchen im Werk der Autorin auch dann keine

„Ein kleiner Übermensch in Gestalt eines Kindes“

Ausnahmeerscheinung ist, wenn man von Textstellen absieht, die sich nur im eingeschränktesten Sinn als „Kinderrebellion“ deuten lassen. (Hier sei nur an das spielerische Ausziehen aus der Familie erinnert, das bei Astrid Lindgren schon die kleineren Kinder praktizieren.)

Im Gegensatz zu Pippi Langstrumpf, die in einer (allerdings stark stilisierten) schwedischen Kleinstadt lebt, wie sie in den 40er Jahren durchaus noch denkbar ist, lebt Ronja Räubertochter in einer fernen Zeit, in einer abgelegenen Burg inmitten eines geographisch nicht näher bestimmten Waldgebiets. Fanden wir in Pippi Langstrumpf *märchenhafte* Züge, so sind es hier die Anklänge an einheimische *Volkssagen* bzw. deren literarisch-romantische Bearbeitungen, die auffallen. Man könnte etwa Selma Lagerlöfs Erzählung „Reors Sage“ nennen, in der eine ähnliche Verbundenheit der Hauptgestalt mit der Natur zu beobachten ist wie in Astrid Lindgrens Buch. Die Naturwesen sind wie in der echten Volkssage die realen Gegenspieler Ronjas. Aber Ronja ist mehr, als was ihr eine Rolle in einem romantischen Räuberroman oder in einer romantischen Volkssage an Individualität zugestehen würde, nämlich eine Art Fallbeispiel für den Ablösungsprozeß junger Mädchen von ihren Eltern, hier von ihrem Vater, was eine Verbindung zu Pippi herstellt. Pippi hat diese Ablösung offenbar schon hinter sich, obwohl sie erst neun ist; jedenfalls ist sie nicht Gegenstand der Darstellung. Pippi hat deshalb auch keinen Grund, gegen ihren Vater zu rebellieren, ihre Rebellion besteht in der Abweichung von den bürgerlichen Erziehungsidealen und Verhaltensmustern.

Ronjas Alleingang berührt auch ihr Verhältnis zur Gesellschaft, insofern nämlich, als ihr Vater der Hauptmann einer hierarchisch geordneten Bande von Räubern ist und Ronja sich nicht gegen ihren Vater auflehnen kann, ohne das Autoritätsprinzip grundsätzlich in Frage zu stellen. In Frage gestellt wird auch das Freund-Feind-Schema, das im Selbstverständnis der Gruppe eine wichtige Rolle spielt.

Ronja zieht, obwohl noch fast ein Kind wie Pippi, mit dem Sohn des feindlichen Räuberhauptmanns in eine Grotte im Wald und erzwingt auf diese Weise das Einverständnis ihres Vaters mit der Verbindung. Wir werden von fern an die Konstellation in Romeo und Julia erinnert, aber anders als in Shakespeares Drama oder in Kellers Novelle „Romeo und Julia auf dem Dorfe“ wird hier die Liebende nicht das tragische Opfer der Familienfehde. Vielmehr setzt sie ihren Willen in offener Rebellion gegen den Vater durch und zwingt ihn dadurch zur Veränderung.

Pippi Langstrumpf steht am Anfang, Ronja Räubertochter am Ende einer langen Entwicklung des Kinderbuches in Richtung auf eine immer

vorurteilsfrei, von Tabus unbelastete Sicht des Kindes und des heranwachsenden Jugendlichen. Die schwedischen Autoren der 60er und 70er Jahre hatten kaum etwas ausgelassen, was an Rebellion Jugendlicher gegen die Elterngeneration denkbar wäre, angefangen vom Streik im Kindergarten bis hin zur Sexparty im elterlichen Haus.²⁰ (Wie allerdings übersehen wurde, hat dieser Loslösungsprozeß sein Gegenstück in der Loslösung der Eltern von ihren Pflichten den Kindern gegenüber.) Ronja reißt von daher gesehen keine Tabus ein, die nicht schon vorher eingerissen worden wären. Sie ist eher eine Mädchenbuchfigur, die die Rebellion des modernen Jugendbuches in eine Zeit hineinträgt, in der die elterliche Autorität noch nicht grundsätzlich in Frage gestellt wurde. Sie hat deshalb auch wenig gemein mit den Mädchenfiguren der 60- und 70er Jahre, die im Grunde *Ideenträger* der damals sehr heftig in den Medien geführten Emanzipationsdebatte sind. Ronjas Auflehnung gegen den Vater ist auch deshalb überzeugender, weil sie sich im Einklang mit der Natur vollzieht, die in Astrid Lindgrens Roman als eine übergreifende und mit dem inneren Erleben der Heldin korrespondierende Macht erscheint.²¹ Die Grotte, in der die Heranwachsenden Zuflucht finden, ist Teil dieser Natur und deshalb ein Ort, der zum neuen Zuhause werden kann. Der Autorin gelingt es auf diese Weise, eine Notwendigkeit sichtbar zu machen, die im Einklang mit den Naturgesetzen steht und deshalb auch nicht durch die Notwendigkeit der Unterordnung unter den väterlichen Willen gebrochen werden kann. Lehrmeister ist nicht das Erwachsenen-Ich, sondern die Natur, die allerdings auch Disharmonien kennt und sogar feindselige Züge haben kann. Der Ausweg ist hier, wo es nicht mehr um die ehernen Gesetze der Gesellschaft geht, nicht der Tod (wie in „Romeo und Julia“), sondern *die Metamorphose der Vater-Tochter-Beziehung im Einklang mit der Natur*.

Es scheint mir signifikant zu sein, daß Ronja und nicht der Sohn des anderen Räuberhauptmanns zur Hauptperson des Romans geworden ist. Das Räuberhandwerk ist in traditioneller Sicht ein männliches Handwerk, und als solches erscheint es ja auch, wenngleich in gemilderter Form, in Astrid Lindgrens Buch. Ronjas Verhalten könnte eine kontrapunktische Funktion haben, aber dagegen spricht, daß die Räuber als Folge von Ronjas Rebellion eine Veränderung in Richtung auf ein zivilisierteres, von männlichen Tugenden nicht mehr so stark geprägtes Gemeinwesen durchmachen.²² Ferner: Ronja emanzipiert sich nicht in ihrer Eigenschaft als Kind, sondern als heranwachsende Frau. Daß ihr Vater in abgöttischer Liebe an ihr hängt, berührt ihr Verhältnis als Mann und Frau. Damit Ronja frei

werden kann für die Beziehung zu einem anderen Mann, muß ihr Vater akzeptieren lernen, daß beider Beziehung einer Transformation bedarf, um im Einklang mit der naturgegebenen Ordnung, symbolisiert durch die umgebende Natur, stehen zu können. Sein Wutausbruch und die sich daran anschließende tiefe Verzweiflung, die ihn vorübergehend unfähig macht, die ihm zustehende Rolle in der Gesellschaft (sprich Räuberbande) zu spielen, zeigen uns, welche Hindernisse es für ihn zu überwinden gilt: Seinen Glauben an die väterliche Autorität und seine besitzergreifende Gefühlsbindung an Ronja.

Im Gegensatz zu Ronja kann Pippi das gesellschaftliche Umfeld nicht verändern, so wenig wie sie sich selbst verändern kann. Ihre Weigerung älter zu werden, schließt Veränderung aus. Sie ist kein Rebell, der sich durch seine Rebellion selbst verwirklicht wie Ronja und Michel. Ihrer Konzipierung als Typus, als Verkörperung des kindlichen Willens zur Macht würde dies auch gar nicht entsprechen. Aber genau wie Ronja steht sie in der schwedischen literarischen Tradition des selbstbewußten, unerschrockenen kleinen Mädchens, das sich gegenüber den Erwachsenen durchzusetzen weiß. Ich möchte an dieser Stelle nur an das Gänsemädchen Åsa in „Nils Holgerssons wunderbare Reise durch Schweden“ erinnern, dem es trotz starker Widerstände gelingt, ihren verunglückten Bruder Mats mit all den Ehren beerdigen zu lassen, die nach Meinung der Erwachsenen nur ihnen selbst zukommen.

Anmerkungen

- 1 Tetzner, Lisa, *Liebeserklärung an Pippi Langstrumpf*, in: Jugendschriften-Warte 1953:11, S. 74.
- 2 Zitiert nach Lundqvist, Ulla, *Århundradets barn*, Fenomenet Pippi Långstrump och dess förutsättningar, Malmö 1979, S. 16. – Die Übersetzungen ins Deutsche sind von mir.
- 3 Einen Überblick über diese Debatte gibt Lundqvist 1979, S. 38 ff.
- 4 Astrid Lindgren, *Eva von Zweigbergk, Vägen till Sunnanäng*, in: Vänkritik, 22 samtal om dikt tillägnade Olle Holmberg, Stockholm 1959, S. 245.
- 5 Siehe auch Dagmar Grenz *Mädchenliteratur*, Von den moralisch-belehrenden Schriften im 18. Jahrhundert zur Herausbildung der Backfischliteratur im 19. Jahrhundert, bes. S. 218 ff.
- 6 Der Originaltitel ist „Emil i Lönneberga“. Der Name „Emil“ hätte zu Verwechslungen mit dem bereits etablierten Jugendbuch Kästners „Emil und die Detektive“ führen können und wurde deswegen vermieden.
- 7 Aftonbladet, 18.8.1946.
- 8 Adolfsson, Eva, Eriksson, Ulf, Holm, Birgitta, *Anpassning, flykt, frigörelse: barnboken och verkligheten*, in: Ord och bild 1971/5, hier zitiert nach Ørvig, Mary (Hrsg.), En bok om Astrid Lindgren, Lund 1977.
- 9 Ebda., S. 52.

- 10 Russell, Bertrand, *On education, especially in early childhood*, London 1926, S. 98 f.
Ulla Lundqvist nimmt fälschlicherweise Russells Buch „Education and the Social Order“ von 1932 als Quelle der von Astrid Lindgren zitierten schwedischen Übersetzung an. Die von Astrid Lindgren benutzte schwedische Übersetzung gibt als Quelle „Education and the good life“ an; es handelt sich dabei um die amerikanische Ausgabe von Russells Werk.
- 11 Ebda., S. 98.
- 12 Ebda., S. 97.
- 13 Ebda.
- 14 Bücherei und Bildung, Jhg. 1, 1948/49, S. 804 f.
- 15 Henser, Waltraud, *Die Bücher Astrid Lindgrens Pippi und Sammelaugust*, in: Jugendliteratur 1955/10, S. 479.
- 16 Führer, Marie, *Pippi Langstrumpf, Kinderäußerungen zu Astrid Lindgrens berühmtem Buch tiefenpsychologisch betrachtet*, in: Jugendliteratur 1956/2, S. 342.
- 17 Hürlimann, Bettina, *Europäische Kinderbücher in drei Jahrhunderten*, Zürich (2.Aufl.) 1963, S. 181.
- 18 Utopie und Wirklichkeit bei Astrid Lindgren, zit. nach *Astrid Lindgren, Rezeption in der Bundesrepublik*, hrsg. von Rudolf Wolff, Bonn 1986, S. 62.
- 19 Zitiert nach Bergom-Larsson, Maria, *Astrid Lindgren – en kärleksförklaring*, in: Ørvig Mary (Hrsg.), *Duvtrottningen, En bok till Astrid Lindgren*, Stockholm 1987.
- 20 Vgl. u.a. Doktor Gormanders „Als die Kinder streikten“ und Kerstin Thorwalls „Kjelle geht raus“, das im Schwedischen den bezeichnenden Titel trägt: „Vart ska du gå? – Ut“ (Wohin willst du gehen? – Raus!).
- 21 Maria Bergom-Larsson nennt Ronja in ihrem oben zitierten Aufsatz (S. 102) „einen Teil der Natur“.
- 22 Dies deutet sich u.a. in folgender Textstelle an: „Ich hab mich dran gewöhnen müssen“, sagte er, „und das wirst du auch tun. Heutzutage hat man bei seinen Kindern nichts mehr zu melden. Die machen, was sie wollen. Damit muß man sich eben abfinden. Leicht ist es aber nicht.“ Die beiden Häuptlinge saßen lange da und blickten düster in eine Zukunft, in der das stolze Räuberleben der Mattissippe und der Borkasippe nur noch eine Sage und alsbald verblichene Erinnerung sein würde.“ (In der Übersetzung des Oetinger-Verlags, S. 226.)

Bengt Skans

Slaget vid Helge å i nygammal belysning

Inledning

Innan jag ger mig in i diskussionen kring slaget vid Helge å, så vill jag nämna att ämnet korsat min forskningsväg i samband med en konstvetenskaplig undersökning. Föremålen för denna är de båda altarskåpen i Ö. Vrams kyrka i Skåne. Det ena är ett Olofsskåp och det andra föreställer jungfru Maria.

Närmare undersökningar kring Olofsskåpets öden och äventyr ledde så småningom till studier av helgonets historiska bakgrund och kult, speciellt då med avseende på Skåne. Hela forskningsinsatsen bedrivs och har bedrivits inom ett projekt vid Konstvetenskapliga institutionen i Lund och med stöd från HSFR. Det heter Arkeometri i konstvetenskapen¹, vilket kortfattat innebär att vi försöker komma ifrån ett strängt ämnesbegränsat synsätt på de företeelser vi sysslar med till förmån för en mera holistisk strategi. Jämsides med den traditionella konstvetenskapliga forskningen försöker vi genom material- och teknologianalyser dra slutsatser rörande historisk, ekonomisk och/eller social utveckling. Vi har nämligen funnit att konstföremålen ofta mår bra av att behandlas på detta sätt. De lever upp och visar oanade sidor av sig själva i stället för att, i sämsta fall, förvisas till ett autistiskt tillstånd till följd av alltför ensidig specialistbehandling.

Stred Olof Haraldsson vid Helge å i Skåne?

Det är inte oväsentligt för Olofskulden i Skåne, i synnerhet då den östra delen av landskapet, att helgonet besökte provinsen i samband med sina skärmytslingar med Knut den store i början av 1000-talet. Det har nämligen på andra håll visat sig att det uppstått pilgrimsvägar, källor och kultplatser just där S:t Olof dragit fram.

Skåne var ju då Knuts land och blev tillsammans med Själland föremål för angrepp av Olof Haraldsson och hans svåger, den svenske kungen Anund Jacob. Dessa kände sig hotade av Knut av flera anledningar. Ove Moberg har i sin doktorsavhandling påpekat att Knut ofta belönade sina medhjälpare vid erövringen av England med jarladömen (jfr. det engelska ordet Earl). När företaget väl var i hamn, visade det sig emellertid att dessa jarlar på ett eller annat sätt eliminerades en efter en. Knut kände sig helt enkelt nödgad att stegvis undanskjuta sina första medhjälpare och återta vad han en gång tvingats avstå.² Så småningom kom turen till Olof som även han, vilket Moberg på ett övertygande sätt visat, hade del i Knuts lyckade krigsföretag i England efter Sven Tveskäggs död.³ För detta hade han mer eller mindre fått Norge som belöning.

Snorre berättar, säger Moberg, att Knut sände underhandlare från England till Norge, vilka framförde till Olof det kravet, att han skulle bege sig till Knut för att motta Norge som län av denne och betala honom samma skatt som de norska jarlarna tidigare erlagt till de danska härskarna, i annat fall skulle Knut hemsöka Norge med sin här.⁴

Detta fann sig naturligtvis inte Olof i, vilket så småningom (1026), och enligt den vedertagna historiska forskningen, resulterade i det berömda slaget vid Helge å på den skånska ostkusten. Risken att Knut skulle bli härskare även i Norge och s.a.s. rubba maktbalansen i Norden var givetvis en framtidsutsikt som mer än väl gav den svenske kungen anledning att engagera sig i krigsföretaget.

Händelserna kring slaget vid Helge å 1026 var flitigt debatterade i äldre nordisk historieforskning. Efter Ove Mobergs doktorsavhandling från 1941 om Knut den store, Olav Haraldsson och Sverige tycks emellertid diskussionen ha avstannat, tills den för några år sedan åter väcktes till liv i en uppsats av Bo Gräslund i tidskriften *Scandia*.⁵ Han menar att den gängse bilden av tilldragelserna vid Helge å rymmer en så stark inre motsägelse, att det kan vara motiverat att ta upp problemet till förnyad debatt. Han anser också att detta bör ske utifrån ett vidgat källperspektiv, där de litterära källorna vägs mot andra och oberoende källgrupper såsom mynt, ortnamn och geografisk-topografiska förhållanden.

Med denna målsättning i sikte framlägger Bo Gräslund hypotesen att slaget vid Helge å i själva verket stod vid en helig å belägen i sydöstra Uppland i den s.k. Långhundraleden och alls icke i anslutning till det vattendrag som mynnar ut vid Åhus i Skåne (se bilderna 1 och 2). Han visar sedan på ortnamn vid denna »Helgå» (nuvarande Holmbroån och Lindsbergsån) vars motsvarighet han anser kan återfinnas i den anglosax-

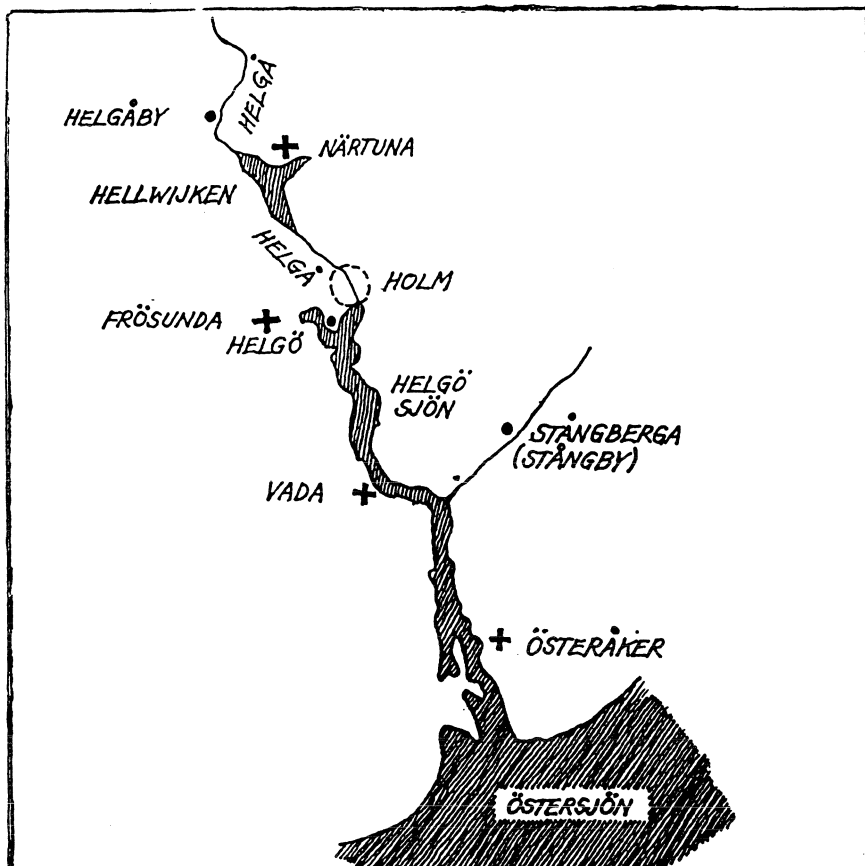

Bild 1. Nedre delen av Långhundraleden med Helgä i sydöstra Uppland. Vattennivån delvis rekonstruerad. Gräslund aa, not 5 ovan, s. 220.

iska krönikan, hos Saxo och hos Snorre.

Förutom detta stöder Bo Gräslund sin hypotes på i huvudsak elva stycken mynt, till synes slagna för Knut den store i Sigtuna och alla präglade med samma stämpel på åtsidan, nämligen CNUT REX SV. Frånsidorna däremot har slagits med inte mindre än fyra olika stämplat. Förutom dessa finns också ett tjugotal mynt med Knuts namn men med, som Gräslund säger, "en förvirrande titulatur" där ett flertal olika stämplat använts. Sigtuna anges även här som präglingsort och förekommer dessutom på ett par mynt, där Knut tituleras Norges konung på det ena och Englands dito på det andra. Myntmästarna uppges här vara Sewine respektive Wulf till skillnad från de elva nyssnämnda mynten som bär namnet Thormod, Anund Jacobs myntmästare.⁶

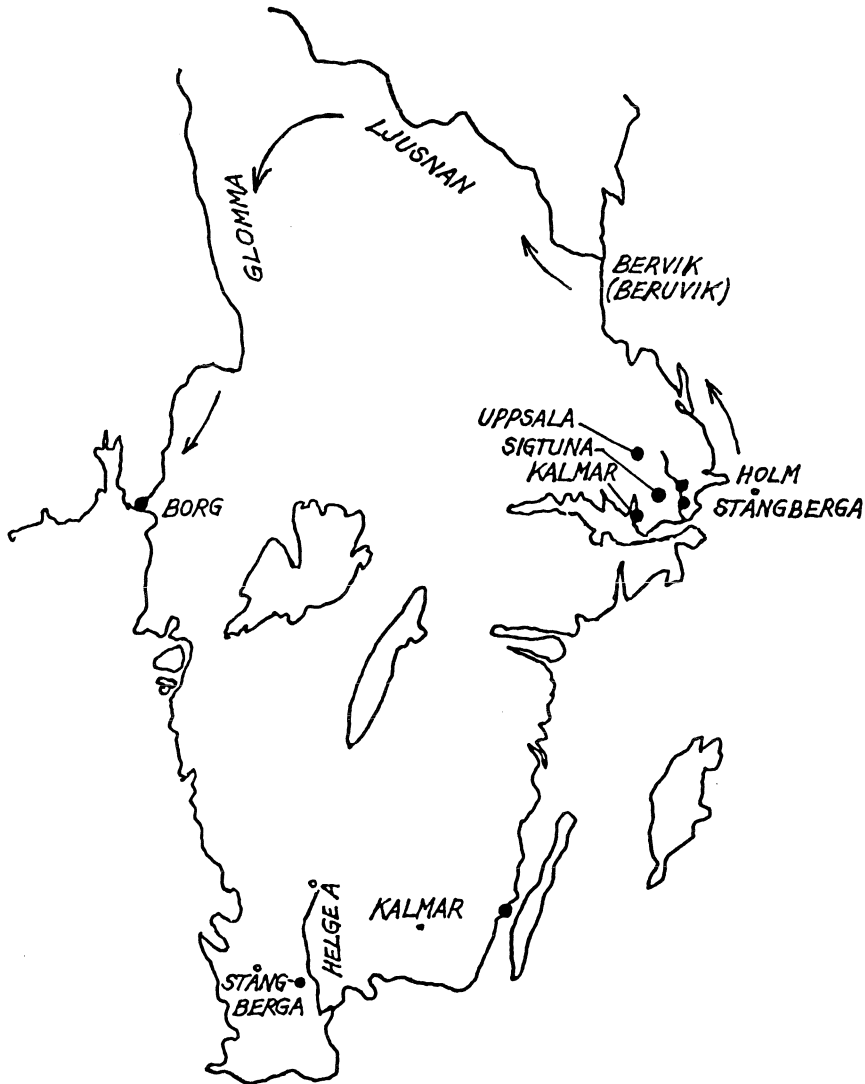

Bild 2. Ortnamn diskuterade i Bo Gräslunds artikel. Ljusnan-Glomma representerar här Olof Haraldssons antagna färdled från »Barvik» till Borg enl. denne (Aa, s. 225).

I den ursprungliga undersökningen var det inte min avsikt att polemiserar, utan endast att orientera om Olof den heliges anknytning till Skåne och slaget vid Helge å. Efter Bo Gräslunds inlägg i Scandia måste det sätt på vilket jag presenterar mitt material med nödvändighet få en viss polemisk karaktär. Eftersom jag ogärna vill ta risken att den diskussionen hamnar utanför ramarna för min ursprungliga undersökning, kommer jag inte

annat än indirekt att beröra vad som rör såväl den uppländska topografin som Sigtunamyntningen. Jag håller mig i stället till det gamla danska landskapet Skåne för att därifrån presentera det som jag menar tyder på att slaget vid Helge å verkligen ägde rum i denna provins.

Med övriga källor eller källgrupper som bakgrund anser jag alltså inte att Knutsmyntet från Sigtuna utgör ett tillräckligt vägande skäl till att förlägga slaget vid Helge å till Långhundraleden i Uppland. Den uppfattningen skall jag i det följande försöka underbygga med utgångspunkt från samma källmaterial som Bo Gräslund använt, men också med hjälp av en del nytt eller »nygammalt» sådant.

I samband med en politisk översiktsskiss skulle jag gärna så här inledningsvis vilja ställa en övergripande fråga som kan vara nog så betydelsefull för den fortsatta diskussionen.

Skåne och vattnet däromkring har tidigare visat sig vara ett storpolitiskt epicentrum kring vilket kampen förts om herraväldet över England, Danmark och Norge. Det jag tänker på är striden mellan Olav Tryggvason å ena sidan och Sven Tveskägg, Olof Skötkonung och Erik Jarl å den andra. Enligt Adam av Bremen ägde detta slag rum i Öresund. När det nu kommer till en ny drabbning om samma imperium knappt en generation senare, så tycker man att den med en viss kongruens borde utkämpas i samma område, då inte minst av strategiska skäl.

När det gäller vem som segrade i slaget vid Helge å har forskarna tämligen ingående diskuterat vilka som behärskade valplatsen när det hela var överståndet.⁷ Man har däremot varit mindre benägen att diskutera vem som med strategisk beräkning hade möjlighet att *välja* valplatsen, vilket är väl så intressant. Efter sina härjningar i Skåne och på Själland kunde Olof Haraldsson och Anund Jacob knappast förvänta annat än ett motanfall från Knuts sida. Varför skulle de då dra sig tillbaka ända till hjärtat av svearnas rike för att möta ett sådant, när de, i varje fall i en första omgång, kunde göra det vid gränsen mellan Sverige och Danmark, där de s.a.s. redan befann sig?

Slaget vid Helge å i den norsk-isländska sagatraditionen

Den isländska sagatraditionen har förmedlat uppgifter om slaget vid Helge å i ett flertal varianter av Olofssagan, och skall man noggrant beakta dessa, så inser man snart att man har att göra med många okända faktorer. Vad

stod det t.ex. i de handskrifter som vi vet gått förlorade? Var, när och av vem blev sagorna först nedtecknade? Vad i det bevarade materialet kan härledas till den första nedskriften? Vad och hur mycket har gått förlorat? Vilka förändringar har sagorna gått igenom från 1100-talet till de handskrifter som vi har bevarade och som tillkommit (läs kopierats) så sent som på 1400-talet? Vilka och hur många författare, skrivare, bearbetare har satt sin prägel på framställningen? Var fick de första nedtecknarna sina uppgifter ifrån och varifrån kom tillskotten till varje ny bearbetning?

Även om det här bara är fråga om en begränsad undersökning kring en enda händelse, slaget vid Helge å, så är det viktigt att något så när kunna urskilja de blindskär som reser sig i samband med dessa frågor, vilka jag f.ö. har Anne Holtsmark att tacka för. Hon ställde dem redan 1938 i ett disputationsinlägg till Bjarne Adalbjarnarsons avhandling om de norska kungasagorna.⁸

Eftersom det således här är viktigt att ge akt på källvärdet i de olika versionerna av Olofssagan, vill jag också ge dessa en presentation som förhoppningsvis lite tydligare än Bo Gräslunds⁹ inviger läsaren i en viktig del av resonemanget kring själva slaget.

De varianter av Olofssagan vi har att räkna med är i huvudsak följande:

1. Den äldsta Olofssagan, representerad av sex membranfragment från c:a 1230.¹⁰ Dessa har utökats med ytterligare två som tydligtvis tillhör samma text och hela materialet har utgivits 1893 av G. Storm i hans »Otte brudstykker af den ældste saga om Olav den hellige».¹¹ Originalen antas vara författade i Þingeyrar kloster på Island före 1180 (trol. 1160–1180).
2. Mellersta sagan, eller »M», som man inte kan säga så mycket om, annat än att den betraktas som ett förlorat mellanled mellan den äldsta sagan och »den legendariska sagan».
3. Från M stammar möjligen den legendariska sagan. Den är representerad av en handskrift i Uppsala som är skriven c:a 1250 i Tröndelag.¹² Allt tyder på att handskriften från första början har tillhört kanikerna i Nidaros. Den stammar från den äldsta sagan och står denna version mycket nära. Genom den legendariska sagan har man kunnat få en uppfattning om hur M har sett ut. Sitt namn har den legendariska sagan fått för att det övernaturliga här är rikt representerat i motsats till vad som är fallet i »den historiska sagan» (Snorre). Detta gör den till ett andligt verk – en kyrkans version av S:t Olofs saga.
4. Olofssagan ingår också i ett annat verk som behandlar de norska

kungarnas historia från Halvdan svarte till 1177, nämligen »Fagrskinna». ¹³ Handskriften har varit känd i två versioner, A och B, som tyvärr båda gick upp i rök vid den stora branden i Köpenhamn 1728. Dessbättre har goda avskrifter bevarats till eftervärlden. Sitt namn, Fagrskinna = den vackra skinnboken, har handskriften fått efter version A som ansågs mycket skön. Dess ursprungliga namn är annars »Nóregs konunga tal», och de båda kända versionerna av verket är från c:a 1250. Från ett litet fragment av version B har man dragit slutsatsen att denna var tröndsk, medan A troligen skrevs på östlandet. Verket har rimligtvis författats omkr. 1220.

Fagrskinna bygger mycket lite på muntlig tradition och författaren använder inte främmande källor i sitt verk. Han har emellertid varit en högt utbildad man med kunskaper i franska och latin. Hans framställningssätt är stringent och kortfattat. Han har sinne för ordning och precision och utelämnar allt oväsentligt. Tendensen är starkt antidansk. Fagrskinns författare lär knappast ha känt till Snorres arbete, medan denne däremot kan ha känt till Fagrskinna. ¹⁴

5. Snorre Sturlasons saga om Olof den helige anses som en höjdpunkt i den västnorska prosan. Det är en dramadokumentär som, med Anne Holtsmarks ord, »har villet fortelle om et menneske og en konge som ble en helgen». ¹⁵ Därför är också en hel del myter och under uteslutna ur berättelsen, i synnerhet sådana som sker i hans ungdom. Snorre skrev sin Olofssaga efter sin första Norgeresa, troligtvis mellan 1220 och 1230. Snorres Olofssaga har också blivit kallad »den historiska» i motsats till den legendariska (se ovan). Om detta epitet har den tidigare citerade Anne Holtsmark följande viktiga kommentar: »hvis man med 'historisk' mener 'troverdig', er det sikkert misvisende. Snorre mener nok å være historisk, og hans fortellekunst gjør at man gjerne vill godta hva han skriver som sant, men nyere historikere er skeptiske overfor alt hvor ikke sikre eldre kilder, f.eks. skaldekvad, kan påvises». ¹⁶
6. Flateyrboken, i huvudsak skriven i slutet av 1380-talet, är en samlingshandskrift, i synnerhet av kungasagor. De viktigaste av dessa är sagorna om Olof den helige och Olof Tryggvason. Boken är i huvudsak skriven av de båda isländska prästerna Jón Þórðarson och Magnus Þórhallsson, av vilka den förre är nedskrivare av sagan om Olof den helige. Handskriften har troligen tillhört arvegodset i ett par isländska släkter ända fram till 1647, då den skänktes till Biskop Brynjólfur som i sin tur gav den till Fredrik den III 1656. Flateyrboken anses som ett kompilationsarbete, vilket blir särskilt tydligt i de två Olofssagorna. Författaren till

dessa, Jón Þórðarson, har tydligtvis haft ett stort antal handskrifter till sitt förfogande, av vilka många säkert tillhört Þingeyrar kloster. Redigeringen av materialet är tämligen mekanisk; någon bearbetning är det inte tal om, bara en nödortfigt sammanlänkning av de kopierade styckena.¹⁷

Snorre och Flateyarboken

När jag nu skall gå närmare in på hur de olika källorna skildrar slaget, så vill jag gärna börja bakifrån med Flateyarboken och Snorres »historiska» Olofs-saga. Att jag fört samman dem beror på att deras skildringar av händelsen är identiska, vilket betyder att den senare Flateyarboken troligen haft Snorres Olofs-saga som förebild. Jag skall nedan försöka relatera slaget som det beskrives i dessa båda handskrifter.

Det hela börjar med att Olof Haraldsson med sina skepp drar söderut mot Själland, där han gör landgång och börjar härja. Under tiden far hans bundsförvant Anund österifrån kring Skåne med en stor här och gör likadant där tills han så småningom träffar på Olof. Knut den store, som befinner sig i England, nås av underrättelsen om detta och drar samman en väldig här och en mängd skepp. När han gjort sin styrka klar, styr han från landet. Själv seglar han ett långskepp så enormt, att det innehåller sextio skeppsrum (c:a 80 m långt)¹⁸. Håkon Jarl för ett annat skepp med fyrtio skeppsrum. Omsider lägger Knut till i Limfjorden med alla sina fartyg i behåll. När kung Olof och kung Anund får höra att kung Knut kommit västanfrån med en fruktansvärd härstyrka, så seglar de österut kring Skåne och börjar härja och bränna häraderna där, och sedan söker de sig östpå mot sveakungens välde. De lägger till där det heter Helge å och erfar efter en tid att kung Knut med sin här farit österut efter dem. De rådlägger då med varandra och beslutar att Olof med en del av sitt folk skall gå i land och genom skogarna till den sjö ur vilken Helge ån rinner. Där bygger de i åmynningen enjättelik fördämning av virke och torv – ett arbete som tar flera dagar i anspråk.

En kväll ser kung Anunds spejare Knut komma seglande, och Anund låter då blåsa härblåst. Männen bryter sitt läger och ror ut ur hamnen österut framför kusten, där de förbereder sig för strid. Kung Anund låter snabbt några spejare löpa i land för att meddela Olof dessa tidender. Denne låter bryta fördämningen, och ån återtar sitt gamla lopp. Själv ger han sig under natten ner till sina skepp. Knut kommer så småningom fram

till hamnen och får då se de båda kungarnas flotta ligga där klar till drabbning. Eftersom det är sent och hela hans flotta långtifrån är framme, så beslutar han uppskjuta sitt anfall till dagen därpå. Han går in i hamnen, som svearna och norrmännen lämnat, med så många skepp som får rum där och bidar nästa dag. Först på morgonen, när det redan är ljus, drabbas Knut och hans stridsfolk av den lössläppta flodvågen, som dränker många och skadar skeppen svårt. Den stora drake som kungen själv för driver redlös utför strömmen och kommer rakt ut mot Anunds och Olofs flotta. Skeppet är emellertid enormt stort, har höga bord och är utrustat med elitbesättning, så motståndarna kan inte rå på det.

Snart kommer Ulv jarl till undsättning och då börjar striden. Kung Knuts här drar sig också dit från olika håll, och kungarna Olof och Anund inser att de nu vunnit så stor seger som det är dem förunnat. De frigör sig från Knuts härstyrkor och upplöser flottan. Knut upptar inte förföljandet, eftersom han helt enkelt inte kan; hans styrkor befinner sig i alltför stor förvirring. Angreppet har, som det står, »inte gått den väg kung Knut tänkt sig». ¹⁹ Anund och Olof inser också till fullo att Knuts samlade styrka nu är så stor, att en seger vore utsiktslös om det kom till en ny strid. De rör i stället med hela hären österut längs landet och sätter så småningom master och segel när de märker att Knut inte följer efter. Mot kväll lägger de i land vid en plats som heter Barvik, där de ligger över natten. Då har redan en stor del av sveahären tröttnat på krigsföretaget och seglat vidare hem.

När kung Anund på morgonen varseblir detta, finner han för gott att blåsa till husting, och hela hären går i land. Anund konstaterar att de båda bundsförvanterna fått mycket byte men inga länder. De har dessutom färre skepp nu än när härnaden började, inte på grund av förluster, utan för att de efter hand avvikit från krigsföretaget av en eller annan anledning. Anund menar därför att det är bäst »att åka hem medan vagnen är hel», eftersom de så långt har vunnit på färden och ingenting förlorat.

Han erbjuder därefter Olof och hans manskap att bli hans gäster. Om Olof emellertid hellre väljer att bruka hans rike till genomfärdsland för att så småningom nå hem, så står det honom fritt. Kung Olof tackar för de vänliga erbjudandena och föreslår i sin tur att de med den kärna av hären som nu finns kvar skall avvakta vad Knut och hans folk företar sig – de förväntas ju också med tiden förlora manskap som vill hem till sina gårdar nu när krigsföretaget mer eller mindre runnit ut i sanden. Olof menar också att han och Anund skulle kunna ligga ute hela vintern med sina skepp som de gamla kungarna gjorde. Detta förslag bemötes av hären med gott bifallslarm och det beslutas som Olof sagt. Spejare utsändes angående

konung Knuts här, medan de båda andra kungarna stannar där de är. Så småningom spørjer de att kung Knut styrt till Öresund med sin flotta, och att han nu har mindre folk än vad han hade i somras – det är bara att vänta på rätta tidpunkten för ett angrepp. Svearna menar emellertid att vintern kan bli dem till besvär, eftersom hela havet ofta fryser till där de befinner sig. De beslutar då att kung Anund skall fara i väg med allt sitt folk, medan Olof stannar kvar.

Kung Olofs här är dessvärre ständigt utsatt för påtryckningar och mutförsök från Knuts spejare, som hela tiden befinner sig ibland dem, och detta undgår inte Olof. I brist på tilltro till sitt folk och i fruktan för att dela Olav Tryggvasons öde, när han lade till strid med alltför lite folk mot en stark flotta, så beslutar Olof att i stället överge sina skepp och färdas landvägen till Norge med de män som vill följa honom.

De skjutshästar man får tag i utrustas med kläder och lösören, i övrigt bär männen bara sina vapen och gångkläder. Skeppen sänder Olof österut till Kalmarne, där de dras upp.

En skald, Hårek av Tjotta, anser sig för gammal för att gå landvägen till Norge och listar sig förbi Knuts flotta genom att maskera sitt skepp till sillskuta. I själva verket är Hårek en av de överlöpare som tydligen fallit för Knuts propaganda – vid Stiklastad finner vi honom bland de mera betydande figurerna på den danske kungens sida.

Kung Olof börjar så sin färd upp över Östergötland, Småland och genom Västra Götland för att sedan komma fram till Viken (Bohuslän), där han sedan följer kusten norrut till Sarpsborg som blir hans vinterkvarter.

Vilken eller vilka delar av den ovan relaterade skildringen av och kring slaget kan då betraktas som trovärdiga, och vilka är det inte? Man har tidigare ställt sig skeptisk till uppdämningshistorien, och med all rätt enligt min mening. I sitt inträdestal till Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 1920 ställer t.ex. Arthur Stille en mycket viktig fråga rörande Olofs uppdämning av Helge å. Han undrar vad det var för profetisk gåva hos denne som långt innan Knut anlät, tillät honom inse att den danske kungen skulle gå in i ån och där utsätta sig för en kraftig flodvåg.²⁰ Olof var ju t.o.m. så säker på sin sak, att fördämningsarbetet tog flera dagar i anspråk och blev av väldiga dimensioner.

Ett annat förlopp i skildringen som verkar suspekt är händelserna i samband med brytningen av fördämningen. Enligt Snorre och Flateyarboken lät Olof bryta denna nattetid, men först morgonen efter, när han själv hunnit ned till stranden igen, förmärktes verkningarna vid åmynningen.

Denna inkonsekvens påtalades av Lauritz Weibull redan 1910 i *Historisk tidskrift för Skåneland*,²¹ liksom senare av Stille i hans nyss nämnda akademital.²² Icke dessmindre finns uppdämningshistorien, om än i en kort och avskalad version, i både den äldsta sagan om Olof den helige och i den legendariska sagan, men däremot inte i Fagrskinna. I avsnittet om Saxos skildring av slaget kommer dessa versioner att diskuteras närmare.

Vad beträffar själva utgången av slaget, så säger Snorre²³ och Flateyarboken²⁴ att Olof och Anund inte led någon mansspillan i motsats till Knut, medan den legendariska sagan,²⁵ liksom Fagrskinna,²⁶ talar om en hård kamp med förluster på båda sidor. I uppsatsen i *Scandia* menar Bo Gräslund att Snorre i sin saga tecknar en militär framgång för Knut, vilket jag har svårt att förstå. Jag vill i stället mena att slaget i Snorres version av händelsen framstår som ett fiasko för den danske kungen. Olof och Anund har ju med sitt bakhåll i ån orsakat stort tumult och stor skada i Knuts här. De har heller inte lidit några förluster, medan Knuts mansspillan är betydande. De båda förbundna kungarna har också skaffat sig ett ansenligt krigsbyte, eller som Anund själv uttrycker det vid hustinget i Barvik: »Vi har fått mycket byte men inga länder».²⁷

Är man ändå i tvivelsmål om vem den omedelbara militära framgången tillföll, så kan man gå till berättelsen om dråpet på Ulv jarl, en kort historia som ligger insprängd i Snorres skildring av händelserna kring Helgeåslaget.²⁸ Där berättas hur kung Knut och Ulv jarl spelar schack och hur kungen gör ett svårt feldrag, vilket har till följd att jarlen slår en av hans löpare. Knut flyttar då bort brädet och säger att de skall spela ett annat spel, varvid jarlen blir arg, reser sig och går. Då säger kungen: »Ränner du Ulv rädde?» Vid denna hånfulla replik vänder sig jarlen om i dörren och genmäler: »Längre hade du ränt i Helge å, om du kommit åt det. Den gången kallade du mig inte Ulv rädde, när jag lade till din hjälp och svearna piskade er som hundar».²⁹ Denna kommentar går tydligen Knut så djupt till sinnes att han beslutar sig för att lönnmörda Ulv jarl, vilket omsider sker i själva domkyrkan i Roskilde, där de befinner sig.³⁰ Därmed torde det stå tämligen klart att Knut, i varje fall vad beträffar själva bataljen, inte framstår som segrare vid Helge å enligt Snorres version av Olofssagan.

Var ägde slaget rum?

När det gäller själva lokaliseringen av striden, så säger B. G. själv att den legendariska Olofssagan, Fagrskinna och Snorre tydligt anger att det var

vid Helge å i Skåne som slaget ägde rum.³¹ Jag instämmer helt i detta konstaterande, men finner det egendomligt att han lägger så föga vikt vid det. Eftersom det är min bestämda uppfattning att dessa källor förtjänar större uppmärksamhet, vill jag gärna granska dem närmare. Om jag då får börja med den legendariska Olofssagan, så står det där på följande sätt:

»Nu finnast þær konongarner a skane austanverðo þar sem hæitir æyen hælga. Var þar orrasta hord oc manntion mikil af hvarotvæiga liði. Villdi hvarge flyia sem Sighuatr skalld sægir.»³²

Går vi så till Fagrskinna, så lyder texten på ett liknande sätt där, nämligen:

»Knutr konongr var comenn vestan till Limafiarðar. dregr saman ovigan hæ. oc for æftir þæim austr. finnazk a Skane austanverðum. þar sem hæitir a en hælga. þar var orrasta mikil. fello marger av hvarom tvæggiu. þui at huarger villdu flya. sva sægir Sigvatr.»³³

Angivelsen att de båda förbundna konungarna befann sig österut i Skåne vid Helge å och att slaget ägde rum där är alltså otvetydig enligt dessa versioner av Olofssagan. Dessutom får vi veta att kampen var hård, eftersom ingen ville gå till reträtt. Om man trots detta är i tvivelsmål om valplatsens lokalisering, så kan man få uppgiften bekräftad lite längre fram i de resp. texterna. Gemensamt för dem båda är nämligen att Olof, sedan Knut lagt sig i Öresund, beslutar att ta sig landvägen till Norge. Ett tungt vägande skäl till detta är, som jag redan nämnt i samband med Snorres saga, att han erinrar sig hur det gick för Olav Tryggvason som blev besegrad av Sven Tveskägg och hans förbundna just i Öresund. Från Barvik, där Olof gått i land, startar så småningom landfärden till Norge. Den skildras i den legendariska sagan på följande sätt:

»Nu tækr Olafr konongr vitrlegra rað. Gecc af skipum sinum þar sem hæitir barðvik for sva et œfra um gautland. Oc um smalond oc sva i vikena.»³⁴

För att rätt kunna tolka färdangivelserna ovan, bör man ha i minnet att Östergötland under medeltiden också innefattade större delen av norra och östra Småland (Linköpings stift).³⁵ Av texten kan man då utläsa att kung Olof tog vist råd, gick av sina skepp där som det heter Bardvik och for landvägen genom övre Östergötland (Gautland), Småland och vidare till Viken (Bohuslän), varifrån han sedan kunde ta sig till Norge. Samma avsnitt i Fagrskinna är mera detaljerat och bekräftar med någon liten variation den angivna färdvägen. Där står på följande sätt:

Slaget vid Helge å i nygamal belysning

»þa toc Olafr konongr vitrlegt rað giec af skipum sinum þar sem hæitir Barvik. for sva et œfra um Gautland oc um Smalond. oc sva a Vestra Gautland. oc sva ofan i Vikena.»³⁶

Här tillkommer den närmare preciseringen att han också tog vägen över Västergötland. Intressant nog finns just detta avsnitt också bevarat i ett av fragmenten från den äldsta sagan om Olof den helige. Där lyder det på följande sätt:

»Nv tóca olafur konungur vitrlegra ráp. gek af scipom sinom þar sem heitir [Barvic.] oc fór svá et œfra of gautland oc smálaond. oc sva ifir it vest[ra gautland] oc sva ofan i vicina.»³⁷

Även här förekommer som synes uppgiften att han gick över Västergötland, även om landskapsnamnet till dels drabbats av en lakun (parentesen). Det bör slutligen tilläggas att det hos Snorre inte finns något som motsäger färdangivelserna i de ovan citerade versionerna av Olofssagan – tvärtom är de i allt väsentligt samstämmiga, vilket tyder på att vi här har att räkna med en tämligen fast tradition som bör tillmätas ett gott mått av trovärdighet. Efter slaget vid Helge å kan således Olofs förflyttning över det svenska fastlandet, som den framställts i dessa versioner, endast leda till en slutsats, nämligen att färden har ägt rum strax söder om de stora sjöarna Vänern och Vättern och inte från det Beruvik som Bo Gräslund hittat i området kring nedre Ljusnan³⁸ (se bild 2). Själva slaget måste alltså ha ägt rum söder om den nämnda färdvägen. Detta tillsammans med övriga angivelser i sagaversionerna betyder sålunda att striden tämligen säkert kan knytas till den skånska Helgeån redan på detta stadium av resonemanget.

Var låg Barvik?

Var låg Barvik, är naturligtvis den fråga som sedan automatiskt inställer sig. För att kunna korska de länder eller landskap som faktiskt anges i samtliga bevarade versioner av Olofssagan, så måste Olof och hans följe ha utgått någonstans från den nuvarande östgötakusten. Tre av sagaversionerna, inklusive brottstyckena från den äldsta sagan, säger nämligen på samma ställe i texten att Olof startade färden med att korska den övre delen av Östergötland (se tidigare cit.), det landskap som då även omfattade östra Småland (Kalmar län). Snorre ensam har spritt färdangivelserna en aning genom att först låta Olof tala om att resan skall gå genom övre Götaland³⁹

och sedan, längre fram i texten, får man veta att den skall fortsätta genom Småland och Västergötland.⁴⁰ Att färden så samstämmigt utgick från det dåvarande övre Östergötland tycks utesluta att den skulle kunnat starta från den kuststräcka som i dag utgör östra delen av Kalmar län och som då tillhörde förstnämnda landskap. För att vara på säkra sidan bad jag ändå Ortnamnsarkivet i Uppsala om hjälp att undersöka om de i sitt material hade något Bar-, Barr-, eller Bardvik. Detta är nämligen de sinsemellan något avvikande namn på platsen som används i Snorres saga, Fagrskinna och den legendariska sagan resp. Jag uppgav också att platsen förväntades ligga längs kusten i Smålandsdelen av Kalmar län. Svaret från Ortnamnsarkivet var mycket utförligare än jag räknat med. Där angavs att man gått igenom allt sitt material från samtliga kustsocknar i den sagda delen av länet, men inte funnit något Bal-, Bard-, Barr-, Borr-, Bål-, Bård-, Bårr- eller Bårvik.⁴¹

Trots de samstämmiga färdangivelserna i de olika versionerna av Olofs-sagan, har en del forskare velat placera Barvik så långt söderut som i Blekinge.⁴² Detta är helt förståeligt, eftersom Snorre, som man gärna tillmäter stort källvärde, säger att Olof lät forsla skeppen från Barvik österut till Kalmar. Vad som också pekar på Blekinge, är att färden från Helge å till Barvik inte verkar vara mycket mera än en dagsresa till sjöss när Snorre beskriver den.⁴³ Tittar man i Fagrskinna däremot, är den första destinationen Kalmar efter det att Olofs flotta lämnat Helge å. Först därefter seglar han till Barvik för att fortsätta färden över fastlandet. Så här står det:

»Eftir orrostu for Onundr Svía konongr austr i Sviðioð. en Olafr konongr la æftir við hær sinn i Karlmarnum. oc villdi þess bida ef Dana hær dræifðizk.»⁴⁴

I Fagrskinna finns inte heller någon uppgift som direkt eller indirekt anger hur lång tid seglatsen till Barvik tog. Detta gäller f.ö. också för den legendariska Olofssagan som inte nämner Kalmar men talar om att Olof efter striden gav sig iväg mot Götaland p.g.a. sveakonungens (sic) övermakt.⁴⁵ Ungefär samma ordalydelse kan återfinnas i ett av brottstyckena från den äldsta sagan om Olof den helige,⁴⁶ inklusive den lustiga felskrivningen »sveakonungens» i stället för »danakonungens».

Mot bakgrund av de entydiga angivelserna i de olika versionerna av Olofssagan rörande Barviks placering (övre, eller nuvarande Östergötland), tycks slutsumman bli att Olof och Anund alls inte haft någon landkänning i Blekinge. De, eller i varje fall Olof, har med största sannolik-

het, och som det står i Fagrskinna, gått i land först i Kalmar som ju ligger i den nedre delen av det dåvarande »Gautland» (Jfr. den legendariska Olofs-sagan och brottstyckena från den äldsta, noterna 45 och 46). Därefter har de seglat till Bravik i Östergötland (övre Gautland) som troligen är det-samma som det dåvarande Bravik (Bråviken), eller sannolikt en ort med samma namn i vikens innersta del. I sitt verk om fornsagor och Eddakväden i geografisk belysning menar Ture Hederström att där funnits ett sådant Bravik, en föregångare till våra dagars Norrköping.⁴⁷

Han menar också att »omisskännliga spår efter konung Olof har funnits och finns till viktiga delar ännu i Norrköping.» Som exempel nämner han S:t Olofs roll som Norrköpings stads skyddshelgon under medeltiden.⁴⁸ Vidare tar han upp stadens

»ännu (1758) och från urminnes Tider brukliga Sigill, som föreställer den Helige konung Olof, uti sit Kongelige Majestät sittande på en Thron, med Riksäplet i ena Handen, och Norska Yxan i den andra.»⁴⁹

Detta citat har han hämtat från Norrköpings Weko-Tidningar, nr. 7 från den 2/12 1758.

S:t Olofs yxa kan f.ö. ses på stadens vapen än i dag tillsammans med en spira och ett krönt N. Den gamla stadskyrkan är också helgad åt S:t Olof (S:t Olai kyrka) och dess sigill bär en bild av helgonet sittande på en tron. Han har krona på huvudet och spira i handen samt omges av texten: »Sigillum Templi Norcopensis Sancti Olai.» I ett pantbrev från 1423 omtalas vidare S:t Olofs kvarn, som möjligen kan ha tillhört stadskyrkan. Hederström menar också att landsbygden omkring Norrköping är rik på spår efter Olof den helige och nämner flera andra kyrkor som varit helgade åt honom.⁵⁰ Olofskulten har emellertid varit utbredd i Norden, så detta behöver inte i sig betyda att S:t Olof startade sin landfärd mot Norge just här. Det blir intressant först när man ser det i samband med sagaversionernas geografiska angivelser samt Hederströms mening att Bravik

»valdes påtagligen just på grund av möjligheten att få lastdjur, livsmedel och andra förnödenheter i tillräcklig mängd och den jämförelsevis ringa svårigheten att därifrån oavbrutet å den kungsväg, varå Eriksgatan gick fram, mestadels genom storbygder, uppnå Västergötlands huvudort, varifrån urgamla stråklöder förde till Västerhavet och Norge.»⁵¹

Eftersom Småland genomkorsades under färden, kan utgångspunkten knappast ha legat längre mot norr än Bravik – Bråviken. Närmaste vägen från inre delen av Bråviken till Vätterns strand är förhållandevis ingen lång

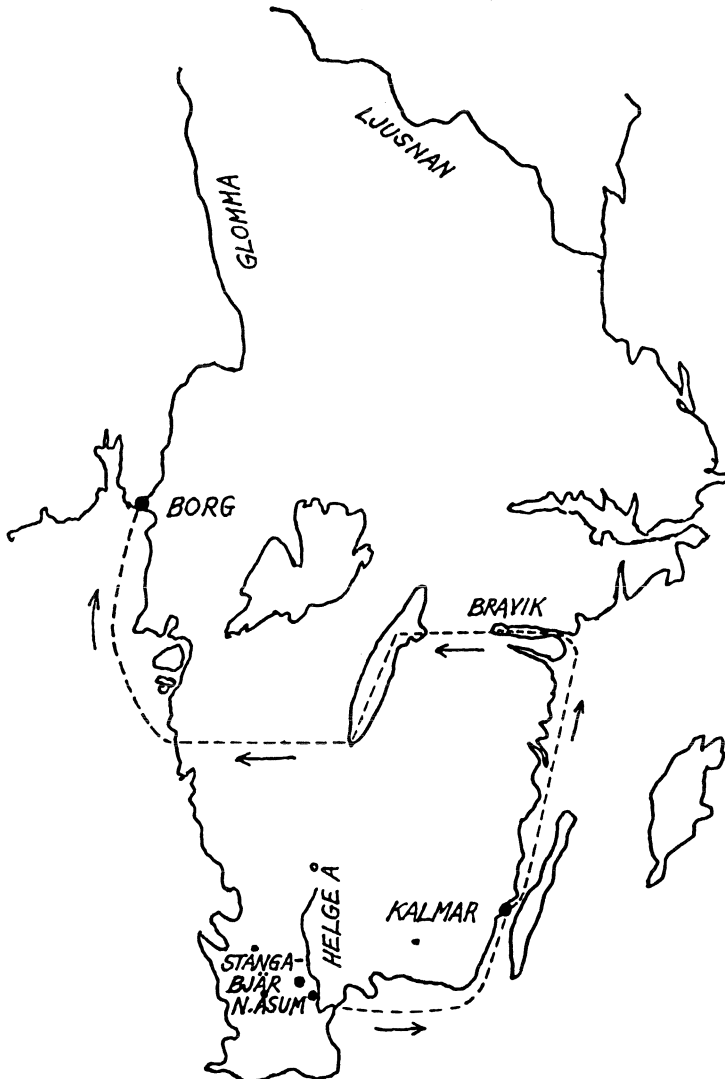

Bild 3. Olof den heliges färd från Helge å i Skåne via Kalmar och Bravik till Borg enligt den tolkning av källorna som här lagts fram.

sträcka att gå till fots. Därmed vill jag också påpeka möjligheten för Olof och hans män att företa en stor del av färden mot Västerhavet på vattenvägar. Först Bråviken som för dem en ansenlig sträcka in i landet, sedan på Vättern mot sydväst till det nuvarande Jönköping. Detta skulle reducera själva fotvandringen till ung. 25 mil, vilket pekar på ett mycket gott vägval (se bild 3).

Slaget vid Helge å i nygammal belysning

Hederström var dock inte den förste som velat sätta likhetstecken mellan Barvik och Bravik. I Fornmannasögur (1837) finns i platsregistret följande upplysning: »Barvik, 4,363. Likliga sama sem nu kallast Barsund, eda fjördrinn vid Norköping á Eystra-Gautlandi i Sviariki.» (Sannolikt detsamma som nu kallas Barsund, annars fjärden vid Norrköping i Östergötland i Svearike).⁵² Här har man alltså åttio år tidigare än Hederström angivit två möjligheter för Barviks placering som inte ligger särskilt långt från varandra och som tvivelsutan bygger på vad sagaversionerna själva har att förtälja rörande Olofs landfärd över Sverige. När det gäller förhållandet mellan de båda namnen, så kan man enkelt uttrycka situationen så här: Vill man segla inomskärs till Bravik söderifrån, så går man lämpligen först genom Barsund (nuv. Barösund) i Gryts skärgård. Det förhållandet gör ju att man osökt ställer sig frågan, om inte namnet Barvik har uppkommit genom en förväxling av de båda, och att det är just det högre upp liggande Bravik (Bråviken) som avses. Barsund, eller Barösund som det nu heter,⁵³ ligger nämligen mitt ute i skärgården och måste ha varit helt oägnat som utgångspunkt och utrustningsplats för Olof Haraldsson och hans folk. I den skildring av Bråvalla slag (omkr 750) som finns i Sogubrot af fornkonungum⁵⁴ nämnes också ett Brauik som på goda grunder kan hänföras till Bråviken.⁵⁵

De skepp, som Olof inte behövde för transport av manskap och nödvändig utrustning till Bar (Bra-)vik, lade han sannolikt upp i Kalmar. När Knut dragit sig tillbaka och kusten var klar, vore det ju föga rationellt att med båt hämta dem ända uppe i Bråviken. De försök som Knuts spejare enligt Snorre gör för att korrumpna Anunds och Olofs krigsfolk, deras ritter dygnet runt för att informera Knut om tillståndet hos motståndarna, kan knappast ha någon realistisk bakgrund om dessa befann sig i Bravik. Däremot är det fullt möjligt att tänka sig denna undergrävande verksamhet medan de fortfarande befann sig i Kalmar.⁵⁶ Det är troligen också här som skalden Hårek av Tjotta drabbas av "kalla fötter", när han får klart för sig att större delen av skeppen skall läggas upp på platsen och att man landvägen skall fortsätta till Norge längre uppåt kusten. Det är då han beslutar att med sitt eget skepp ta sig förbi Knuts flotta i Öresund. Seglatsen runt Skåne gör Hårek på en natt efter att den föregående dagen troligen ha förflyttat sig från Kalmar till den nordöstra sidan av landskapet. Det är en styv dygnstur, men inte omöjlig, i synnerhet som natten enligt den legendariska sagan var begåvad med månljus.⁵⁷

Som jag tidigare antydde är det värt notera att så många tidigare forskare ansett att Barvik måste ligga i Blekinge, och att man stött denna uppfatt-

ning uteslutande på Snorres version av Olofssagan. Det är då främst hans uppgift att Olof lät »forsla skeppen österut till Kalmarne», efter det han anlagt Barvik, som jag syftar på.⁵⁸ Man kan ju då, med Tore Hederströms argumentering, fråga sig varför landfärden inte startade i Kalmar, där skeppen lades upp, utan från ett svårforcerat Blekinge som innebar en lång återfärd tillbaka från den plats där skeppen lämnats i förvar. Om man nu skall ta Snorres uppgifter på allvar, så blir naturligtvis en färd från Bravik/Barvik söderut till Kalmar för att lägga upp skeppen ännu mera orealistisk, varför vi återkommer till det rimliga i att Kalmar var första anhalt på reträtten från Helge å (Fagrskinna).

Troligen är det främst de norska långskeppen som lagts upp här efter en omlastning till färre och bättre ägnade transportfartyg (knarrar). Såväl Hederström som Stille har påtalat svenskarnas, enligt Snorre, hastigt påkomna hemlängtan när de kom till Barvik.⁵⁹ Denna var så stor att de fortsatte »österut» under natten och stannade inte förrän de var hemma. Detta ger också vid handen att de borde varit ganska nära »Sveariket» och inte nere i Blekinge.

Helgeåslaget i skaldediktningen

När jag nu skall behandla de källor till slaget vid Helge å som de norsk-isländska skaldedikterna utgör, så önskar jag det vore möjligt att ge dem lite större utrymme. De som tar upp den aktuella händelsen är emellertid så få och säger så lite, att det inte låter sig göra. De uppvisar annars ett av de kriterier som borde ranka dem högt som källmaterial – de är samtida, eller nära nog samtida med slaget.

Skalderna var den tidens krigskorrespondenter och Snorre påstår t.o.m. att de skyddades under striden genom att kungen satte dem i sköldborg.⁶⁰ När man tänker efter, så var det kanske ovanligt många av dem som klarade sig från striderna med livhanken i behåll. Frågan är bara om de inför sina avnämare kunde, eller ens ville leva upp till det krav på opartiskhet som vi tid efter annan ställer på våra pressmedarbetare – ett krav som ju ständigt måste resas, när man betänker hur skiljaktigt politiska konflikter bedöms i olika läger.

Den som kanske ändå kommer närmast ett sådant ideal är Sigvatr Þórðarson (c:a 995–1045), Olof Haraldssons egen hirdskald. Hur konstigt det än kan låta, så var Sigvat till sin läggning okrigisk och den väsentligaste delen av sin livsgärning ägnade han fredens sak. Enligt Hallvard Lie så har

Slaget vid Helge å i nygammal belysning

ingen norrön skald i samma grad som Sigvat förmått se storheten och människovärdet även hos motståndaren, ett karaktärsdrag som kanske mera än andra slagit an på hans store beundrare Snorre.⁶¹ Det är väl ändå tveksamt om han skulle gå så långt i denna sin vidsynthet att han helt utelämnade det egna landets insatser i en så viktig händelse som slaget vid Helge å. Så tycks emellertid vara fallet.

Sigvats Knutsdrapa överensstämmer med vad sagaversionerna förtäljer om själva inledningen till slaget. Den berättar hur Olof och Anund seglar söderut på var sin sida om den skandinaviska halvön för att angripa Danmark. Det omnämnes särskilt att »danernas fiende» hårt härjade Skåne.⁶² Knuts drakar med sina blå segel kommer emellertid till undsättning från väster och ankrar så småningom i Limfjorden. Det heter sedan att

»Jyllands konung lät efter att hava kommit i land icke fråntaga sig något; folket beundrade hans färd; danernas beskyddare ville icke tåla någon plundring av landet.»⁶³

Vi får dock inte veta vad denna beslutsamhet hos Knut ledde till, eftersom redan nästa strof handlar om hans pilgrimsfärd till Rom som inleddes strax efter slaget. Det kan ju synas märkligt att Olofs egen hirdskald inte har något att meddela om denna avgörande drabbning, där den norske kungen uppenbarligen haft viss framgång, när han kan ägna två hela strofer till att skildra motståndarens färd från England just i avsikt att angripa Olof och Anund.

Denna diskrepans understrykes ytterligare av att Sigvat troligen under sommaren 1026 var i England på uppdrag av Olof för att mäkla fred mellan denne och Knut. Den stämning av trötthet och misströstan som möter oss i Vestrfararvisur, Sigvats litterära vittnesbörd om expeditionen, tyder på att denna inte givit resultat, eller som Hallvard Lie uttrycker saken: »Den dypt fredselkende Sigvat har skjönt at nå var det snart de 'sorgvekkende våpen' som ville tale.»⁶⁴

Man kan därför undra om det inte fattas en eller ett par strofer i drapan, förslagsvis strax före den sista versen om pilgrimsfärden. Denna möjlighet har också föresvävat Johan Schreiner, när han citerar och kommenterar den legendariska sagan på följande sätt:

»Kampen var hård og mannefallet stort å begge sider; ingen av partene vilde flykte, slik Sigvat skald sier'. Det vers det her henvises till må imidlertid være tapt, for like efter står et, som ingen naturlig sammenheng har med prosateksten.»⁶⁵

Förutom i den legendariska sagan förekommer hänsyftningen på en förkommen vers (verser) hos Sigvat även i Fagrskinna.⁶⁶ Kontentan av det hela blir således att varken Sigvats dikt eller den kompletterande informationen om den i sagaversionerna säger annat än att kampen var jämn och hård och att ingen ville ge sig. Någon seger för Knut går alltså inte att utläsa ur det tillgängliga materialet.

Den skald som kan göra Sigvat rangen stridig om epitetet sin tids främste är hans egen systerson Ottar Svarte, som även han har diktat en strof om striden vid Helge å i sin Knutsdrapa. I de raderna kan vi, till skillnad från Sigvats, få upplysningar om själva slaget:

»Kamprasker konge, du slog Svearne. hvor det hedder Helgeån, men ulvinden fik megen ulveføde; frygtelige kriger, du værgede landet mod to konger, hvor ravnen ikke sultede; du handler rask overfor mændene.»⁶⁷

I dikten får vi inte veta mycket mera än att slaget ägde rum vid Helge å, att Knut slog svenskarna och att han värjde landet mot två kungar. Det intressanta är att vi här har att göra med en källa som i översättningen direkt talar om att Knut *slog* sina motståndare. Jag kommer att närmare granska den översättningen längre fram i texten. Någon närmare precisering av Helgeåns läge ges inte, men det bör ses mot bakgrund av att Knut »værgede landet mod to konger». Den formuleringen hade väl knappast använts om slaget ägt rum på annat territorium än det danska.

Man anser också att Tord Säreks son har en anspelning på slaget i sin dikt Ródudrapa som lyder på följande sätt:

»Olav, agderns konung, hade en strid med jutarnas härlige, givmilde konung; skåningarnas furste sköt nästan skarpt mot honom; Svens son var inte lätt att pröva; ulven tjöt över liken.»⁶⁸

Liksom i Ottars dikt där Knut *värjer landet* mot två kungar, så finns det här en påtaglig närhet till Skåne, genom att Knut kallas »skåningarnas furste». Underförstått: Skåne var bl.a. den landsdel som Knut kommit från England för att befria, och som skåningarnas furste uppträder han i dikten när så sker. Att den befrielsen också äger rum i Skåne ligger betydligt närmare till hands än att den t.ex. skulle ha ägt rum i Uppland som Bo Gräslund hävdar. Av dikten finns f.ö. inget annat att utläsa än att striden var hård och att många omkom.

Slutligen har den i sagorna tidigare nämnde Hårek av Tjotta skrivit ett

Slaget vid Helge å i nygammal belysning

par strofer, inte direkt om slaget, men väl om sin färd runt Skåne efter det att Olof beslutat sig för att ta landvägen till Norge. De lyder så här:

»Jag har bestämt att vilja segla härifrån på mitt långskepp hellre än att gå, även om Knut, den ringsmyckade, ligger ute i Öresund med sina krigskepp; folk känner min käckhet.

Jag låter icke Lunds kvinnor eller danska mör le däråt – jag för mitt drakskepp ut förbi ön – att jag nu i höst, kvinna, icke skulle hava mod till att segla tillbaka på mitt skepp ut på havet.»⁶⁹

Jag menar att Hårek i den här dikten talar som en person som inte befinner sig särskilt långt från Skåne, utan t.ex. i Kalmar som ju Fagrskinna anger som första anhalt efter reträtten, och som bara behöver någon dags seglats för att runda »Skånön» och komma ut på Västerhavet.

När det gäller den geografiska placeringen av slaget, så menar jag således att det är väl så väsentligt att ge akt på vad som *inte* står i skaldedikterna som det som står där. Där finns t.ex. inga som helst topografiska angivelser som ger anledning att förlägga striden och händelserna kring den till Uppland och landet norr därom. Däremot finns det en hel del ord och uttryck som kan tjäna som indicier för en koppling till Skåne.

Vad säger Saxo c:a år 1200 om händelsen?

Som jag nämnde inledningsvis, så menar Bo Gräslund att de litterära källor som behandlar slaget vid Helge å bör vägas mot andra och oberoende källgrupper, bl.a. geografisk-topografiska förhållanden. Det jag då närmast tänker på, och som jag saknar i Bo Gräslunds framställning, är den gamle lundaprofessorn och krigshistorikern Arthur Stilles synpunkter i frågan. Hans stora betydelse ligger just i att han gjorde topografien och militärgeografien till föremål för historiska studier. I sitt inträdestal till Kungliga Vitterhets- Historie och Antikvitetsakademien den 14 december 1920, fick han tillfälle att demonstrera sin historisk-topografiska metod i samband med ett par realkritiska analyser av Saxos skånska stridsskildringar.⁷⁰ Den ena av dem handlar just om slaget vid Helge å.

Stille menar där, att Helgeåövergången på den stora vägstråten från Skåne till Blekinge var en viktig strategisk punkt i sammanhanget. Enligt hans uppfattning bör denna väg under medeltiden ha passerat Helgeån över den ö och det näs som numera kallas Blackan resp. Isternäset och som nu ligger alldeles intill Kristianstads stadsområde (bild 4). Under den

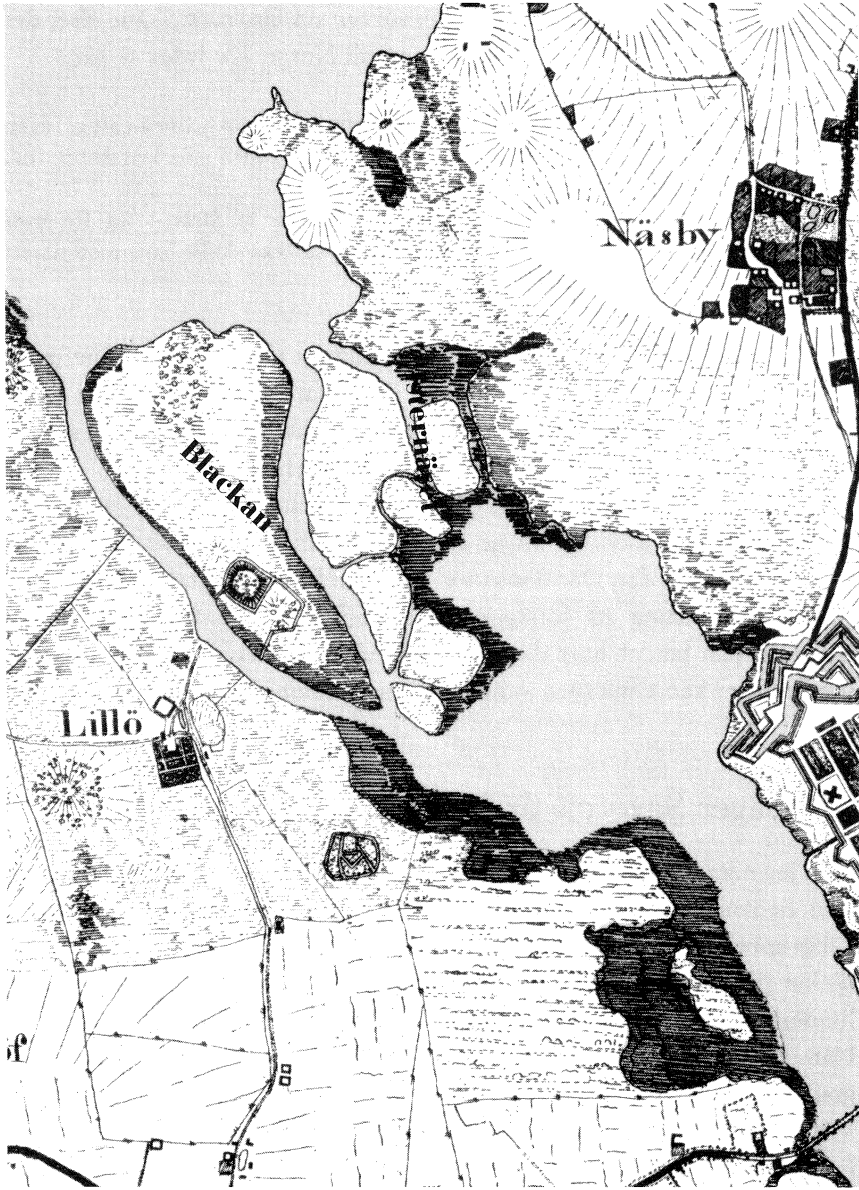

Bild 4. Från Skånska rekognoseringskartan, framställd av fältmättningsbrigaden 1812–1820, VIÖ 201. Nyutgåva: Gävle 1986.

senare medeltiden, menar Stille, bevakades denna plats från fastlandet av den strategiskt belägna borgen Lillö.⁷¹ Något spärrfäste Lillö kan emellertid knappast ha existerat på 1000-talet. Det är ju allom bekant att borgen på Blackan tillkommit under senare delen av 1400-talet (Glimmingehus-

typ) och att dess föregångare på fastlandet varit Härlövs borg i sydost.⁷² Jag vill ändå betrakta Stilles hypotes som både elegant och giltig. Den medeltida vägen norrut måste ha passerat ån någonstans i den här trakten, och den måste rimligtvis ha bevakats från någon typ av försvarsanläggning. Jag betvivlar emellertid att den gått över Blackan som med sin låga profil knappast kan ha existerat på 1000-talet.

Enligt Saxo hade den danska flottan (flottenheten) gått in i Helgeån för att möta en viss Ulf⁷³ (Obs, inte Ulf Jarl) som redan befann sig där med sina skepp. Stille menar således att dessa låg så långt upp som vid Isternäset, som då var snarare en ö än ett näs. Så här berättar Saxo om de vidare händelserna:

»For nu saa meget lettere at komme over paa den Ø, som Fjenden havde besat (alltså Isternäset), gick de iland paa en anden (Blackan enligt Stille), som laa i Nærheden af den, og slog Bro midt over Aaen; her udvider den sig nemlig, saa den mere ligner en stor, stillestaaned Sø end en Aa.»⁷⁴

Danskarna hade uppmuntrats till sitt djärva tilltag av den framgång som deras kung vunnit mot Omund (Anund) vid "Stangbjærg" (apud Stangam montem).⁷⁵ Saxo berättar vidare hur danskarna överbelastar bron i sin iver att komma över till de troligtvis provocerande svenskarna på andra sidan. Bron störtar samman och den anfallande styrkan hamnar i vattnet. Tungt utrustade som de är, sjunker de som stenar. Att de försöker klänga sig fast vid varandra gör bara saken värre och många drunknar. Som Stille också påpekat, så inser antagligen Ulf efter detta att han hotas av en omfattning från de nu hämndgiriga danskarnas sida, eftersom resten av den danska flottan ligger vid åmynningen redo till undsättning. Vad Stille däremot inte nämner, är att Knut också är på väg med sin landstyrka från Stångabjär i nordväst. Han tar ju sedan, som vi skall se, aktiv del i begravningen av de drunknade landsmännen. I skydd av mörkret tar sig alltså Ulf med sitt folk till fastlandet i smärre båtar under natten och danskarna finner endast tomma och övergivna skepp, när de kommer över till den andra ön nästa dag. Knut är snart på plats och beordrar att de drunknades lik skall tas upp ur sjön, vilket också sker med hjälp av krokare och bottengarn. Kropparna begravs sedan vid »Byen Asum der ligger vid Aaen».⁷⁶

Stille anser att det i Saxos redogörelse inte finns något som inte överensstämmer med de faktiska topografiska förhållandena. Då har han ändå inte tagit upp Stångabjär, där Knut till lands vinner en seger över Omund (Anund). En sådan plats existerar faktiskt och ligger i Vinslövs socken,

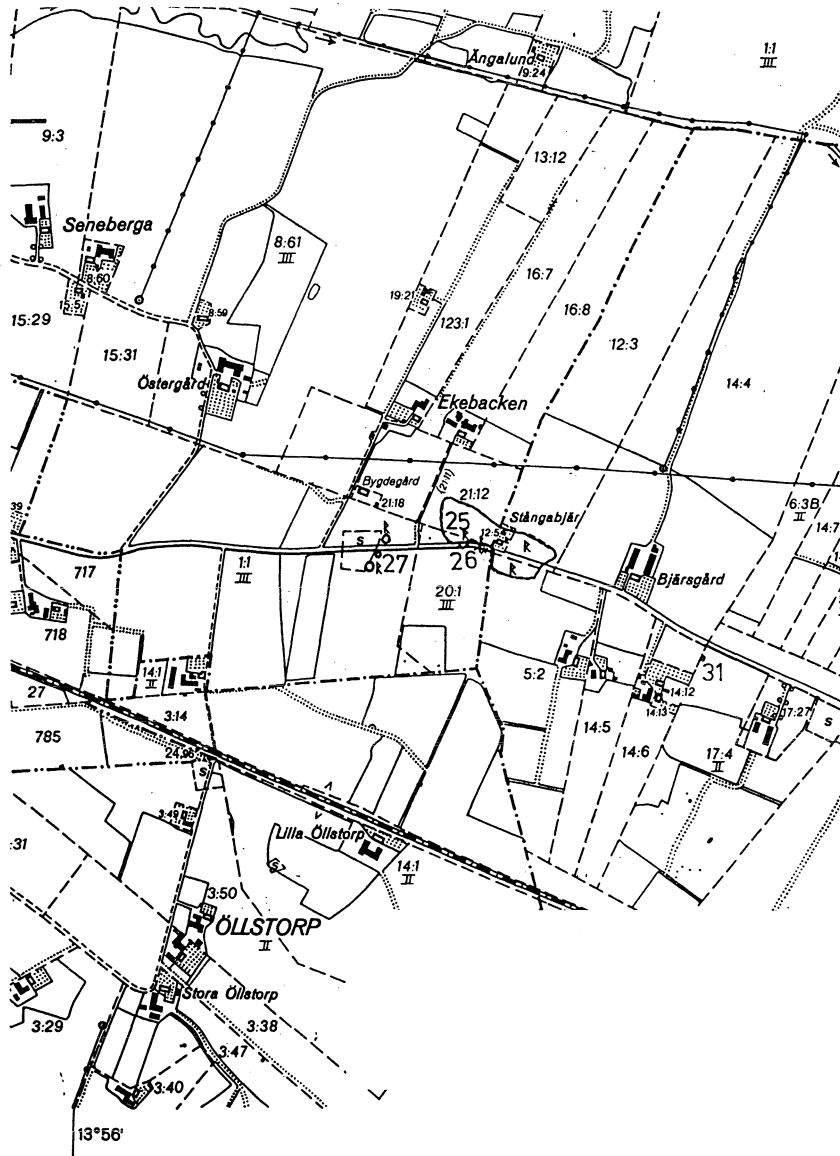

Bild 5. Mitt på kartavsnittet syns Stångbjär på landsvägen mellan Vinslöv (till vänster) och Årslöv (till höger). Från ortofotokarta, edition 1, nov 1974, Statens lantmäteriverk.

endast tio kilometer från det ställe där bron, enligt Stilles tolkning av Saxo, rasade ihop under danskarna (se bild 5). I sin uppsats i Scandia har Bo Gräslund noterat att platsen finns, men avfärdat den som varande obetydlig och belägen alltför långt från Helgeåns mynning(?). Om man över-

Slaget vid Helge å i nygammal belysning

huvud taget skall fästa något avseende vid Saxos uppgift, menar han, så torde Stångberga i Össeby-Garns socken i Uppland komma närmast i fråga. Detta Stångberga, säger han vidare, ligger centralt i en sluten, men av ortnamn och gravfält att döma väl utvecklad järnåldersbygd.⁷⁷ Det är sannolikt att B. G. med detta menar att Stångabjär i Skåne av ekonomisk-strategiska skäl inte skulle vara värt en strid. Nu tror jag ju inte att valplatsen för ett slag alltid »väljs» utifrån sådana synpunkter, men det kan ändå vara värt påpeka att det skånska Stångabjär har ett av de största järnåldersgravfälten i Kristianstads län (270 × 90 m) och innehåller inte mindre än 82 fornlämningar bestående av tre skeppssättningar och 79 resta stenar.⁷⁸

När det sedan gäller byn Åsum, så säger Stille på följande sätt:

»Att de drunknades lik dragas upp ur sjön, såsom Saxo säger, är tydligt alldenstund de av strömdraget förts ned i åns utvidgning, och då Åsum (nuv. N. Åsum) är närmaste kyrka, belägen vid linjen för vattendragets huvudriktning, är det naturligt att man här jordade dem»⁷⁹ (bild 6).

Återigen är Stilles topografiska iakttagelser i förhållande till Saxo mycket bestickande, och de kan knappast undgås i en mera ingående diskussion kring drabningen. Till detta kan bara fogas att Saxo själv förlägger slaget vid Helge å till Skåne, när han i sin krönika säger följande om Knut:

»Af Landsens Folk fik han der at vide, att Omund havde besat Skaane med en Landhær, og at Ulf laa i Helgeaa med en Flaade.»⁸⁰

Observera frågorna kring landhär och flotta. De kommer att diskuteras utförligare i nästa kapitel.

Som jag redan omtalat var både Stille och Lauritz Weibull av olika skäl kritiska till Snorres beskrivning av Olofs uppdämning av Helge å. När den händelsen betraktas mot bakgrund av Stilles militärgeografiska metod, så stöter den återigen på patrull.

»Kristianstadsslätten», säger Stille, »är den del av Skåne, som senast höjt sig ur havet, och särskilt kring Helgeås nedre del företer den bilden av en vitt utsträckt, jämn yta. Ända upp till Araslövssjön är höjdskillnaden från mynningen räknat obetydlig och fallet i flodvattnet föga märkbart.»⁸¹

Stille menar vidare, att antingen det nu var vid Hammarsjön eller Araslövssjön som Olof byggde sin fördämning – »den sjö ur vilken Helgeån

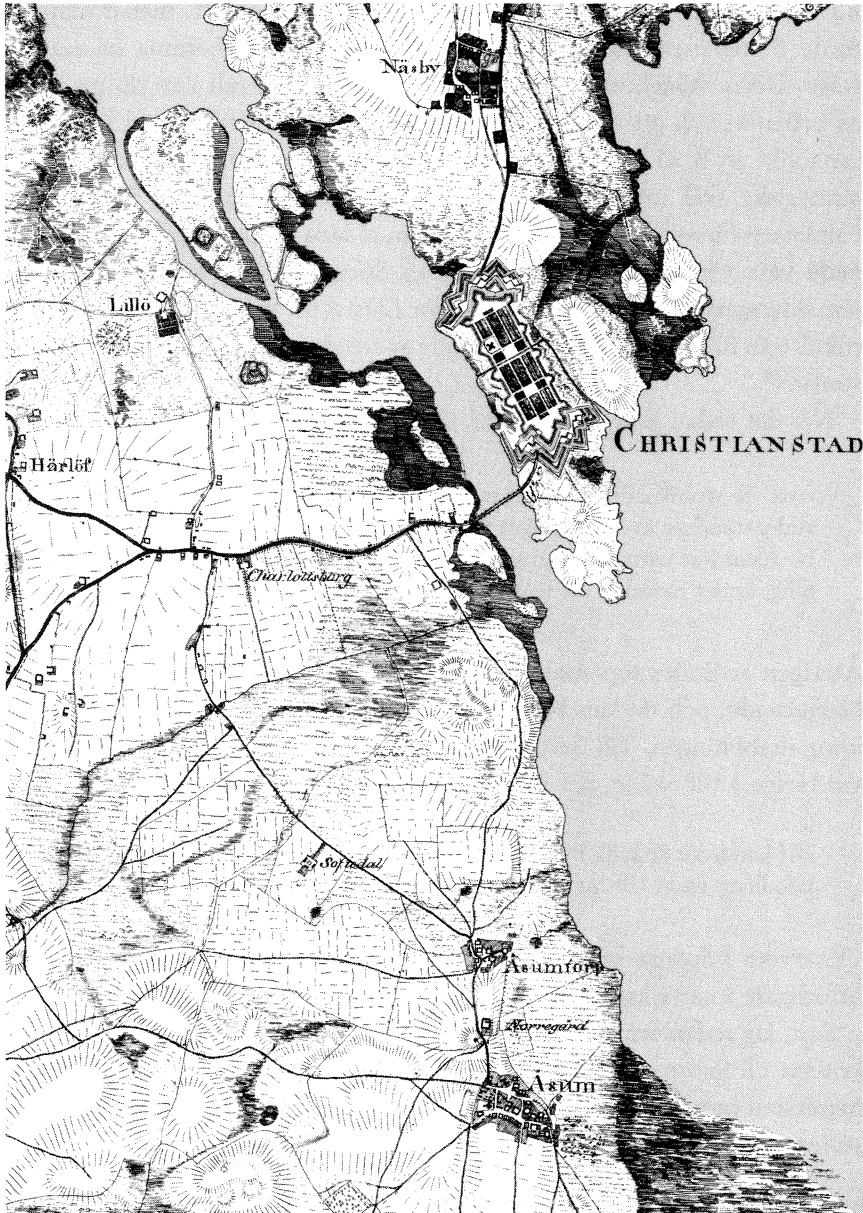

Bild 6. N. Åsum ligger längst ner på bilden. Det stavades så sent som i början av 1800-talet enbart Åsum. Från Skånska rekognoseringskartan (se bild 4).

faller» – så är det i inget fall möjligt att åstadkomma den verkan som Snorre skildrat, därtill är landskapet alltför flackt. Jag undrar om Stille när han skrev detta visste att han eventuellt skulle fått medhåll av den gamle fortifikationsofficeren och fältmarskalken Erik Dahlberg. Denne försökte nämligen 1677 på Karl den tiondes inrådan göra en uppdämning av Helge å vid Åhus för att som det heter »fienden i Kristianstad därav skulle lida skada.» Dämningsarbetet påbörjades den 4 februari och fortsatte som Dahlberg säger, »allt framgent, dock utan någon synnerlig framgång för den obekväma årstidens och den strida strömmens skull.»⁸²

Det faktum att en stor del av Knuts manskap led drunkningsdöden tycks vara det enda gemensamma i Saxos och Snorres skildringar av slaget vid Helge å. Stille försöker också att harmonisera ihop de två händelserna⁸³ trots att de, som vi skall se, bygger på helt skilda förutsättningar. Snorre är tämligen utförlig med sin berättelse om striden, men den är, som tidigare nämnts, inte realistisk beträffande tillvägagångssättet vid uppdämningen, och den innefattar inte några topografiska enskildheter som gör att man kan orientera sig geografiskt. Som redan sagts, så finns emellertid uppdämningshistorien inte bara hos Snorre, utan även i den äldsta sagan om Olof den helige, vilket gör den svår att avfärda som blott och bart en litterär utsmyckning från Snorres sida. Avsnittet i den äldsta sagan har utformats som ett slags »flash back» eller kommentar i efterhand till själva striden vid ån, vars beskrivning möjligen kan ha gått förlorad. Motsvarande textavsnitt kan också återfinnas i den legendariska Olofssagan.⁸⁴ Lagg märke till att informationen om uppdämningen är kort och koncisk och fri från orealistiska detaljer. Den lyder så här och syftar på Olof:

»en þa er hann vildi aftr fara til norvegs. þa lá knútr firir honom i æyrar sundi með þrjú hvndroð scipa. þa setti olafur vp scip sin ibarvic. oc fór landveg inorveg. Oc þat havst it sama er þeir baorþosc olafur oc knutr. oc aonvndr við ána helgo. þa segia svmir menn at knútr føri ao faor. firir þvi at þeir haofðo vit við er firir vóro. þat segia þeir olafur léti stifla aona. vppi. oc vaotn stór er við laogo. en er scipa stoll knútz com á aona. þa hlæypðo þeir ofan aonni oc vaotnom. a scip knútz. oc forse fiaolþi lips firir honom oc scilðo þeir við þat oc leitaði knútr konungr aldregi s(i)þ(anti)l s(vi)þ(i)óp(ar).»

I översättning:

»När han ville fara åter till Norge, låg Knut och väntade på honom i Öresund med trehundra skepp. Då lade Olof upp sina skepp i Barvik och reste

landvägen till Norge. Och samma höst som Olof och Knut och Anund kämpade vid Helge å, då berättar somliga, att Knut gav sig ut på resa, ty de närvarande hade kännedom om det. Man berättar att Olof lät dämna upp ån till en stor sjö, där de avvaktade. När Knuts flotta närmade sig på ån, då lät de ån och hela sjön falla ned mot Knuts skepp, och en stor del av hans följe gick under. Med detta åtskildes de och kung Knut sökte sig därefter aldrig till Svitjod.»⁸⁵

Parenteserna i slutet på originaltexten ovan utmärker lakuner, men de saknade bokstäverna har kunnat rekonstrueras. Det är intressant att än en gång kunna konstatera hur Knut inte framställs som segrare. Han tycks här t.o.m. ha bestämt sig för att inte komma till något avgörande på »östfronten», eftersom han, som det står, »därefter aldrig sökte sig till Svitjod.» Jag har ingen omedelbar idé om hur detta textavsnitt skall tolkas mot bakgrund av andra källor, men nog är det ett intressant bidrag till debatten om huruvida Knut efter slaget vid något tillfälle haft kontroll över myntpräglingen i Sigtuna.⁸⁶ Intressant är också att den resa som Knut påstås ha gett sig ut på troligen avser hans pilgrimsfärd till Rom, som då skulle ha startat samma höst som slaget ägde rum.

Trots att Erik Dahlberg tillfälligt upplevde strömmen i Helgeån som stark i början av februari 1677, så måste Stilles allmänna konstaterande att ån, med sitt trögflytande vatten och flacka omgivningar, inte går att dämna upp stå fast. Med detta avses hela åsträckan från norra Araslövssjön ner till Åhus, som är ett till stor del sammanhängande sjösystem utan egentlig fallhöjd. Som exempel kan nämnas att Araslövssjöns nuvarande medelvattenstånd ligger 0,8 meter över havsnivån och Hammarsjöns på 0,7 meter. Detta gör att det vid vissa tillfällen då vattenståndet i havet är högt och Hammarsjöns vattenstånd lågt, förekommer ett inflöde av saltvatten i sjön.⁸⁷ På 1000-talet då landhöjning och andra ingrepp i åsystemet⁸⁸ inte gjort sig påmint, måste detta fenomen ha varit ännu mera framträdande. Det troliga är att denna sträcka av ån då var mera att likna vid en lång havsvik än en å, vilket betyder att den var lätt farbar ända upp till norra delen av Araslövssjön, utan att man behövde ha några nämnvärda problem med strömt vatten.

För att man skall kunna skada ett antal skepp genom att bryta en fördämning i en å eller flod, så krävs det vissa förutsättningar för att optimal verkan skall kunna ernås. Dels skall floden helst bara ha en arm på platsen i fråga, dels skall den vara relativt smal, för att det lössläppta vattnet skall få avsedd verkan – med smal menar jag då att den skall ha formen av en å- eller flodfåra, inte vara utvidgad till en sjö eller liknande.

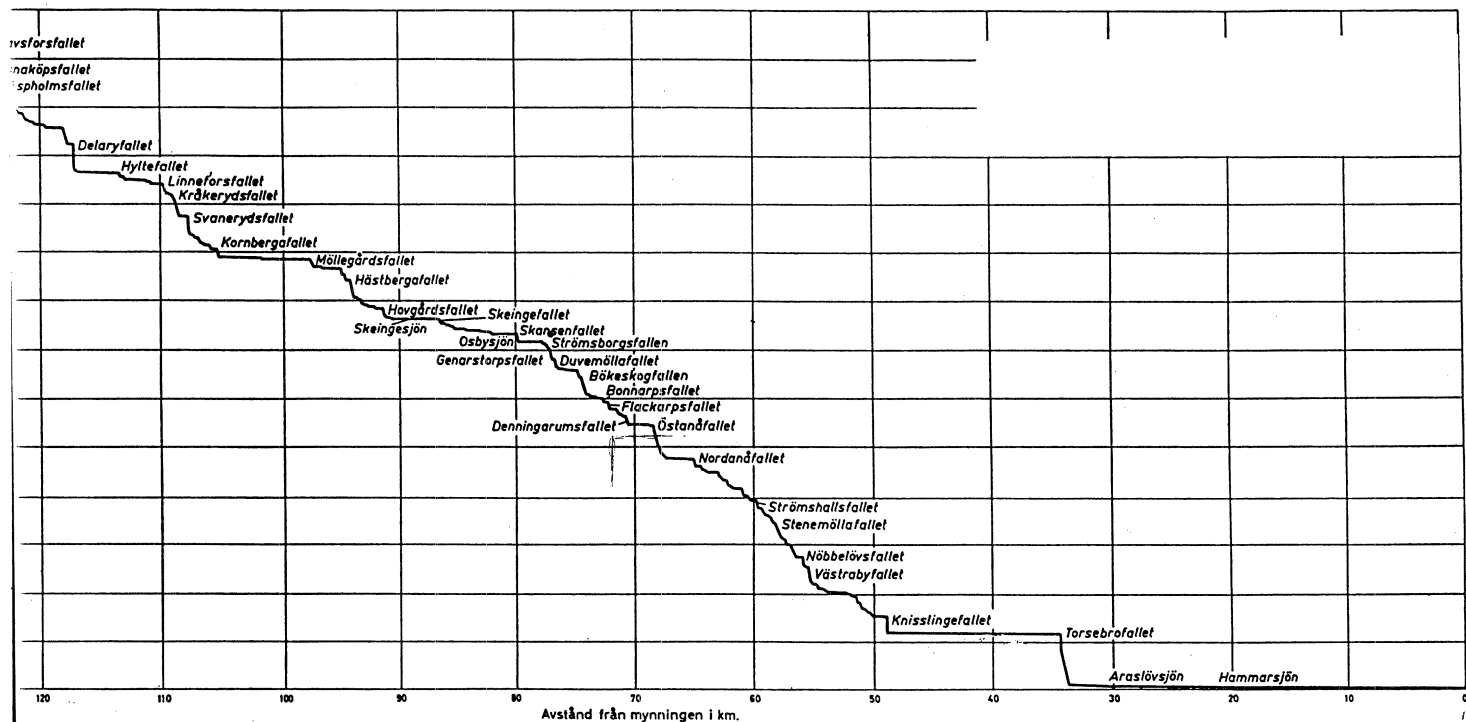

Bild 7. Diagram över Helgeåns fall från Mökeln till havet.

Att dämna upp en flod strax innan en sjö i tron att det lössläppta vattnet skall kunna skada någon farkost på sjön är dömt att misslyckas. Vattnet skall också ha tillräcklig fallhöjd för att få den kraft som erfordras. Om man ser på vidstående diagram⁸⁹ (bild 7), så förefaller den lämpliga eller rättare den enda lämpliga platsen i Helgeån för en sådan uppdamning vara på Knislingeplatån, c:a tio meter över havsnivån och alldeles ovanför Torsebrofallet. Det betyder i sin tur att någon enhet ur den danska flottan måste ha fortsatt in i ån ett stycke norr om Araslövssjön, annars skulle flodvågen inte kunnat skada den. Stille menar också att de sumpiga eller sandiga markerna kring Helgeåns sjösystem inte någonsin har kunnat producera det storvirke som vore en förutsättning för ett så omfattande dammbygge.⁹⁰ Här vid Torsebro, däremot, kunde Olof och hans män antagligen få tag i det virke som behövdes, liksom att morfologin var synnerligen lämplig för företaget.

I stället för att försöka sammanjämka Saxos skildring av slaget med uppdamningsförsåtet, som Stille gjort, så vill jag alltså fortsättningsvis betrakta dessa händelser var för sig. Ytterligare skäl för ett sådant tillvägagångssätt kommer jag att ta upp i kapitlet om vad den anglosaxiska krönikan säger om händelsen.

1025. Her for Cnut cyng to Denmearcon . . .

Ovanstående rubrik är hämtad från den korta notis om slaget som finns i E-versionen av den anglosaxiska krönikan för år 1025. Numera är de flesta forskare överens om att årtalet skall vara 1026. I komplett skick lyder texten på följande sätt med den i Mobergs bok upptagna svenska översättningen.⁹¹

»Bodl. Laud. 636 (E): Millesimo. XXV. Her for Cnut cyng to Denmearcon mid scipon to þam Holme. æt ea þære halgan. 7 þær comon ongean Ulf 7 Eglaf. 7 swiðe mycel here. ægðer ge landhere ge schiphere. of Swaðeode. 7 þær wæs swiðe feala manna forfaren on Cnutes cynges healfe. ægðer ge Deniscra manna ge Englisra. 7 þa Sweon heafdon weallstowe geweald.

E: 1025. Detta år for kung Knut till Danmark med skepp til holmen vid den heliga ån, och där kommo emot honom Ulf och Eglaf och en övermåttan stor här, både landhär och flotta, från Svitjod, och där blevo många män dräpta för kung Knut, både danskar och engelsmän, och svearna ägde då herravälde över valplatsen.»

Slaget vid Helge å i nygammal belysning

Vad man först och främst kan konstatera, är att krönikan har en tämligen precis geografisk angivelse var slaget skulle ha ägt rum. Det står ju: »Detta år for kung Knut till *Danmark* med skepp till holmen vid den heliga ån.» Det ligger väl då närmast till hands att ta krönikan på orden och utgå ifrån att det är den dåtida danska provinsen Skåne och Helgeån där som avses. En sådan »rak» tolkning avvisas emellertid av Gräslund.

»Visserligen har den anglosaxiska krönikan en formulering, som kunde tolkas som att slaget ägde rum i Danmark», säger han, »Om Skåne är dock inte tal. I själva verket är det fullt möjligt att denna formulering endast ger uttryck för en kronologisk sekvens, nämligen den att Knut detta år for till Danmark och att han därefter var inblandad i ett slag vid den 'heliga ån'. Mycket talar för att nedtecknaren inte visste var denna heliga å var belägen.»⁹²

B. G. *kan* naturligtvis ha rätt när han satsar på en sådan tolkning, men oddsen för att den skulle vara riktig är så ogynnsamma, att den på inget sätt kan sägas stödja hypotesen om ett Helgeåslag i Uppland.

Med den anglosaxiska krönikans text på näthinnan kan det nu också vara lämpligt att jämföra de källor som ger information om slaget. Som jag tidigare nämnt, så framgår av Saxo att striden involverade såväl flotta som landhär, något som också framhävs i den anglosaxiska krönikan. Likaledes talar Saxo om en dansk marinenhet som gått in i ån och landstigit på en ö. I krönikan kommer danskarna och engelsmännen med sina skepp till en holme i ån. Hos Saxo får danskarna kämpa mot Ulf på den svenska sidan när de gått iland. I krönikan stöter danskarna på *Ulf* och *Eglaf* när de fått landkänning. Det är inte utan att man kan påstå att det finns en viss harmoni mellan dessa källor. Samtidigt kan man fråga sig varför den norske kungen inte nämns i samband med dessa operationer. Svaret på den frågan kan helt enkelt vara att han tillsammans med *sina* män håller på med den fördämning som skildras i flera av sagaversionerna. Därmed vill jag också ha sagt att de två krigsföretagen, liksom Knuts strid mot Anund vid Stångabjär, är skilda händelser som ägt rum i slaget vid Helge å.

Stille har framhävt att de topografiska angivelserna i Saxos skildring av slaget ger framställningen ett stort mått av trovärdighet. Jag menar att den trovärdigheten ökar genom dess samklang med den anglosaxiska krönikan. I sammanhanget skall kanske också påpekas att tillskyndaren till Saxos *Gesta Danorum* var biskop Absalon, som också är en av hjältarna i verket. I företalet till detta har Saxo själv räknat upp de källor han använt sig av, bl.a. då Absalon om vilken han säger på följande sätt:

»Og ikke mindre har jeg ladet mig det være magtpaaliggende nøje at give Agt paa og omhyggelig at opregne alt, hvad Absalon har fortalt mig, hvad enten det drejede sig om, hvad han selv eller hvad andre havde udført, thi hvert et Ord, der kom over hans ærværdige Læber, var for mig som en guddommelig Aabenbaring.»⁹³

De andra källor som han nämner är kvädena som de gamle har diktat och inristat på sten samt den rika isländska traditionen.

Nu hör till saken att det i vapenhuset till N. Åsums kyrka finns en runsten som nedkallar Kristi hjälp till dem som byggde (sten-)kyrkan, ärkebiskop Absalon och Esbern Mule. För att återgå till Stille, så menar denne att Saxos framställning av striden vid Helge å tycks vara stödd på en mycket fast tradition, »så fast att den bevarat minnet av själva lokaliteterna ofördunklat.»⁹⁴ Då Saxos skildring av slaget vid Helge å knappast harmoniserar med vad den isländska litteraturen säger, så är det högst troligt att han fått uppgifterna till sin berättelse av Absalon, vilken i sin tur hämtat sitt material från den lokala folkliga traditionen om striden. När han var på platsen för stenkyrkans grundande i slutet av 1100-talet, bör denna tradition fortfarande ha varit i högsta grad levande. Det betyder också att det i N. Åsum, som på så många andra ställen, funnits en föregångare till stenkyrkan, troligtvis av trä, eftersom Knut lät begrava sina drunknade män i en kyrka här redan 1026.

Stilles hypotes att den medeltida vägen från Skåne och norrut gått fram över Blackan är mycket bestickande. Frågan är bara om denna platta och ofta översvämmade ö kan ha existerat i början av 1000-talet. Den kartserie av Helgeåns nedre sjösystem, som beledsagar Sven-Erik Magnussons artikel i Skånes Natur, om människornas ingrepp i området under de senaste 400 åren, stöder ett sådant tvivel (se bilderna 8 och 9).⁹⁵ Om nu Blackans sedimentering ännu inte påbörjats 1026, vilken strategisk »holme» kan då ha tjänat som landstigningsplats för den dansk-engelska flottan? Mycket talar för att det var en av öarna i den arkipelag där Kristianstad nu ligger, nämligen Beckholmen, medan svenskarna hade besatt Blekholmen strax intill (se bild 10). Ett sådant förfarande stämmer också väl överens med Saxos topografiska angivelser.

Jag har tidigare framhållit hur Knut i de olika sagaversionerna *inte* framstår som segrare i slaget. Den anglosaxiska krönikan utgör inget undantag därvidlag, när den berättar hur svenskarna efter striden hade herraväldet över valplatsen (»Sweone heafdon weallstowe geweald»). Visserligen försöker Moberg i sin avhandling föra i bevis att svenskarna

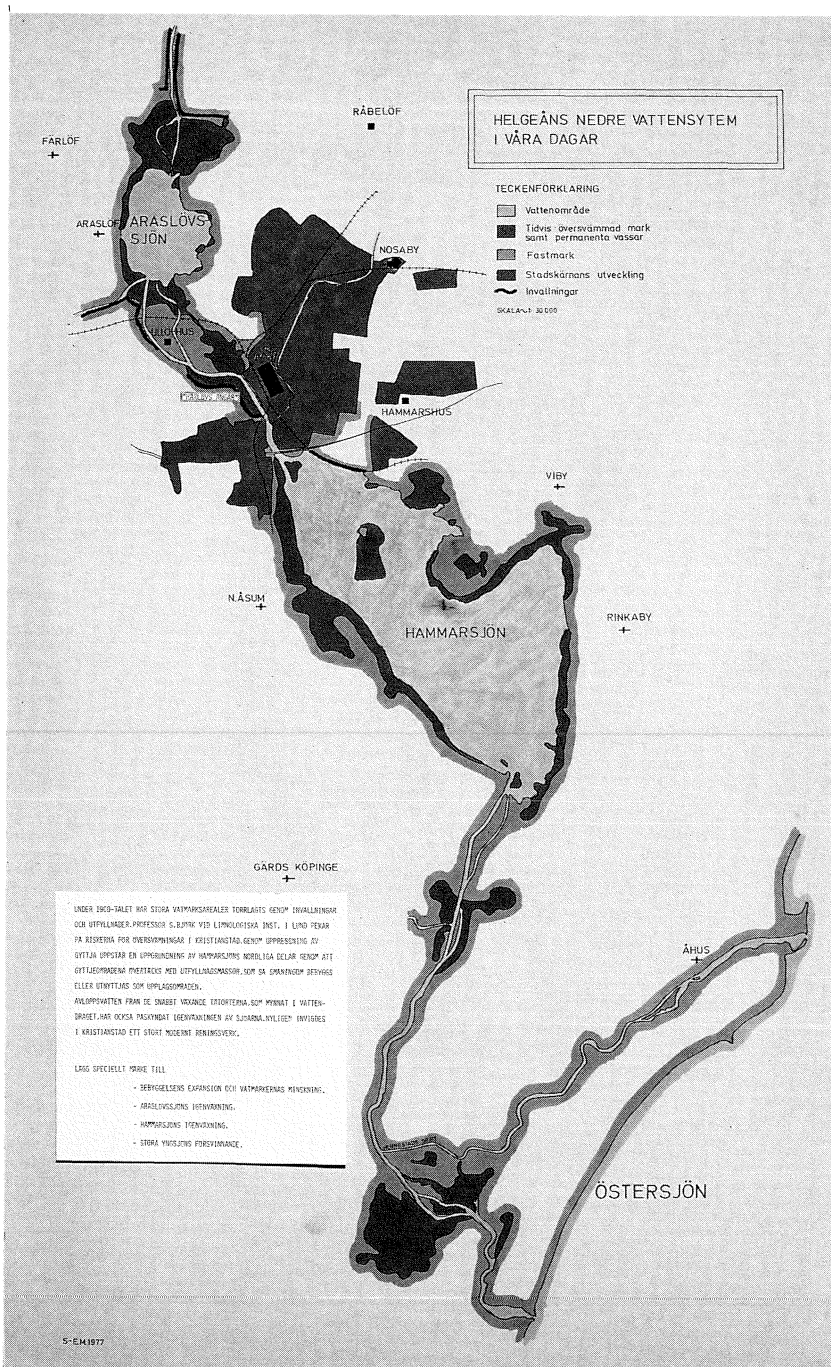

Bild 8. Karta till artikeln Helgeåns nedre sjösystem – något om människornas ingrepp under närmare 400 år. Skånes Natur 1981. Kartsammanställning Sven-Erik Magnusson.

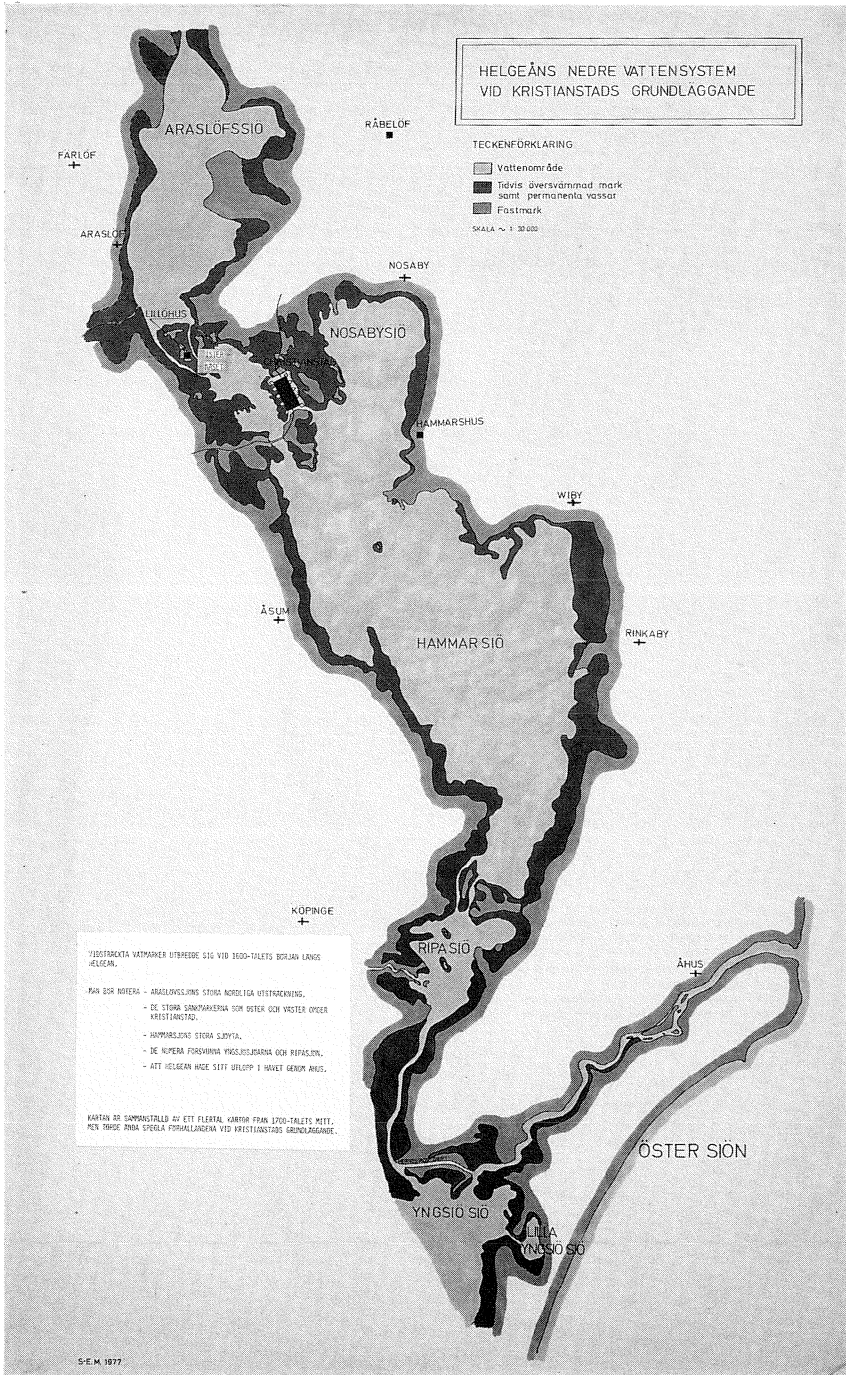

Bild 9. Angående bildens innehåll se föregående.

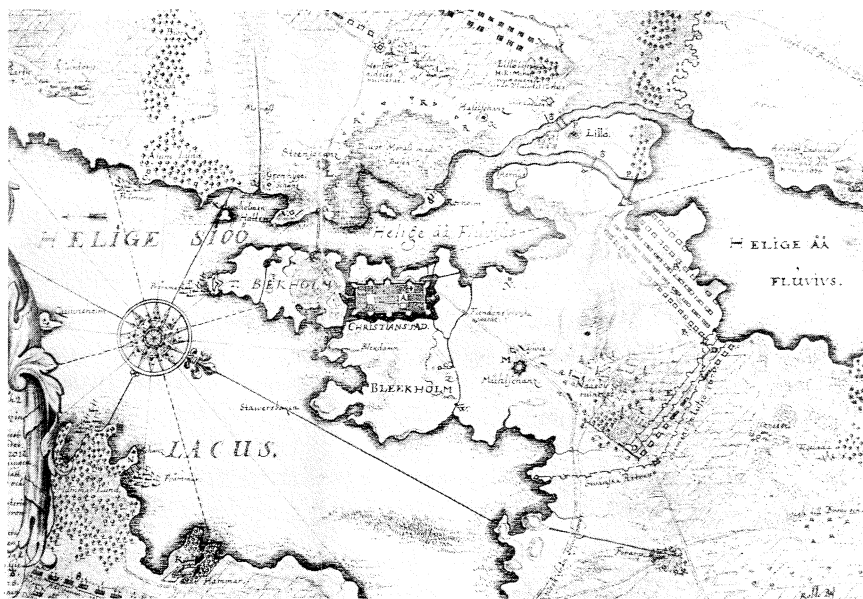

Bild 10. Blekholmen med omnejd. Kartavsnitt från Dahlberg Erik, *Bataljplaner till Karl XI:s och Karl XII:s historia*, Stockholm 1922.

ingalunda behärskade densamma, utan i stället täckte den med sina lik,⁹⁶ men mot detta talar de översättningar av krönikan som gjorts av åtminstone två välrenomerade översättare. Dem jag närmast tänker på är Benjamin Thorpe vars översättning från 1861 Moberg själv använt sig av (se ovan)⁹⁷ samt senare (1961) Dorothy Whitelock, vars version utkom tjugo år efter Mobergs bok.⁹⁸

Som jag tidigare nämnt är det egentligen bara Ottars Knutsdrapa som klart utsäger att Knut slog svenskarna. Första delen av strof 11 lyder på följande sätt:

»Svium hnekðir þu, sóknar siklingr orr, en mikla ylgr, þars ó en helga, ulfs beitu fekk, heitir; ...»

I översättning:

»Kamprasker kongen, du slog Svearne, hvor det hedder Helgeån, men ulvinden fik meg en ulveføde; ...»⁹⁹

Verbformen »hnekðir» skulle alltså här betyda »slog». Men slår man upp infinitiven av verbet (hneikja, eller kneikja) i ordboken, så finner man att

ordet vid en adekvat översättning snarare bör ges betydelsen »driva bakåt», d.v.s. exakt det som hände med den svensk-norska hären enligt många av de källor som jag tidigare behandlat.¹⁰⁰ »Kampriske kung, svearna drev du tillbaka . . .», bör alltså passa bättre in i sammanhanget.

För att slutligen avrunda det hela vill jag tillfoga vad William of Malmesbury skrivit om Knut och slaget vid Helge å i sin *Gesta regem anglorum* från början av 1100-talet:

»Ty hans dådkraft, som icke visste av något stillastående och icke var tillfredsställd med Danmark, som han hade fått genom arv, och England, som han fått genom krigets rätt, förde örlig över till svenskarna. Dessa äro grannar till danerna och genom ihärdiga stämplingar förtjänta av Knuts vrede. Först råkade han i bakhåll och förlorade många av sina män. Men till sist ordnade han sina styrkor och drev de påträngande på flykten. Hövdingarna Ulf och Eiglaf tvang han att kapitulera.»¹⁰¹

Sammanfattning

Som jag nämnt inledningsvis var Olof och Anund de som med strategisk beräkning hade möjlighet att välja valplatsen, efter det att de provocerat Knut genom att attackera Själland och Skåne. De kunde nämligen med ganska stor säkerhet förutse att Knut skulle uppsöka dem i repressivt syfte. Som de framgångsrika militärer de är, menar jag också att de till fullo utnyttjar det övertag som detta innebär. De väljer därför att möta Knut på gränsen mellan Danmark och det av svearna kontrollerade området, nämligen i Helgeån med dess sjösystem, där de besätter några strategiskt viktiga punkter längs vattendraget. Dessutom går Anund in, eller skall vi säga, håller sig kvar i Skåne med en landhär som så småningom lider nederlag mot Knuts från söder anländande trupper vid Stångabjär. Det bör tilläggas att Knuts här innehåller både danskar och engelsmän. Inspirerade av landsmännens framgång går en dansk (-engelsk) marinenhet in i åsystemet för ta sig an de svenskar och norrmän som finns där. Dessa släpper dem avsiktligt ända upp till Hammarsjön, eftersom det som nu skall följa har karaktären av rent bakhåll. Danskarna upptäcker att svenskarna besatt Blekholmen, och för att komma i land på denna lägger de till på Beckholmen (holmen?) strax intill och försöker därifrån bygga en bro till den andra ön. Denna möjlighet väljer de troligen efter att ha funnit det omöjligt att invadera ön genom en direkt landstigning. Det är också sannolikt att den av Stille omtalade vägen norrut under tidig medeltid gick fram över dessa

öar, därav också platsens strategiska betydelse. Möjligen har svenskarna rivit en redan existerande bro mellan de två holmarna. Brobygget sker naturligtvis under stora svårigheter, eftersom Knuts folk hela tiden måste skydda sig mot svenskarnas kastvapen och pilar. Det är ingen överdrift att säga att de senare till fullo behärskar situationen – det är på deras villkor de fortsatta händelserna utvecklar sig. De har provocerat danskarna tillräckligt för att de till slut skall tappa huvudet, men de har inte förhindrat brobygget. När detta slutligen är färdigt går det helt efter deras beräkning. Den danska styrkan är vansinnig av hämndlystnad och när den provoceras en sista gång, genom att Ulf ställer upp sina styrkor till slagordning på andra sidan för att hindra dem, störtar så många ut på bron att denna ger efter och många drunknar. Ulf överger sina skepp under natten och beger sig med sitt folk till fastlandet i småbåtar, eftersom han fruktar en omfattning från danskarnas sida. De drunknade fiskas på Knuts begäran upp ur Hammarsjön dit strömdraget fört dem och begravs i Norra Åsum, som vid denna tid sannolikt hade en träkyrka.

En annan dansk marinenhet beger sig vidare upp i ån och över Araslövsjön. Målet är möjligen Torsebro, vars broövergång sannolikt också haft en strategisk betydelse. I alla händelser är det här uppe kung Olof och hans män befinner sig, vilket kan vara skäl nog för danskarna att ge sig dit. Norrmännens åfördämning är färdig och de ligger bara och avvaktar. Det är möjligt att den danska marina expeditionen upp mot Torsebro har ägt rum efter begravningen av de drunknade danskarna (engelsmännen) i Norra Åsum. I så fall har säkerligen Knut själv, som flera sagaversioner ger vid handen, varit med på något av skeppen. När Olof och hans män får kännedom om att fiendebåtarna befinner sig inne i ån, så bryter de fördämningen och den andra katastrofen för Knut är ett faktum. En kvalificerad gissning är att den nuvarande Ballingstorpasjön (»den sjö ur vilken Helgeån faller») har fått tjäna som vattenreservoir till fördämningen. Sannolikt har man med forsallet slagit två flugor i en smäll, då vattenmassorna antagligen fört med sig broövergången vid Torsebro all världens väg. Efter denna händelse, möjligen kombinerad med andra i sammanhanget icke noterade drabbningar i de allierade kungarnas favör, råder total förvirring i de dansk-engelska leden och svenskarna (samt norrmännen) kan med rätta sägas ha haft herravälde över valplatsen.

Sammantaget kan emellertid striderna sägas ha varit hårda, slaget vid Stångabjär inte att förglömma, och många män har blivit dräpta på båda sidor. Det är möjligt att Knut mer eller mindre ockuperat Blekinge, när han väl samlat sina styrkor efter förlusten. Det är ju inget okänt fenomen

Bengt Skans

att ett krigförande land skaffar sig en buffertzoon mot sina fiender för att framgent försäkra sig mot överraskande angrepp på det egna territoriet. Ordalydelsen i det brev som den danske kungen skickade till sina undersåtar från Rom 1027 kan tyda på att så varit fallet. Det börjar på följande sätt:

»Knut, konung över hela England och Danmark och norrmännen och *en del av svearna*, hälsar metropolitenen Ethelnod, Yorks ärkebiskop Alfric, alla biskopar och dignitärer samt hela det engelska folket, såväl höga som låga.» (min kursivering).¹⁰²

Det är nu som kriget övergår till en ny fas. Från att hittills ha hållit sig på handgemängsnivå övergår det till en tämligen avancerad psykologisk-ekonomisk krigföring, åtminstone från Knuts sida. Olof och Anund vet att de efter detta knappast kan möta den övermäktiga dansk-engelska hären i en öppen konfrontation, vare sig till lands eller sjöss. Deras enda möjlighet är att fortsätta den gerillakrigföring de så framgångsrikt påbörjat vid Helge å. De tvingas dra sig tillbaka till Kalmar, där flera av skeppen läggs upp. Knuts attacker går nu ut på att köpa norrmännens lojalitet. Saxo uttrycker det mycket kärvt och precist, när han säger om Knut:

»Olaf fik han ryddet af Vejen ved at bestikke nogle Nordmænd til at gjøre Oprør imod ham. Saaledes blev denne højsindede Konge angreben af sine havesyge Landsmænd, og de, som udenlands havde kæmpet for ham, raadede ham Bane hjemme.»¹⁰³

I Fagrskinna och hos Snorre finns också klara indikationer på att norrmännens lojalitet mot Olof håller på att svikta.¹⁰⁴ Upplösningen i hären påskyndas antagligen också av det faktum att många av Olofs män vill tillbaka till sina hus och hem, och frågan blir naturligtvis hur man lättast kommer dit – genom att hålla på Olof eller Knut? Den senare stänger nu vägen för norrmännen i Öresund, och någon direkt konfrontation där vill inte Olof vara med om – han erinrar sig som bekant hur det gått för Olav Tryggvason vid ett motsvarande tillfälle tidigare. När situationen blir ohållbar väljer Olof att med sina kvarvarande män ta land- (och vatten-) vägen till Norge från Bråvikens innersta del (Bravik = Barvik), vidare längs (på) Vättern och sedan västerut på den kungsväg som tidigare omtalats.

Det vore intressant om de källgrupper som här presenterats också kunde verifieras med arkeologiskt material. Området har nämligen en forskningspotential som jag kortfattat vill försöka belysa med följande frågor:

Slaget vid Helge å i nygamal belysning

1. Den fördämning som Olof och hans män byggde måste, som tidigare nämnts, ha varit en anläggning av ansenliga dimensioner. Finns det några lämningar efter den på Knislingeplatån (Ballingstorpasjön)?
2. Ligger det några danska/anglosaxiska krigare begravda i Norra Åsum?
3. Finns det några sjunkna vikingaskepp i Helgeåns förlängning efter Araslövssjön? o.s.v.

Som jag ser det, så är det med spadens hjälp som diskussionen kring slaget vid Helge å på ett fruktbart sätt skall kunna föras vidare.

Noter

- 1 Projektgruppen består av två konstvetare och en kemist och har före den 30 juli 1987 varit verksam under namnet Gamla material och tekniker i måleriet, ett projekt som också stötts av HSNR.
- 2 Moberg Ove, *Olav Haraldsson, Knut den store och Sverige*, Lund 1941, s 148–152.
- 3 Aa, s 68–87.
- 4 Aa, s 151 samt *Den store saga om Olav den hellige*, utg. av Johnsen O. A. och Helgason J., Oslo 1930-, s 340f och *Heimskringla*, utg. av Jónsson Finnur, Khvn 1893–1901, s 284 ff.
- 5 Gräslund Bo, »Knut den store och Sveariket», *Scandia* 1986:2, s 211.
- 6 Aa, s 214–217.
- 7 Aa, s 213–214, Moberg, Aa, s 170 ff samt Andersson Ingvar, *Skånes historia: till Saxo och Skånelagen*, Stockholm 1947, s 260 f.
- 8 Holtsmark Anne, »Om de norske kongers sagaer», *Edda* 1938:2, s 146.
- 9 Gräslund, Aa, s 211–212.
- 10 Grundbetydelsen av ordet är »liten hud» och därifrån utvecklar sig användandet av det i samband med den för skrivändamål preparerade djurhuden. Närmare bestämt gäller detta såväl för det rått bearbetade skinnstycket som det med förfinade metoder framställda pergamentet. Se vidare i Paulys *Real – Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart 1932, s 596 ff.
- 11 *Otte brudstykker af den ældste saga om Olav den hellige*, utg. av Storm G., Christiania 1893.
- 12 Keyser R. och Unger C. R. (utg.), *Olafs saga hins helga*, Christiania 1849.
- 13 Adalbjarnarson B., *Om de norske kongers sagaer*, Oslo 1937.
- 14 Halvorsen E. F., »Fagrskinna», *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, band 12, København 1981, s 548 ff.
- 15 Holtsmark Anne, »Olafs saga helga», *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, band 12, København 1981, s 548 ff.
- 16 Ibid.
- 17 Benediktsson Jakob, »Flateyrbok», *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, band 4, København 1981, s 412 ff.
- 18 Landström Björn, *Skeppet*, Stockholm 1961, s 64. Landström berättar här att Olav Tryggvasons ryktbara drake, Ormen Lange, var en 34 sessa (34 skeppsrum = 68 roddare). I jämförelse med detta var Knut den stores skepp ofattbart stort med sina 60 rum, eller 120 roddare.

- 19 Sturlason Snorre, *Olav den heliges saga*, svensk tolkn. av Åke Ohlmarks, Stockholm 1961, s. 189. Jag har f.ö. använt mig av denna utgåva för hela referatet av Helgeåslaget.
- 20 Stille Arthur, *Saxos skånska stridsskildringar*, Uppsala 1922, s. 11.
- 21 Weibull Lauritz, »Knut den stores skånska krig», *Historisk tidskrift för Skåneland*, Lund 1910, s. 47.
- 22 Stille Arthur, Aa, Ibid.
- 23 Sturlason Snorre, Aa (not 19 ovan), s. 189 f.
- 24 »Flateyrbok», *En samling norske konge-sagaer*, band 2, Christiania 1862, s. 281.
- 25 Keyser R. och Unger C. R. (utg.), Aa (se not 12 ovan), s. 50.
- 26 *Fagrskinna*, utg. av Jónsson Finnur, København 1902–3, s. 164.
- 27 Sturlason Snorre, Aa (not 19 ovan), s. 189 f.
- 28 Sturlason Snorre, Aa (not 19 ovan), s. 192 f.
- 29 Ulv jarls påstående att Knuts män skulle ha piskats som hundar av svenskarna användes redan 1927 av Johan Schreiner som argument för Knut såsom förlorare vid Helge å. Se Schreiner Johan, »Olav den hellige og nabolandene», *Historisk tidsskrift* (norsk), Oslo 1927, s. 58 f.
- 30 Weibull Lauritz, »Dråpen i Roskilde i Knut den stores och Sven Estridsens tid», *Historisk tidskrift för Skåneland*, Lund 1910, s. 24 ff.
- 31 Gräslund, Aa (se not 5 ovan) s. 213.
- 32 *Olafs saga hins helga*, utg. av Johnsen Oscar Albert, Kristiania 1922, s. 61. Detta är en senare utgåva av tidigare anført arbete (se not 12 ovan).
- 33 Aa (se not 26 ovan), s. 164.
- 34 Se not 32 ovan, Ibid.
- 35 Ambrosiani Björn och Folin Nina, »Östergötland», *Medeltidens ABC*, Stockholm 1985, s. 454.
- 36 Aa (se not 26), s. 166.
- 37 Aa (se not 11 ovan), s. 9.
- 38 Aa, Gräslund (se not 5 ovan), s. 224.
- 39 Sturlason Snorre, Aa (se not 19 ovan), s. 195.
- 40 Sturlason Snorre, Aa (se not 19 ovan), s. 197.
- 41 Brev från Ortnamnsarkivet i Uppsala den 17/11 1987. Jag vill i detta sammanhang passara på att rikta ett särskilt tack till arkivarie Anders Öberg därstädes, som lagt ner ett stort arbete på att kontrollera dessa uppgifter.
- 42 Se t.ex. Munch P. A., *Det norske folks historie*, första delen, Christiania 1853, s. 732, not 1 och/eller Rydberg O. S., *Sveriges traktater med främmande magter*, Stockholm 1877, första delen, s. 53, not**. I »Heimskringla II», *Islenzk fornrit*, XXVII. Bindi, Reykjavik MCMXLV, utg. Av Bjarni Adalbarnarson, anser denne (registret, s. 454,) att Barvik kan knytas till Baråkra i Blekinge. Sammalunda anser Finnur Jónsson i registret på sin utgåva av *Fagrskinna* (Stedsnavne, s. 407), Aa – se not 26 ovan. Jónssons synpunkt är särskilt intressant, eftersom *Fagrskinnas* version av Olofssagan har Kalmar som första anhalt på Olofs reträtt mot norr, först därefter Barvik.
- 43 Sturlason Snorre, Aa (se not 19 ovan), s. 190.
- 44 Aa (se not 26 ovan), s. 165.
- 45 Aa (se not 32 ovan), s. 61. Här står också att Unger i sin utgåva rättat »sveakonungens övermak» till »danakonungens», vilket enligt min mening måste vara helt riktigt. Se Aa (not 12 ovan), s. 50, not 16.
- 46 Aa (se not 11 ovan), s. 9.
- 47 Hederström Ture, *Fornasagor och Eddakväden i geografisk belysning*, Stockholm 1917, del I, s. 5 ff.
- 48 Aa, s. 12 ff.

- 49 Ibid.
- 50 Ibid.
- 51 Ibid.
- 52 *Formanna sögur*, Tólfta bindi, Kaupmannahöfn 1837, s. 266. Se även Hederström, Aa, s. 8.
- 53 I Månsson Johan, *Een siö-book om sjöfarten i Östersjön från 1644* (utg. av Richter H., Lund 1925–28) finns namnet på över tio ställen med varierande stavning. Sälunda stavas det Bahrsundh på s. 32, Bahrsund s. 42, 44, 45, 46, 48, 55 och 69, Bahresund s. 45, 47 och 69 samt slutligen Barsund på kartan i slutet av boken. Bahresund, som troligen givit upphov till det nuvarande Barösund, kan också återfinnas år 1700 (Lantmåteriverket D 97–16:1 beskr.) i den modifierade formen Baresundh. I registret till Månssons »siö-book» har utgivaren begått det »hemska felet» att förlägga Barösund (kartans Barsund) till Finska viken, där det skulle vara en fjärd. Detta misstag beror troligtvis på att stormaktsdrottningen Kristinas karta i »siö-booken» är bakvänd, d.v.s. med kompassrosens norr pekande nedåt på bilden och söder uppåt.
- Jag vill här också passa på att tacka arkivarie Karin Calissendorff på Ortnamnsarkivet i Uppsala. Hon har haft den stora vänligheten att hjälpa mig med arkivuppgifterna om Barösund.
- 54 »Sogubrot af fornkonungum», *Sogur Danakonunga*, utg. av Petersens Carl af och Olson Emil, København 1919–1925, s. 16. Slaget vid Bråvalla, den nordiska sagohistoriens största drabbning, utkämpades mellan kung Harald Hildetand av Danmark och hans brorson Sigurd Ring av Sverige.
- 55 Se Franzén Gösta, *Vikbolandets by- och gårdnamn I*, Uppsala 1937, s. 48, not 2. Se även Hederström, Aa (not 47 ovan), s. 21 ff, Nerman Birger, *Studier över Sväriges hedna litteratur*, Uppsala 1913, s. 79 ff samt Olrik Axel, »Bråvellir», *Namn och bygd*, Uppsala 1914, s. 297 ff.
- 56 Enl. Fagrskinna innebar Kalmarvistelsen en begynnande moralisk upplösning i den norska hären, troligen med god hjälp av Knuts spanare. Se Fagrskina, Aa (not 26 ovan), s. 166.
- 57 Aa, s. 166 ff.
- 58 Aa (se not 19 ovan), s. 196.
- 59 Aa (se not 47 ovan), s. 6 samt Stille Arthur, »Till frågan om Blekings förbindelse med Sverige i äldre tid», *Skånska samlingar*, Lund 1891, I, s. 22. Stille noterar något förbryllad denna svenskarnas hemlängtan i Barvik, men undgår av någon anledning slutsatsen att platsen borde ligga nära Sveariket.
- 60 Holtsmark Anne, »Lovkvad», *Kulturhistorisk leksikon för nordisk middelalder*, band 10, København 1981, s. 702.
- 61 Lie Hallvard, »Sigtvotr Þórdarson», *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, band 15, Malmö 1970, s. 232.
- 62 Moberg Ove, Aa (se not 2 ovan), s. 156 ff. Denna publ. innehåller relevanta delar av Sigvats Knutsdrapa med översättn. och kommentarer.
- 63 Ibid.
- 64 Aa (se not 61 ovan), s. 234.
- 65 Schreiner, Aa (se not 29 ovan), s. 58. Se även den legendariska sagan (Aa, not 32 ovan) s. 61.
- 66 Aa (not 26 ovan), s. 164.
- 67 *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, B., Bind 1, utg. av Jónsson Finnur, København og Kristiania 1912, s. 275. Jag har tidigare (not 62) menat att Mobergs bok innehåller för den här diskussionen relevanta delar av skaldediktningen. Vissa diskrepanser mellan »hans» översättning av Ottars dikt och de källor som anges (Finnur Jónssons övers. och

- Kocks Notationes norroenæs, § 1783) gör emellertid att jag, i det här fallet och på Göran Hallbergs kloka inrådan, tar »ett steg tillbaka» och använder Jónssons norska översättning av den text han själv givit ut.
- 68 Moberg Ove, Aa (se not 2 ovan), s. 156. Moberg menar att det inte finns något uttalat i denna strof som säger att det är fråga om slaget vid Helge å (not 23). Han påpekar emellertid att sagoförfattarna har anfört den i samband med detta, liksom att Helgeåslaget, så vitt vi vet, var enda gången som Olof kämpade mot Knut, då denne kunde benämnas »jutarnas konung» och »skåningarnas furste».
- 69 Moberg, Aa (se not 2 ovan), s. 158 f. Moberg tar här upp att Lauritz Weibull ställt sig tvivlande till diktens anknötning till händelserna kring Helgeåslaget (Aa, s. 159). Liksom Moberg anser jag att det inte finns anledning att hysa sådana tvivel. Det som nämns i dikten kan näppeligen passa in på något annat historiskt sammanhang.
- 70 Aa (se not 20 ovan).
- 71 Aa (se not 20 ovan), s. 7.
- 72 Andersson Thorsten, »Lillöhus i fynd och forskning», Boken om Lillöhus, Kristianstad 1948, s. 14 och 45 ff.
- 73 Se Munch P. A., *Det norske folks historie*, del 1, Christiania 1853, s. 735. Författaren gör här i noten gällande att Saxo skulle ha förväxlat Olof och Ulf. Han bygger sitt resonemang på den legendariska Olofssagan, där Ulf Jarl kallas för Olof Jarl. Någon förväxling kan det dock knappast vara fråga om, eftersom namnet Ulf också förekommer på svenskarnas sida i den anglosaxiska krönikans skildring av slaget (se vidare i nästa kapitel). Dessutom förekommer Olof med »sitt eget» namn i slutet på Saxos skildring av striden, där det heter om Knut att »Olaf fik han ryddet af Vejen ved at bestikke nogle Nordmænd til at gjøre Oprør imod ham», ett tillvägagångssätt som känns väl igen från de olika sagaversionerna. Saxo Grammaticus, *Danmarks krønike*, Første Del, övers. av Fr. Winkél Horn, København 1911, s. 412.
- 74 Aa (se not 73) s. 411.
- 75 Aa (se not 73 ovan), s. 411.
- 76 Aa (se not 73 ovan), s. 412.
- 77 Gräslund, Aa (se not 5 ovan), s. 226.
- 78 Riksantikvarieämbetet, *Antikvarisk-Topografiska arkivet, Fornlämning Nr 25 i Skåne*, Kristianstads län, V. Göinge härad och Vinslövs socken. Se även *Prästrelationerna från Skåne av år 1667 och 1690*, del 1, utg. av Tuneld John, Lund 1960, s. 62.
- 79 Stille, Aa (se not 20 ovan), s. 7 f. I uppsatsen »Åhus och dess slott samt utgrävningarna därstädes 1892–93», *Skånska samlingar* 1893, s. 2, skriver Abraham Ahlén, med den vanliga hänvisningen till Snorres uppgift att slaget ägde rum vid åmynningen, att Saxo utelämnat bokstaven o i sitt »Asum» som i stället borde vara »Aosum», d.v.s. Åhus. Att en sådan förväxling skulle ha ägt rum har också tidigare hävdats av P. A. Munch (Aa, not 74 ovan, s. 733 f. Mot detta talar Saxos tämligen detaljerade topografiska beskrivning.
- 80 Aa (se not 73 ovan), s. 411.
- 81 Stille, Aa (se not 20 ovan), s. 10.
- 82 Dahlberg Erik, *Dagbok*, Stockholm 1962, s. 167.
- 83 Aa (se not 20 ovan), s. 12.
- 84 Aa (se not 32 ovan), s. 63.
- 85 Aa (se not 11 ovan), s. 10. Jag vill här också ta tillfället i akt att rikta ett varmt tack till doc. Göran Hallberg på Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund för hans hjälp med översättningen av det aktuella stycket.
- 86 Gräslund, Aa (se not 5 ovan), s. 214 ff.
- 87 Magnusson Sven-Erik, »Helgeåns nedre sjösystem», *Skånes Naturvårdsförbunds Årsskrift*, Lund 1981, s. 47.

Slaget vid Helge å i nygammal belysning

- 88 Bönderna i Yngsjö grävde sommaren 1774 ett dike från Lilla Yngsjö till havet för att begränsa de skador på markerna som orsakades av Helgeåns årliga översvämningar. Dikningsföretaget hade till följd att vårfloden 1775 hjälpte ån att bana sig en ny väg längs diket och ut i havet. Resultatet blev att hela sjösystemet sänktes med 60–70 cm, vilket hade en nog så kraftig verkan på de långgrunda stränderna. Magnusson, Aa, s. 46 f.
- 89 I en uppsats i Skånes natur menar Berta Stjernquist att Helgeån under bronsåldern varit farbar ända till Torsebro. Som ett led i bevisningen att så varit fallet hänvisar hon till samma diagram som jag använder mig av här (Statens meteorologisk-hydrografiska anstalt, Förteckning över Sveriges vattenfall, 88. Helgeån, Kartblad 166/167/1931). Hon nämner också att höjdförhållandena vid Helgeåns nedre lopp spelat en viss roll i diskussionen om slaget vid Helge å. Att denna diskussion aldrig kom längre än till åmynningen får än en gång skyllas tidigare forskares försök att tämligen ensidigt anpassa resonemanget till Snorres sagaversion. Stjernquist Berta, »Om Göingebygdens bronsålder», *Skånes Naturskyddsförenings Årsskrift*, Lund 1963, s. 232.
- 90 Stille, Aa (se not 20 ovan), s. 10 f.
- 91 Aa (se not 2 ovan), s. 162.
- 92 Aa (se not 5 ovan), s. 217.
- 93 Saxo, Aa (se not 73 ovan), s. XI f.
- 94 Aa (se not 20 ovan), s. 8.
- 95 Aa (se not 87 ovan), s. 45 ff.
- 96 Moberg, Aa (se not 2 ovan), s. 169 ff.
- 97 *The Anglo-saxon chronicle, according to the several original authorities*, Edited... by Benj. Thorpe, 1–2. (Chronicles and memorials of Great Britain and Ireland during the middle ages, 23), London 1861, s. 289 f (vol 1) samt s. 127 (vol 2).
- 98 *The Anglo-saxon chronicle*. Ed. and transl. by Dorothy Whitelock, London 1961, s. 100. Det finns även andra och senare översättningar som tolkat det aktuella avsnittet på samma sätt, t.ex. G. N. Garmonsways från 1953 (London), s. 157.
- 99 Aa (se not 67 ovan), s. 275.
- 100 Se t.ex. *Islensk orðabók*, utg. av Böðvarsson Arni, Reykjavik 1963, s. 343, där det står: »kneikja, ... þrýsta, hnykkja, keyra aftur á bak» (min kursivering).
- 101 »nam nescia virtus ejus stare loco, nec contenta Danamarchia quam avito, et Anglia quam bellico jure obtinebat, martem in Swevos transtulit. Sunt illi Danis contermini, petinacioribus studiis iram Cnutonis emeriti: sed primo, exceptus insidiis, multos ex suis amisit; postremo, reparatis viribus, insistentes in fugam vertit; reges gentis Ulf et Eiglaf ad deditiones pacis adduxit.»
Malmesbury William of, *De gestis regum Anglorum*, vol 1, London 1887, s. 220. Jag har använt mig av Mobergs översättning, se Aa i not 2 ovan, s. 174.
- 102 Moberg, Aa (se not 2 ovan), s. 160.
- 103 Saxo, Aa (se not 73 ovan), s. 412.
- 104 Aa, (se not 26 ovan), s. 166, samt Snorre, Aa (se not 19 ovan), s. 194 f.

Otryckta källor

Brev från Ortnamnsarkivet i Uppsala den 17/11 1987.

Brev från Ortnamnsarkivet i Uppsala, utan dat., 1987.

Riksantikvarieämbetet, Antikvarisk-Topografiska arkivet, *Fornlämning Nr 25 i Skåne, Kristianstads län*.

Litteratur

- Adalbjarnarson, B., *Om de norske kongers sagaer*, Oslo 1937.
- Ahleén, Abraham, »Åhus och dess slott samt utgrävningarna därstädes 1892–93», *Skånska samlingar* 1893.
- Ambrosiani, Björn och Folin, Nina, »Östergötland», *Medeltidens ABC*, Stockholm 1985.
- Andersson, Ingvar, *Skånes historia: till Saxo och Skånelagen*, Stockholm 1947.
- Andersson, Thorsten, »Lillöhus i fynd och forskning», *Boken om Lillöhus*, Kristianstad 1948.
- Anglo-saxon chronicle (The)*, translated with an introduction by G. N. Garmonsway, London 1953.
- Anglo-saxon chronicle (The)*, according to the several original authorities. Edited... by Benj. Thorpe 1–2. (Chronicles and memorials of Great Britain and Ireland during the middle ages, 23), London 1861.
- Anglo-saxon chronicle (The)*, Ed. and transl. by Dorothy Whitelock, London 1861.
- Dahlberg, Erik, *Bataljplaner till Karl XI:s och Karl XII:s historia*, Stockholm 1922.
- Dahlberg, Erik, *Dagbok*, Stockholm 1962.
- Den norsk-islandske skjaldedigtning*, B., Bind 1, utg. av Finnur Jónsson, København og Kristiania 1912.
- Fagskinna*, utg. av Finnur Jónsson, København 1902–3.
- »*Flateyarbok*», *En samling norske konge-sagaer*, band 2, Christiania 1862.
- Fornmanna sögur*, Tólfta bindi, Kaupmannahöfn 1837.
- Franzén, Gösta, *Vikbolandets by- och gårdnamn* 1, Uppsala 1937.
- Gräslund, Bo, »*Knut den store och Sveariket*», *Scandia* 1986:2.
- Hederström, Ture, *Fornsagor och Eddakväden i geografisk belysning*, Stockholm 1917.
- »*Heimskringla II*», *Islenzk fornrit*, XXVII Bindi, utg. av Bjarni Adalbjarnarson, Reykjavik MCMXLV.
- Holtmark, Anne, »*Lovkvad*», *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, band 10, København 1981.
- Holtmark, Anne, »*Om de norske kongers sagaer*», *Edda* 1938:2.
- Islenzk orðabók*, utg. av Arni Böðvarsson, Reykjavik 1963.
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, band 12, København 1981.
- Landström, Björn, *Skeppet*, Stockholm 1961.
- Lie Hallvard, »*Sigvatr Þórðarson*», *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, band 15, Malmö 1970.
- Magnusson, Sven Erik, »*Helgeåns nedre sjösystem*», *Skånes Naturvårdsförbunds Årsskrift*, Lund 1981.
- Malmesbury, William of, *De gestis regum Anglorum*, vol 1, London 1887.
- Moberg, Ove, *Olav Haraldsson, Knut den store och Sverige*, Lund 1941.
- Munch, P. A., *Det norske folks historie*, första delen, Christiania 1853.
- Månsson, Johan, *Een siö-book om sjöfarten i Östersjön*, utg. av H. Richter, Lund 1925–28.
- Nerman, Birger, *Studier över Sväriges hedna litteratur*, Uppsala 1913.
- Norrköpings historia I*, från forntid till Vasatid, red. av Björn Helmfrid och Salomon Kraft, Stockholm 1965.
- Olafs saga hins helga*, utg. av Oscar Albert Johnsen, Kristiania 1922.
- Olafs saga hins helga*, utg. av R. Keyser och C. R. Unger, Christiania 1849.
- Olrik, Axel, »*Brávellir*», *Namn och bygd*, Uppsala 1914.
- Otte brudstykker af den ældste saga om Olav den hellige*, utg. av G. Storm, Christiania 1893.
- Prästrelationerna från Skåne av år 1667 och 1690*, del 1, utg. av John Tuneld, Lund 1960.
- Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Paulys)*, Stuttgart 1932.
- Rydberg, O. S., *Sveriges traktater med främmande magter*, Stockholm 1877.

Slaget vid Helge å i nygammal belysning

- Saxo Grammaticus, *Danmarks Krønike*, Første Del, övers. av Winkel Horn Fr., København 1911.
- Schreiner, Johan, »Olav den hellige og nabolandene», *Historisk tidsskrift (norsk)*, Oslo 1927.
- Skånska rekognoseringskartan 1812–1820*, nyutg. Gävle 1986.
- »Sogubrot af fornkonungum», *Sogur Danakonunga*, utg. av Carl af Petersens och Emil Olson, København 1919–1925.
- Stille, Arthur, *Saxos skånska stridsskildringar*, Uppsala 1922.
- Stille, Arthur, »Till frågan om Blekinges förbindelse med Sverige i äldre tid», *Skånska samlingar*, Lund 1891.
- Stjernquist, Berta, »Om Göingebygdens bronsålder», *Skånes Naturskyddsförenings Årsskrift*, Lund 1963.
- Sturlason, Snorre, *Olav den heliges saga*, svensk tolkn. av Åke Ohlmarks, Stockholm 1961.
- Weibull, Lauritz, »Dråpen i Roskilde i Knut den stores och Sven Estridsens tid», *Historisk tidskrift för Skåneland*, Lund 1910.
- Weibull, Lauritz, »Knut den stores skånska krig», *Historisk tidskrift för Skåneland*, Lund 1910.

Hugo Yrwing

Visby och uppkomsten av Tyska hansan

I

Ordet »hansa» användes i medeltida urkunder under andra hälften av 1200-talet och förra delen av 1300-talet om kollektivt organiserade tyska köpmän på främmande marknader. Efter mitten av 1300-talet kom det emellertid att framförallt knytas till den vittspännande tyska handelsorganisation, som under namnet »Dudesche hense» eller »Stede van der Dudeschen hense» behärskade handeln i Nord-, Mellan- och Västeuropa under större delen av medeltiden och början av nya tiden.

Hur detta gick till har den tyska forskningen sysslat med alltsedan G. Sartorius gav ut sitt stora verk *Geschichte des hanseatischen Bundes* i tre delar (Göttingen 1802–1808). Han fortsatte sitt arbete med hansans historia och efterlämnade ett manuskript »*Urkundliche Geschichte des Ursprunges der deutschen Hanse*» i två band, varav band 2 är en urkundsedition. Detta manuskript har utgivits av J. M. Lappenberg (Hamburg 1830). Lappenberg kompletterade sedan Sartorius med ett eget verk »*Urkundliche Geschichte des hansischen Stahlhofes in London*» (Hamburg 1851), även det ett grundläggande verk. En ny hansehistoria skrev sedan F. W. Barthold i tre delar (Leipzig 1854). Därtill fogade D. Schäfer sin bok *Die Hansestädte und König Waldemar von Dänemark. Hansische Geschichte bis 1376* (Jena 1879).

Under 1900-talet har ett antal specialundersökningar i uppsatsform publicerats, bland dem främst W. Steins *Zur Entstehung und Bedeutung der deutschen Hanse* (H. G. Bl 1911). Det första större 1900-talsverket skrev E. R. Daenell i två band, kallat *Die Blütezeit der deutschen Hanse* (Berlin 1905–1906). Det torde fortfarande vara det viktigaste moderna arbetet om hansan. En behändig och bra översikt, *Kurze Geschichte der Deutschen Hanse*, har W. Vogel tryckt i *Pfingstblätter des hansischen Geschichtsvereins* 1915. Den sammanfattande moderna framställning, som

numera allmänt citeras, är Ph. Dollingers *La Hanse (XII–XVII siècles, Paris 1964, även i tysk upplaga)*. Den kan dock inte ersätta Daenells arbete. Sartorius anser inte att Hansans uppkomst kan bestämt dateras men placerar den med sannolikhet in under 1200-talet (Sartorius 1802 s. 70 f).

År 1985 sällade sig D. Ellmers till de tyska hanseforskarna med uppsatsen *Die Entstehung der Hanse (HGB1 1985)*. Han vill genom att utnyttja ett enligt honom förbisettt källmaterial – de medeltida stadssigillerna – förklara den »dammbrottsartade» tyska expansionen i östersjöområdet vid Lybecks övergång i Henrik Lejonets händer 1159. Den hade enligt Ellmers de tyska historikerna aldrig lyckats vetenskapligt förklara. Synbarligen gäller detta dock främst Fritz Rörig och hans lärjungar, vilka misslyckats därmed i sin strävan att komma till rätta med de åsikter jag 1940 lade fram i avhandlingen *Gotland under äldre medeltid. Studier i baltisk- hanseatisk historia*. Andra hansehistoriker kan nämligen inte ha varit medvetna om någon sådan lucka. Den existerar inte i deras framställningar.

Jag har i *Fornvännen* 1989 tagit ställning till Ellmers uppsats, bortsett från hans uppfattning om hansans uppkomst. Ifråga om den hänvisar jag till exkursen (nedan sid. 132 ff). I Fv. 1989 har jag däremot velat visa, att han misslyckats med att fylla den av honom upptäckta luckan. Rörig har dock lika litet som någon annan varit medveten om den, vilket naturligtvis inte hindrar, att den existerar. Det gör den nämligen genom att Rörig och hans efterföljare inte velat acceptera min uppfattning om *Artlenburgfreden* 1161 och i samband därmed förtigit min uppfattning om den följande utvecklingen i Visby och händelserna där 1225. Det synes mig därför angeläget att med anknytning till mina tidigare framlagda åsikter behandla »*Die Entstehung der Hanse*» i en samlad framställning, där även det baltiska källmaterialet utnyttjas kritiskt.

II

W. Stein menar i sin skrift 1911, att den tyska hansan vuxit fram ur det s.k. *Gotlandsfararegillet*, dvs. den organisation, som på sitt sigill kallade sig »*Mercatores Theutonici Gotlandiam frequentantes*», »*De tyska Gotlandsfararna*» (Stein 1911 s. 279). Denna åsikt är inte Rörig främmande för i sin skrift *Die Entstehung der Hanse und der Ostseeraum*, tryckt först efter hans död i *Wirtschaftskräfte im Mittelalter* 1959 (s. 542 ff).

Det finns emellertid en väsentlig skillnad mellan Rörig och Stein. Stein

avser med Gotlandsfararegillet i Visby den organisation, som på sitt sigill kallade sig »Mercatores Theutonici Gotlandiam frequentantes». Rörig och de som följer honom ändrar denna sigillomskrift till »Mercatores Romani imperii Gotlandiam frequentantes» (Rörig 1959 s. 550, Ellmers 1985 s. 6). Det kan synas vara en oskuldsfull ändring, men den är tendentiös. Rörig nöjer sig inte därmed, utan han förlägger även gillet tillkomst till tiden före Artlenburgfreden och låter det vara med om förhandlingarna 1161. »Det Romerska rikets köpmän, som besökte Gotland» är emellertid en projicering av en benämning, som förekommer först 1252 och då i ett speciellt sammanhang, varvid ett flertal privilegiebrev för olika grupper av »Romerska rikets köpmän» utfärdades i Flandern efter förhandlingar med deras, ej Gotlandsfararegillet, representanter. Det är icke acceptabelt även av andra orsaker.

Stein bygger på sigillomskriften till ett sigill, som inte kan ha kommit till förrän efter år 1225, belagt första gången 1260 (Yrwing 1940 s. 132, 1986 s. 112 f). Gotlandsfararegillet har nämligen inte existerat i den form Stein och Rörig antar under 1100-talet. Det har bevisligen existerat fram till 1225 som en »Gilda communis», dvs. ett »Gesamtgilde» för de i Visby bosatta köpmännen och deras där gästande kolleger. Så kallas den äldsta tyska köpmansorganisationen i det livländska privilegiebrevet för de gotländska köpmännen 1211 (Yrwing 1940 s. 158 ff, 1986 s. 36 f). Den har i Visby existerat senast med 1180-talet, ty 1190 måste gillet gästkyrka ha invigts. Med säkerhet har den inte funnits 1161. Rörigs uppfattning bygger på antaganden, som Ellmers med sin »dammbrottsartade» tyska utveckling 1159 vill försöka förvandla till fakta.

När de tyska visbyköpmännen 1225 bröt sig ut ur gemensamhetsgillet i Visby och bildade de på Gotland bosatta tyskarnas köpmansgille, övertog de också gästkyrkan, som de försett med ett helt nytt östparti, och lät i juli 1225 biskop Bengt i Linköping inviga den som sin församlingskyrka. Det av biskopen samtidigt utfärdade brevet säkerställde deras äganderätt till kyrkan, för vilken de uppfattades som patroni. I brevet ålade biskopen också de tyska gästerna att som förut erlägga sina avgifter til kyrkan, nu tydligen uppfattade som en dotation, och söka sin själavård där. Följden blev att kyrkan fick två kyrkoherdar, belagda redan 1232. De tyska visbyköpmännen kunde nu inordna sig i visbysamhället genom församlingsbildningen vid Mariakyrkan, vilket gav dem inflytande på den följande utvecklingen i staden. Samtidigt bibehöll de ledningen inom Gotlandsfararegillet, allt detta av vikt för deras ställning inom östersjöhandeln (Yrwing 1940 s. 224 ff, 1986 s. 37).

Det var således inte, som Stein menar, Gotlandsfararegillet utan den tyska »Gilda communis», som fram till 1225 befordrat enheten i de tyska köpmännens handelsintressen i östersjöområdet. Det var inte heller »mit und in ihr», som formeln för denna intressegemenskap, uttrycket »communes mercatores», uppkommit. Den hörde i stället samman med Artlenburgfreden 1161, vilken skapade en ömsesidig handelsgemenskap mellan Sachsen och Gotland. I den inordnades Livland genom Smolenskraktaten 1229 och upptogs däri formellt av den sachsiske hertigen 1232. Därvid karakteriserade han denna handelsenhet som en »universitas communium mercatorum», i vilken Livland utgjorde den tredje länken. Detta uttrycks innebörd framstår i klar dager, när den engelske konungen Henrik III i en urkund den 10/10 1217 talar om att England och Norge är »communes» i den meningen »ut mercatores et homines, qui sunt de potestate vestra, libere et sine impedimento terram nostram adire possint et homines et mercatores nostri similiter vestram» (Rymer, Foedera I s. 223, HUB I:227, Yrwing 1940 s. 299). Det rör sig uppenbarligen om samma handelsfrihet mellan England och Norge, som 1161 skapades mellan Sachsen och Gotland och 1229 och 1232 vidgades med Livland. Dessa territoriers köpmän bildade en »universitas communium mercatorum» genom den handelsfrihet de tyska köpmännen åtnjöt på Gotland och de gutniska i Sachsen, vilken ömsesidighet 1229 och 1232 utökades med Livland och de livländska köpmännen (Yrwing 1986 i s h t s. 132 ff).

För de tyska gästerna i Visby förde händelserna 1225 med sig, att dessa så småningom kom att mer och mer känna sig som representanter för sina hemstäder, även om de tills vidare var medvetna om att deras gemensamma intressen inom östersjöhandeln fortfarande band dem samman med Visbytyskarna.

Situationen förändrades inte direkt genom tillkomsten av det dubbelsidiga stadssamhället omkring 1260. Därefter måste emellertid Visbytyskarna vänja sig vid att fungera som svenska undersåtar. År 1252 utverkade tvenne förhandlare, en från Lybeck och en från Hamburg, nya privilegier i Flandern. Dessa privilegier utfärdades i flera exemplar för »mercatores Romani imperii», dels för enskilda tyska handelsstäder, nämligen Lybeck och Hamburg, dels för grupper av sådana. Ett exemplar har också utfärdats för »mercatores Romani imperii Gotlandiam frequentantes». Det berodde på att ett stort antal av handelsstäderna i »Romanum imperium» deltog i novgorodhandeln över Gotland (Yrwing 1986 s. 67 f). Därigenom blev Gotlandsfararegillet en organisation vid sidan av det romerska rikets handelsstäder i Flandern. Tillkomsten av det tysk-gutniska stadssamhället i

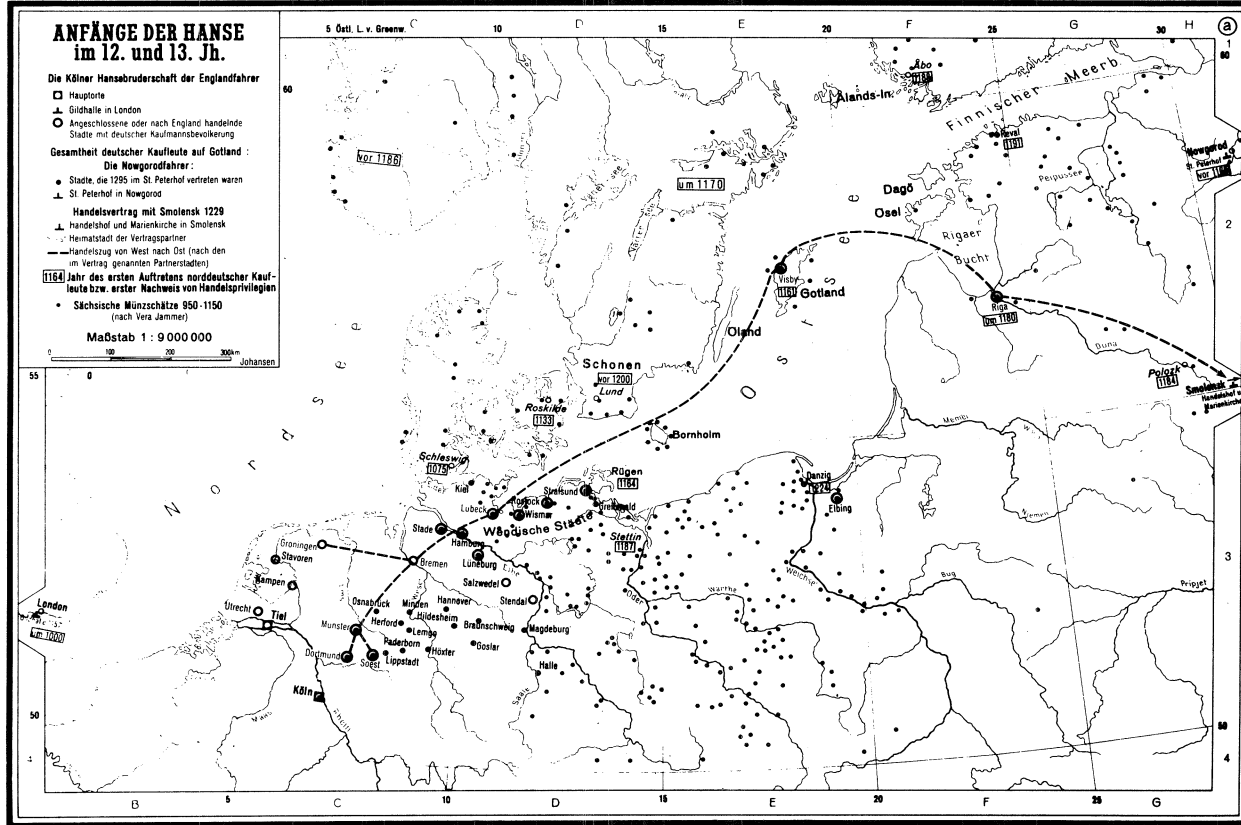

Bild 1. Ur Grosser Historischer Weltatlas. 2. Mittelalter. Hrsg. v. Bayerischer Schulbuchverlag, 2. Aufl. München 1979.

Visby omkring 1260 betonade ytterligare Visbytyskarnas särställning som tyska köpmän på Gotland (Yrwing 1986 s. 67 ff).

III

Här synes det på sin plats att också ta ställning till Rörigs uppfattning om Gotlandsfararegilletts tidiga »antikvisering», det mest originella i hans uppsats i *Wirtschaftskräfte im Mittelalter*. Det är nämligen inte nog med att Rörig tendentiöst ändrat Gotlandsfararegilletts sigillomskrift och förlagt dess uppkomst bakom år 1161. Han har dessutom förklarat dess ställning inom Östersjöhandeln »antikverad» redan år 1225. »Alle Zeugnisse über die Tätigkeit der Gotländer Gemeinschaft nach 1225 sind bereits irgendwie antiquirt», säger han (Rörig 1959 s. 598). Varför han valt år 1225 framgår inte. Är det möjligen de händelser i Visby 1225, som skildras i min avhandling 1940, vilka han ännu vid sin död 1952 inte kunnat komma förbi? I så fall har han åter misslyckats därmed, när han låter denna organisation vara »antikverad», redan innan den kom till.

År 1229 menar Rörig att Lybeck spelat en ledande roll, när Smolensktraktaten slöts mellan Smolensk, Riga och Gotländska kusten (Rörig 1959 s. 598). Allt talar emot att denna Rörigs uppfattning är riktig. Initiativet till nämnda freds- och handelstraktat har enligt de bevarade texterna utgjorts av förhandlingar mellan Smolensk och Riga, vilka lett till ett fördrag mellan dessa parter. Då fredliga förbindelser med Smolenskmarknaden inte existerade för de tyska köpmännens räkning, förelades fördraget för Köpmanssällskapet, dvs. »universi mercatores», i Visby. Bekräftelsen av den fördragstext, som blev resultatet av förhandlingarna där, inledes med tre representanter för Gotländska kusten och följes sedan av två representanter för var och en av de fem närvarande tyska handelsstäderna och avslutas med fyra representanter för Riga. Det är endast Smolensk, Riga och Visby, som representerar fördragsslutande territorier. I Visby säges fördraget ha bekräftats med »alla köpmäns sigill». Det är första gången vi möter »universi mercatores» i Visby. Lybeck spelar ingen bevisbar roll i samband med fördragets tillkomst (se härom Yrwing 1986 s. 70 ff).

När den romerske konungen Henrik VII manar rådet i Lybeck och borgerskapet där samt »alla tyska köpmän, som uppehåller sig i Livland och på Gotland» att stödja biskop Herman i Dorpat mot hedningarna och alla illgärningsmän med råd och hjälp, så är skrivelsen helt naturligt riktad till Lybeck, den tyska stad genom vilken de tyska gästköpmännen passera-

Hugo Yrwing

de på sin väg till Gotland och Livland. Där liksom på Gotland kunde de i synnerhet få kännedom om brevets innehåll (LUB I:129, LECUB VI:145). Det vittnar naturligtvis inte om någon antikvering av gotlandsfararegillet (Rörig 1959 s. 598).

Annorlunda förhåller det sig med Lybecks roll vid förhandlingarna med Flandern 1252. Vid dem representerade Lybeck och Hamburg »mercatores Romani imperii», som vi ovan sett. På grund av Gotlandsfararegillet stora betydelse inom flandernhandeln på 1250-talet utfärdades ett särskilt privilegieexemplar för dess räkning. Dess medlemmar tillhörde med få undantag också de privilegierade tyska handelsstäderna i »Romanum imperium». I synnerhet innefattades därigenom de i Visby bosatta tyska köpmännen. Under inga omständigheter framstår Gotlandsfararegillet därför som »antikverat» 1252 (Rörig 1959 s. 598).

På liknande sätt åberopar Rörig de båda fördragsutkasterna till en tyskrysk handelsfred från 1268 och 1269, det förra tyskt och skrivet på latin, det senare ett ryskt motförslag, översatt till lågtyska (se Goetz 1922 s. 42 ff). Dessa visar enligt Rörig samma starka lybska inflytande i Novgorod som på Gotland och i Flandern 1252 (Rörig 1959 s. 598 f). Om så vore fallet skulle ju Lybeck ha tagit över ledningen inom Gotlandsfararegillet i Visby redan före 1252. Klart är att Lybeck kunde tillräkna sig viss tacksamhet för att Gotlandsfararegillet fått ett eget privilegiebrev för sin handel i Flandern 1252. Visbys ställning inom gillet och därmed dess betydelse inom novgorodhandeln hade därför inte förändrats, vilket visar sig på olika sätt. Det första novgorodskräet kom till i Visby efter 1252 och vittnar om att Visbys ledning inom gillet fortfarande består. Alla appellationer och rättsärenden från Novgorod avgjordes som förut i Visby och antagligen inom gillet men numera under det tyska visbysamhällets ledning. Vid förhandlingarna med Novgorod 1268–1269 hade Visby två representanter, tydligen representerande de gotländska och tyska köpmännen, utsedda av de båda språkgrupperna, Lybeck endast en representant, dock nämnd först. Detta har dock sin särskilda förklaring (se Yrwing 1986 s. 36–43, 91 ff).

Förhandlingssituationen 1268–1269 var en helt annan än vid förhandlingarna i Flandern 1252. Tyska orden låg nämligen då i strid med staden Pskov (Pleskow), vilken fick stöd av Novgorod. Ordensmästaren i Livland hade därför den 30/5 1286 vänt sig till Lybeck med begäran, att stadens borgare liksom »universi mercatores» skulle pålysa en blockad av novgorodhandeln under år 1268. Så skedde på villkor att köpmännen skulle inneslutas i en kommande fred (LUB I:305, 408, HUB II:655). En handelsfred slöts omsider 1269, varvid Novgorod tillförsäkrade köpmännen

»reinen weg», dvs. säkrade handelsförbindelser (Goetz 1922 s. 43 f, HUB I:665, 666, LECUB VI:3039).

Vid förhandlingarna i Novgorod hade Köpmanssällskapet i Visby utsett Henrik Wullenpund från Lybeck samt Ludolf Dobricike och Jakob Curinge från Gotland (Visby), de båda senare i det ryska förslaget uttryckligen angivna som gutar (Goetz 1916 s. 91, Einl.). Till blockaden har naturligtvis båda språkgrupperna i Visby anslutit sig jämte Gotlandsfararegillet (jfr ordensmästarens brev till Lybeck 1/10 1269. LECUB I:415, HUB I:667). Det är inte möjligt att beteckna Gotlandsfararegillet inflytande inom sitt område 1268–1269 som »antikverat». Både Visbys och Gotlandsfararegillet ställning är orubbad ännu 1269.

Inte heller kan man tillskriva det faktum, att Lybeck gav sin ålderman i Visby order att på Lybeckgillet bänk i Gotlandsfararegillet inta Salzwedels köpmän 1256, någon ledande ställning för staden (Rörig 1959 s. 598). Även Soest och Dortmund hade egna åldermän och egna gillen i Visby vid denna tid och även deras åldermän torde i en sådan fråga varit direkt underställda sina hemstäder.

Slutligen tar Rörig även upp Johan von Doways uppträdande inom Köpmanssällskapet i Visby 1287 som representant för Lybeck. Det var då han genomdrev bildandet av en köpmännens »societas» på alla orter och alla vägar för att skydda köpmännens egendom mot förluster genom strandrätten. Bakgrunden var att ett lybskt skepp strandat på Wirlands kust vid Finska viken. Den bärgade lasten hade tagits om hand av traktens territorialherrar som strandrättsgods, och den hade delvis försålts i Reval. Ingen rättvisa hade Lybeck lyckats uppnå. von Daway var således ute i lybska ärenden (Yrwing 1940 s. 327 ff, 1986 s. 114).

För Rörig är det i Gotlandsfararegillet, som besluten om nämnda »societas» fattades. Någon annan organisation känner han inte till, ty »universi mercatores» är för honom detsamma som Gotlandsfararegillet. Trots att Gotlandsfararegillet sedan länge var »antikverat», dvs. utan politiskt inflytande, vände sig således Lybeck till detta. Staden utnyttjade enligt Rörigs mening den gemensamhetskänsla, som trots »antikveringen» levde kvar inom organisationen. (Rörig 1959 s. 599).

De beslut, som fattades 1287, avsåg ett solidariskt samarbete mellan hansestäder och handelsorter inom östersjöområdet för att hindra tillämpningen av strandrätten. Hur städerna skulle uppträda i sådana situationer beslöts, och städer som inte respekterade dessa bestämmelser, skulle uteslutas ur köpmännens »societas». Bakom stod »universi mercatores» i Visby. Att Lybeck gett von Daway i uppdrag att ta initiativet till dessa beslut

just i Visby, berodde på att man där i synnerhet hade möjlighet att med östersjököpmännens samtycke driva igenom de önskade åtgärderna mot strandrättens utövande.

Rörig betraktar Gotlandsfararegillet i Visby som en isolerad tysk organisation, när han menar att den var »antikverad» redan 1225, dvs. före dess tillkomst.

Gotlandsfararnas gille har kommit till först efter 1225, och dess betydelse hängde samman med samarbetet med »universi mercatores», dvs. »alla köpmän» i det s.k. Köpmanssällskapet. Detta förde också med sig ett självklart samarbete med de gutniska köpmännen både i och utanför Visby, vilket hade betydelse för alla tyska gotlandsfarare.

År 1288 frigjorde sig det gutnisk-tyska stadssamhället från beroendet av landsbygden. Därvid fick Visby i sak ungefär samma ställning till den svenske konungen som Lybeck till den tysk-romerske. Visbys ställning i handelspolitiskt avseende stärktes därigenom och då naturligtvis också i förhållande till Gotlandsfararegillet, något som inte var i Lybecks intresse. Lybeck hade då haft stora handelspolitiska framgångar i Danmark och Norge – 1278 och 1285 – och hade tillvunnit sig stor respekt genom sitt arbete för de s.k. sjöstädernas gemensamma bästa på handelsmarknaderna i väst. Lybeck var dessutom ledande inom det vendiska stadsförbundet, vars medlemmar var starkt engagerade inom östersjöhandeln.

För Lybeck framstod det i detta läge som nödvändigt att försöka beröva Visby och Gotlandsfararegillet dess gamla inflytande över novgorodhandeln. I det syftet inledde staden en aktion för att flytta över appellationerna i rättsärenden från Visby till Lybeck samt beröva Gotlandsfararegillet rätten att ha eget sigill, dvs. dess rätt att besluta i ärenden på hemstädernas vägnar. Appellationerna behandlades gemensamt av de tyska köpmännen i Visby och Gotlandsfararegillet. Lybeck misslyckades i appellationsfrågan. Städerna visade sig splittrade, i en rad fall med uttalad vördnad för vad Visby av gammalt betytt för dem. Gotlandsfararegillets sigill avskaffades dock från och med 1299 med motiveringen, att det kunde användas för att bekräfta beslut, som hemstäderna ogillade. Härmed var Gotlandsfararegillets ställning i handelspolitiskt avseende undergrävd. Visby lyckades däremot bevara sitt, tills det under 1300-talets första del gick med på en kompromiss, varigenom de båda städerna kom att dela inflytandet över novgorodhandeln (se härom Yrwing 1986 s. 117 ff).

Detta hindrar dock inte att den samhörighet och gemenskap, som byggts upp inom östersjöhandeln mellan de tyska köpmännen och de tysk-baltiska kolonistäderna var ett rotsystem att bygga vidare på, när tiden var

mogen, dvs. när den tyska östersjöhandeln hade byggt ut sitt handelsnät över Mellan- och Västeuropa och införlivat även England och Norge i sitt handelssystem. Vi skall nu gå över till begreppet hansa för att se, hur det kom att införlivas med det tyska handelssystemet.

IV

Ordet »hansa» förekommer överhuvudtaget inte i samband med Gotland under 1100- och 1200-talen. Någon tysk hansa har under denna tid inte funnits inom östersjöområdet, och någon tysk hansa har aldrig funnits i Visby. För Visbys del är det naturligt. Ordet användes på 1200-talet om en korporativ sammanslutning på främmande marknader för att tillvarata köpmännens intressen där. I Visby kan någon sådan organisation inte ha funnits eftersom de gästande tyska köpmännens intressen tillvaratogs av de där bosatta tyska köpmännen, före 1225 av den då där existerande »gilda communis» och sedan av visbytyskarnas köpmansgille fram till omkring 1260 samt slutligen av det tysk-gutniska stadssamhället, så länge Gotlandsfararegillet existerade. Gillet hade inte att göra med de västeuropeiska hansorna. Det var ett gille, som samarbetade med de i Visby bosatta tyska köpmännen inom östersjöhandeln, så t.ex. vid förhandlingar med Novgorod, öns egna och svenska myndigheter. Handeln med Novgorod baserades på fördrag, slutna mellan tvenne parter mot ömsesidighet. Det var visby-samhället, som svarade för ömsesidigheten gentemot Novgorod.

I fördragsutkastet från 1190-talets slut hade man visserligen varit tvungen att bygga de tyska handelsrättigheterna i Novgorod på en ömsesidighet, som innefattade även Tyska riket, därför att tyska köpmän då inte hade någon hemortsrätt i Visby. Det fick aldrig någon betydelse. Tyskland försvinner ur de senare bekräftade handelsfördragen, där ömsesidigheten alltid gäller Novgorod och Gotländska kusten. Det är nämligen i samverkan med de gotländska köpmännen och den tysk-gutniska samhällsbildningen i Visby, som de tyska gotlandsfararna uppnådde sina handelsrättigheter på novgorodmarknaden, och ännu under 1400-talet kunde man vid förhandlingar åberopa detta förhållande, när det syntes lämpligt.

Genom sin hemortsrätt i Visby tack vare samhällsbildningen kring Mariakyrkan 1225, sedan ytterligare understruket genom den tysk-gutniska stadsbildningen omkring 1260, kunde visbytyskarna behålla ledningen inom Gotlandsfararegillet. När visbytyskarna efter 1260 uppträdde som representanter för den tyska språkgruppen i Visby, kunde de inte längre på

samma sätt som förut framstå som representanter för gemensamma tyska intressen i Östersjön. De hade då att slå vakt om den svenska staden Visbys handelsintressen tillsammans med den gotländska språkgruppen. Gotlandsfararegillet ingrep dock inte i händelserna utanför dess egen handelsfär i Östersjön. Det överlämnade man åt Lybeck och de s.k. Sjöstäderna, vilket gagnade samarbetet. Steins åsikt att Gotlandsfararegillet 1252 för första gången ingrep i Nordsjön genom att kräva privilegier i Flandern, är inte acceptabel, ty det var Lybeck och Hamburg, som utverkade dessa privilegier för »mercatores Romani imperii», vilka också tillhörde Gotlandsfararegillet.

Gotlandsfararegillet i Visby har således ingenting direkt att göra med hansans uppkomst. Det existerade inte, när det avgörande beslut togs, som ledde till Tyska hansans uppkomst. Visby stad hade då övertagit dess betydelse inom östersjöhandeln tillsammans med Lybeck. Staden var vid denna tid ännu en av de ledande östersjöstäderna (se Yrwing 1986 s. 151 f). Den stod i spetsen för den Gotländska dritteln i Brygge och var representerad i Brygge 1356, när kontorets köpmän där underordnades sina hemstäder (Yrwing 1986 s. 151). När de beslut fattades i Lybeck den 20/1 1358 som ledde till uppkomsten av den allomfattande »Dudesche hense», hade »consules Godlandie et de partibus Swecie» i brev underrättat Lybeck om att de med säkerhet skulle ansluta sig till vad som beslöts. Detta meddelar Lybeck Dortmund i det brev, vari det samma dag underrättar Dortmund om besluten den 20/1 1358 (H R I:213).

Gotlandsfararegillet har aldrig fungerat som någon hansa. Det var alltifrån sin uppkomst som ett tyskt gemensamhetsgille en organisation, som i samverkan med visbysamhället och öns gotländska köpmän genomförde den grundläggande tyska handelsexpansionen i östersjöområdet under 1200-tales förra del, naturligtvis en viktig förhanseatisk insats.

I Lybeck har enligt L von Winterfeld existerat en liknande organisation. Samtidigt med tillkomsten av hamnen i Lybeck uppstod enligt von Winterfeld »eine grosse kaufmännische Gilde» (ZLGA 25 s. 461 ff). Det skall ha bildats, när Henrik Lejonet övertog staden och inbjöd Östersjöns handelsfolk att tullfritt besöka hans nya hamn. Till denna organisation skall ha hört såväl de lybska borgarna som alla i Lybeck tullfria östersjököpmän. Dess uppgift var framförallt att vaka över köpmännens rättigheter i Travhamnen men blev, när rådet kom till, underställt detta. Den kunde både utdöma och uppbära böter. Denna organisation har kallat sig »Meyne kopman by der Travene». Namnet är urkundligt belagt. Någon hansa var den inte. Begreppet hansa förekommer inte heller i Lybeck under 1100-

och 1200-talen, dvs. under förhanseatisk tid.

Vi har ovan sett, hur Lybeck och Hamburg år 1252 som representanter för handelsstäderna i »Romanum imperium» lyckades utverka vidgade handelsprivilegier i Brygge för olika grupper av tyskromerska köpmän jämte ett särskilt exemplar av dessa privilegier för samma städers medlemmar i Gotlandsfararegillet. De tidigare medlemmarna i »Gilda communis» i Visby uppträder nu som en privilegierad grupp inom den tyska östvästhandeln för första gången. Både Lybeck och Hamburg hade intresse därav, ty denna öst-västhandel hade ökat starkt med 1230-talet. Den passerade till större delen genom deras städer på sin väg till Flandernmarknaden och över den till England. Brygge var centrum. Där samlades det tysk-romerska rikets köpmän från olika håll mot mitten av 1200-talet. De uppträder där som en enhet, men denna enhet visste inte om någon annan beteckning för sin gemenskap än »coepmanne van dem Roemschen rike van der Dutschen tonghen», »ghemene copman van dem Romeschen rike van Almanien» eller »universi mercatores Theutonici nunc in partibus Flandrie existentes» (Se Stein 1911 s. 325 f). Stein säger också, att »die Bezeichnung hansa durchaus ungebräuchlich war», dvs. att beteckningen hansa var fullständigt obruklig, samt att så var fallet alltsedan mitten av 1200-talet »bis über die Mitte» av 1300-talet (Stein 1911 s. 325), vilket är korrekt. Det är kontoret i Brygge, som använder ovan nämnda beteckningar om sig självt, men naturligtvis användes de även av dem, som skriver till kontoret. Även sedan de tyska köpmännen i Brygge år 1347 antagit statuter för sin organisation och delat in köpmännen i tre drittlar, kallar de sig fortfarande enbart »ghemene coplude uten Romschen rike van Almanien» inte bara i statuterna utan även som beslutande myndighet (Stein 1911 s. 326). Det är »de gemensamma köpmännen» från östersjöområdet, som uppenbarligen ligger bakom denna benämning för de tyska köpmännen i Flandern liksom bakom »meyne kopman by der Travene».

Inom östersjöområdet fanns nämligen en ursprunglig handelsgemenskap, baserad på frihandel mellan Sachsen med Lybeck, Gotland med Visby och Livland med Riga. Köpmännen i denna gemenskap kallade sig »communes mercatores» eller i vissa fall »universi mercatores» (Yrwing 1986 s. 132 ff).

Det är därför av vikt att betona, att ordet »hansa» liksom i Visby och Lybeck inte heller användes av de tyska köpmännen i Brygge om deras organisation där förrän efter mitten av 1350-talet. Detta måste tolkas så att ordet »hansa» inte heller där haft något samband med den kollektiva tyska köpmansorganisationen i Brygge. Detta måste i sin tur hänga samman med

att de tyska köpmännen var främmande för detta ord inom sitt handelsområde under 1100- och 1200-talen, dvs. i sitt äldsta handelsområde, där de alltsedan 1250-talet uppträdde som »mercatores Romani imperii Gotlandiam frequentantes» och som »communes mercatores». På kontinentens centrala handelsplatser har dessa tyska köpmän därför inte bildat några kollektiva handelsorganisationer kallade »hansor». Sedan 1252 användes begreppet »mercator Romani imperii» som en beteckning för den överordnade politiska enhet, till vilken alla hörde (Yrwing 1986 s. 146 f).

Däremot möter ordet hansa i Lybecks och Hamburgs skeppsrätter, den förra från 1299 och den senare från 1292 (Stein 1911 s. 289, Johansen 1955 s. 16), använt om lokala organisationer för tyska skeppare och köpmän i Utrecht, Ostkerken och Houk. På dessa orter skall de »hanse holden», säges det i skeppsrätterna, tydligen efter flandriskt föredöme. Detta är emellertid undantag och förekommer inte, där de stora kollektiva organisationerna möter, såvitt man kan se. Det tycks röra sig om sällskapliga organisationer, varför det fastställes, hur mycket man skall betala »to hense».

V

Ordet »hansa» är inom medeltida tyska handelsförbindelser mest gripbart i England, där det tidigt användes både i samband med gästande tyska köpmän i London och i samband med landets egna köpmän. Det synes i 1200-talets England innebära en av myndighet given rätt för köpmän att på en ort utanför hemstaden bilda en korporativ sammanslutning i form av en hansa. Denna rätt tillkom såväl landets egna som utländska köpmän. De förutsattes dock alltid vara anslutna till ett lokalt köpmansgille i hemstaden (Stein 1911 s. 292 f, 1908 s. 225 ff). Hur gammalt ordet »hansa» är i England, kan inte avgöras. Möjligen kan det höra samman med flandernköpmännens handel på England under senare delen av 1100-talet (se därom Höhlbaum 1898 s. 147 ff). Redan 1157 möter i urkunderna kölnköpmännens »Gildehalle» i London, vilket förutsätter, att kölnarna av den engelske konungen medgivits rätt att bilda ett köpmansgille i staden. Då användes dock ännu inte ordet hansa. I England kan man också konstatera ett mycket tidigt intresse hos centralmakten för de köpmän, som uppträdde på marknader utanför sin egen hemstad. Genom att ge dem rätt att där organisera sig korporativt i hansor, fick den samtidigt kontroll över dem. Denna rätt har vid mitten av 1100-talet utnyttjats av de i England gästande

kölnköpmännen, vilka 1157 skaffat sig ett nederlag i London med tillhörande privilegier, innefattande hela England. Dessa privilegier gav kölnarna rätt att i sitt gille uppta andra tyska köpmän. Tidigt har Köln i sin Gildhalle intagit en grupp västtyska städer, bland vilka i synnerhet Soest, Dortmund och Tiel ofta nämnes. Med 1220-talet har även lybska köpmän utnyttjat denna rättighet, men de ansåg sig illa behandlade och vände sig till kejsar Fredrik II med klagomål över kölnarnas behandling av dem. Kejsaren ålade Kölnköpmännen att upphöra med sina trakasserier av lybeckarna, när han upphöjde Lybeck till fri riksstad 1226. Därmed hade kejsaren skapat förutsättning för en kommande avveckling av kölnköpmännens förmånsställning i London.

Efter mitten av 1200-talet uppfattades emellertid kölnarnas Gildhalle som centrum även för de i englandshandeln deltagande nordtyska städerna, vilka just vid den tiden blivit farliga konkurrenter till de gotländska köpmännen i London (Yrwing 1978 s. 138 f). År 1260 utfärdade så konung Henrik III ett skydds- och privilegiebrev för »mercatoribus regni Allemannie, illis videlicet qui habent domum in civitate nostra, qui Gildhalla Theutonicorum vulgariter nuncupatur», dvs. för de tyska köpmän, som äger det nederlag i vår stad, som i folkmun kallas tyskarnas Gildhalle. Kölnarnas »Gildhalle» har således före 1260 kommit att betraktas som de tyska köpmännens centrum i London. Vägen till denna förändring har tydligen gått över Kölns rätt att mot avgifter uppta andra gästande tyska köpmän i de fri- och rättigheter, som tillkom Köln som ägare till Gildhalle. Köln har så småningom tvingats att respektera Fredrik II:s förbud mot att behandla de tyska östersjököpmännen annorlunda än deras västtyska kolleger. Att den nya benämningen karakteriseras med ordet »vulgariter», innebär antagligen dock, att den inte är helt korrekt.

Förändringar sker sedan snabbt. År 1266 får Hamburgs köpmän rätt att bilda en hansa i London av samma art som kölnarnas, och året efter, dvs. 1267, får även Lybeck samma rätt. I båda fallen har detta skett genom förmedling av hertigen i Braunschweig (Yrwing 1986 s. 62, 150 f). Även Kölns köpmansgille betecknas således nu som en hansa. Det är de första tyska kollektiva köpmansorganisationerna i utlandet, som nämnes hansor.

Londons myndigheter fann antagligen denna uppsplätning av de tyska köpmännen på olika stadshansor opraktisk ur stadens synpunkt. Genom att återgå till förhållandena före 1266 och slå samman de tyska städernas köpmän i en »Gesamthansa» förenklades förbindelserna med och regleringen av förhållandet till de tyska köpmännen. Så betraktar redan Henrik III, när han 1260 utfärdade sitt privilegiebrev för Köln, de gästande tyska

köpmännen som en enhet, knuten till Gildhalle, även om detta tydligen inte var ett accepterat faktum. Två decennier senare nämnes emellertid ett sådant »gesamtgilde» och nu rör det sig uppenbarligen om en organisation, som man räknar med som existerande. År 1282 slöt nämligen Londons myndigheter en överenskommelse med de tyska köpmännen, uppfattade som en kollektiv enhet på grund av deras privilegierade ställning i staden. I samband därmed möter också första gången benämningen »hansa Almanie in eadem civitate», dvs. Tyska hansan i London, som benämning på denna organisation. Hamburgs, Lybecks och Kölns hansor har tydligen gått upp i »Hansa Almanie», dvs. Tyska hansan i London. Därmed har begreppet »Tyska hansan» införts i England (Yrwing 1986 s. 150, HUB I:902).

»Hansa Almanie» möter sedan på nytt år 1299 i urkundsmaterialet, kallad »Hauuca Alemannie in Londonia» (HUB I:1315, Yrwing 1986 s. 151 f). Den tyska hansan i London kan således betraktas som ett faktum från och med år 1282. Den representerade då i England »mercatores Romani imperii» på den engelska marknaden. År 1317 nämnes »aldermannus ceterique fratres hanse Allmanie in Londonia» (HUB II:299), och år 1315 kallar sig kölnköpmännen själva »les marchantz de Colonye du Hans dAlemayne» (HUB II:252), när de besvärar sig över uppbörden av en införseltull på rhenvin hos den engelske konungen Edvard II, då den stred mot deras privilegier. Den 2/11 1315 vänder sig Edvard II i England vidare till den franske konungen Ludvig X med anledning av att »mercatores de Hansa Alemannie in regno nostro», som på ett engelskt skepp utfört ull till Antwerpen och Brabant, överfallits och plundrats av skepp från Calais (Rymer, Foedera II:1–280, Sartorius II, 1830 s. 292, HUB II:267). Det rör sig även här om Tyska hansan i London, vilken i detta fall utnyttjat ett engelskt skepp, vars besättning dessutom tagits till fånga.

En kollektivt organiserad tysk hansa, omfattande alla tyska köpmän, som gästade England, har således kommit till i London under 1200-talets sista decennier i samverkan med Londons myndigheter, kallad »hansa Almanie». Kölns myndigheter har 1324 utfärdat ett statut för ett Englandsfaringille i deras stad. Det har behandlats av W. Stein (Stein 1908) och vittnar om att kölnköpmännens rätt att driva handel i England var kontrollerad av myndigheterna. Det inledande stadgandet belyser detta. Det heter där, att varje kölnköpman, som kom till England (»quicumque---in Angliam venerit») måste skaffa sig den rätt, som kallades »ius hansa» (»ius... quod vulgariter hansa dicitur», Stein 1908 s. 218 f).

De privilegier, som utfärdades för tyska köpmän i England, betraktades efter 1282 alltid som utfärdade för Tyska hansan i London. De förvarades i

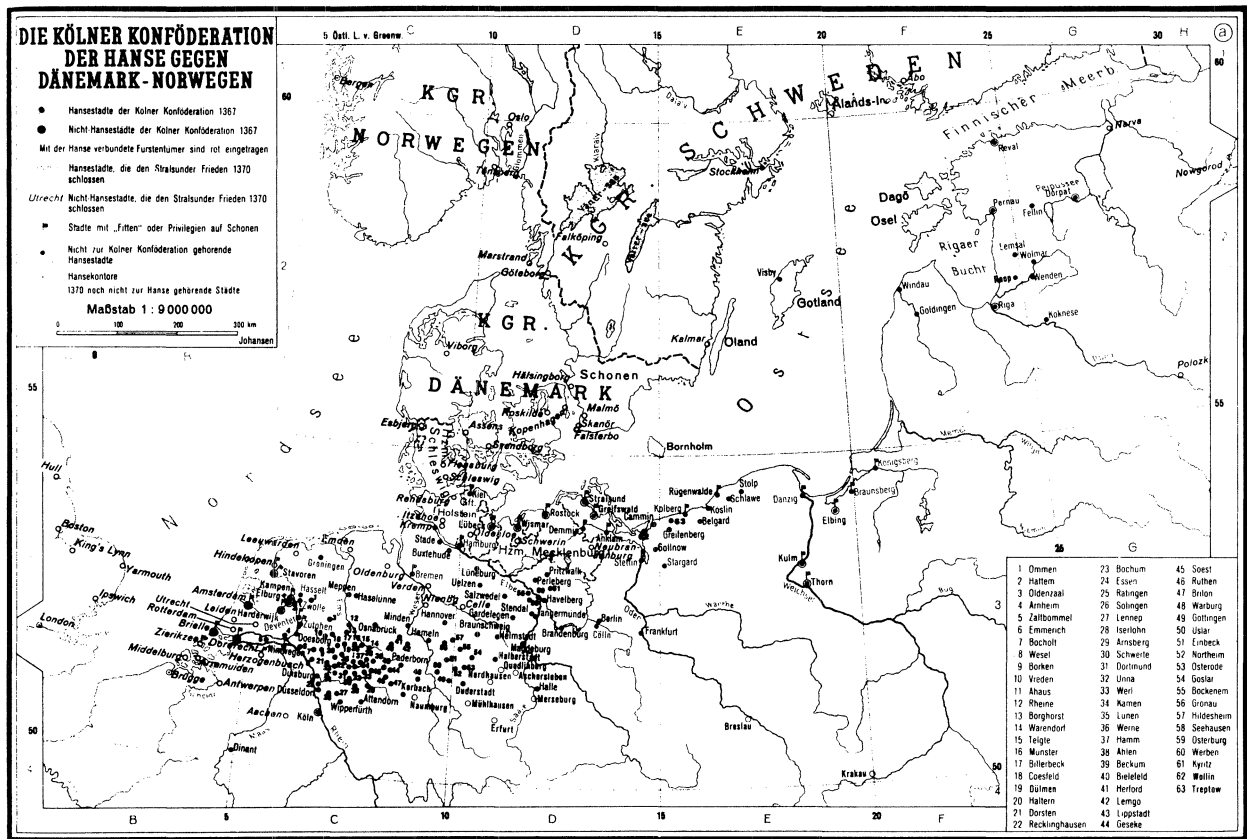

Bild 2. Ur Grosser Historischer Weltatlas. 2. Mittelalter. Hrsg. v. Bayerischer Schulbuchverlag, 2. Aufl. München 1979.

Visby och uppkomsten av Tyska hansan

Gildhalla (Yrwing 1986 s. 64 ff). »Ius hanse« erhöill man således i England, när man blev medlem i Gildhalla i London. Endast »mercatores de Gildhalle« hade nämligen delaktighet i de tyska privilegierna i England. Så återoppar Dinants köpmän delaktighet i dem, eftersom de ägde Gildhalla tillsammans med andra köpmän (»domum illam habent« – HUB III:42, Stein 1908 s. 298 f, Lappenberg 1851 35 f).

Anslutningen av tyska köpmän till »hansa theutonicorum in Londonia« var på 1300-talet omfattande. Detta framgår t.ex. av ett brev, vari tyska köpmän från Köln, Dortmund, Recklinghausen, Lübeck, Osnabrück, Münster, Greifswald, Soest och Hamburg, alla medlemmar av den Tyska hansan i London, vänder sig till den engelske konungen, då de beskyllts för ett överfall med rov i Bostons hamn. De anser sig kunna bevisa, att överfallet utförts av uteliggare från Seeland, Friesland och Skottland och begär, att konungen skall häva sitt beslag av deras varor (L U B II:2:1047). Utom i London och Boston möter de i synnerhet i Lynn (L U B II:268).

Begreppet Tyska hansan har otvivelaktigt uppstått i England, antagligen genom påverkan av Londons stadsmyndigheter. Dessa fann en sådan organisation fördelaktig, i synnerhet när de tyska köpmännen börjat öka starkt i antal, sedan östersjököpmännen efter 1220-talet börjat göra sig gällande på den engelska marknaden, vilket på 1260-talet kulminerade med att Hamburg och Lybeck fick rätt att bilda egna hansor vid sidan av Kölns. Därmed hade Köln förlorat greppet om sin hundraåriga ensamställning i London. När då Londons myndigheter liksom kungamakten höll fast vid att behandla de tyska köpmännen i England som en kollektiv enhet, var i själva verket marken beredd för Tyska hansan i London.

Det var de baltiska marknaderna, den ryska, livländska, preussiska, pommerska, svensk-finska och danska skånemarknaden, som förklarade de tyska sjöstädernas stigande betydelse inom öst-västhandeln. Över Flandernmarknaden nådde de den engelske marknaden, senare även genom Öresund och över Norge. På så sätt drogs även den norska marknaden in i den tyska handeln på England, vilket så småningom ledde till att de tyska köpmännen tog över och helt trängde bort de norska köpmännen från deras gamla handelsförbindelser med England under 1300-talets första decennier. I synnerhet berodde detta på att östersjöstäderna kunde fylla Norges importbehov av mjöl, malt och korn från de spannmålsproducerande områdena i Pommern, Preussen och Livland, något som England inte förmådde. I gengäld lade de tyska köpmännen under sig utförseln av den norska stockfisken som producerades i Nordnorge men utseppades i synnerhet från Bergen. Genom en förordning från 1316, vilken förbjöd

utländska köpmän, som inte införde mjöl eller malt, att utföra smör eller stockfisk från Norge, grundlades deras övertag inom stockfiskhandeln (Bruns 1900 s. VI, HUB II:284). Härvid spelade Lybeck en viktig förhansatisk roll som förvärvare av gemensamma privilegier på de nordiska marknaderna och som initiativtagare till en rad förbund mellan de tyska handelsstäderna till skydd för gemensamma intressen.

VI

Särskilt intressant är, att mot slutet av denna utveckling i Norge möter den tyska hansa, vars tillkomst i England vi ovan behandlat, även i Norge. Norges handelsförbindelser med England hade då i det närmaste helt övertagits av de tyska köpmännen. Det rörde sig redan på 1340-talet om ett tyskt handelsutbyte dels med England och Norge över Flandern, dels direkt med Norge och England genom Öresund samt över Norge även med England. I synnerhet var det de tyska »sjöstäderna», som var engagerade däri men också köpmän med medlemskap i Tyska hansan i London.

Plötsligt och oförberett dyker Tyska hansan i London också upp i Norge, dvs. för första gången utanför England i handelssammanhang. Den 9/9 1343 utfärdar nämligen konung Magnus Eriksson ett privilegiebrev för »civitates marittime orientales, videlicet Lubec, Hamborgh, Wysmar, Rozstok, Stralesundh et Gripiswold, ipsis civitatibus iam dictis et earum incolis, necnon universis mercatoribus de hanse Theutonicorum (HUB III:13, LUB II:774). Det är fråga om en bekräftelse av de tyska köpmännens privilegier från 1294 med upphävande av de senare utfärdade privilegier, vilka infört en höjning av tullarna på in- och utförseln, alltså i sak om en tullsänkning. I tysk forskning om hansans uppkomst går man gärna förbi denna urkund. Den är ställd till Sjöstäderna, dvs. Lybeck, Hamburg, Wismar, Rostock, Stralsund och Greifwald, dessa städer och deras invånare samt alla köpmän i Tyska hansan. I de följande bestämmelserna upprepas, att privilegierna gäller »ipsi ac mercatores memorate hanse», dvs. de själva och köpmännen i nämnda hansa. Det rör sig således om dubbla mottagare. En representant för Magnus Eriksson har dessutom den 31 oktober 1343 mottagit 382 mark silver på konungens vägnar »in civitate Lubeke a mercatoribus in hansa theutonicorum existentibus (HUB III:17). Tillägget »existentibus» anger att dessa tyska köpmän vistades i nämnda Tyska hansa, således i London, den enda Tyska hansa som fanns vid den tiden. Den 11/9 erhöll dessutom Lybeck ett eget privilegiebrev av konung

Magnus Eriksson (LUB II:809).

Med 1350-talet har konungens förhållande till de tyska handelsstäderna försämrats. Sjöstäderna klagar i slutet av 1351 eller i början av 1352 över missförhållanden på Skånemarknaden. Konungen svarar 1352 med en rad anklagelser »contra civitates maritimas» (H R I:176). Det rör sig om förseelser, som sjöstäderna gjort sig skyldiga till vid utnyttjandet av sina privilegier på skånemarknaden. År 1352 vänder han sig emellertid också i ett annat brev mot »mercatores de civitatibus maritimis, dictos hensebrodere» (H R I:177), dvs. mot »de köpmän från sjöstäderna, som kallas hansebröder». Liksom 1343 känner konungen således även 1352 en grupp köpmän från sjöstäderna, som han förknippar med en tysk hansa genom att ange att de kallas »hansebröder». Dessa köpmän uppträder enligt urkunden i synnerhet i Norge men även i Sverige och Novgorod. De torde vara medlemmar i Tyska hansan i London och driva handel på Norge i synnerhet över England. Så torde också vara fallet med de köpmän, som den 7/10 1350 av Magnus Eriksson fick rätt att på »allmänna marknaden» i Bergen inköpa livsmedel för eget behov (H U B III:169). Rätten tillerkännes »mercatores de hansa Theutonicorum in civitate nostra Bergensi existentes». Den är inte på något sätt tidsbegränsad, såsom fallet är i det statut om utländska köpmäns livsmedelsinköp i Bergen, vilket utfärdades den 13/11 1317 (H U B II:311). Där begränsas inköpen att gälla högst en månads behov. Håkon V kan med Tyska hansan, som uppehåller sig i Bergen, endast avse Tyska hansan i London.

Det är Magnus Eriksson som utanför England första gången använder begreppet Tyska hansan, köpmän i Tyska hansan och hansebröder i urkundsmaterialet, alla kända från England. Även uttrycket »hansebröder» möter tidigast i England. År 1303 klagade »aldermannus ceterique fratres de hansa Allemannie in Anglia existentes» i brev till Rostock över att skeppare från Stralsund, Wismar och Lybeck hade brutit den beslutade blockaden av Lynn (HUB II:40). Här talas om »fratres de hansa Alemanie», dvs. tyska hansebröder. Detta gör man nästan femton år, innan de tyska köpmännen själva accepterade dessa benämningar. Varför har det då blivit så att Magnus Eriksson är den förste, som infört dessa benämningar i urkunder utanför England? Den tyska forskningen förbigår detta faktum. Det äger nämligen ingen aktualitet för dess representanter, då hansan för dem till sitt ursprung anses vara mycket äldre. D. Ellmers förklarar att något svar på frågan, när hansan uppstod inte kan ges, »weil über das Zustandekommen der Hanse von den Beteiligten keine schriftlichen Unterlagen angefertigt worden sind» (Ellmers 1985 s. 3, så i likhet med

Sartorius 1802 s. 71 f). Ellmers ifrågasätter dock, att de tyska historikerna söker hansans ursprung i förhanseatiska organisationer.

Detta är naturligtvis riktigt, om man söker hansans uppkomst tillbaka i den förhanseatiska tiden. Från och med slutet av 1200-talet finns dock ett viktigt skriftligt material, som ger oss inblickar i hur Tyska hansan uppstod. Fritz Rörig nöjde sig, sedan han tydligen misslyckats med att nå någon saklig lösning, med att formulera följande diskutabla mening: »Das Ganze war früher da, als die Teile» (Rörig 1959 s. 586).

Det var W. Stein, som först framhöll, att Gotlandsfararegillet var den första organisation som representerade flera tyska städers gemensamma intressen inom östersjöhandeln, dock omedveten om att det då rörde sig om en 1200-talsorganisation (Stein 1911 s. 279). Detta kan naturligtvis även gälla om den »gilda communis», som jag anser vara föregångare till Gotlandsfararegillet, även om den samtidigt representerade de i Visby bosatta tyska köpmännens intressen. Steins påstående är dock felaktigt, eftersom kölnarnas gillesorganisation i London redan före Visbyorganisationen representerade flera västtyska städers intressen i London och England. Själv framhävde jag 1940 Lybecks grundande och övergång i Henrik Lejonets händer som grundvalen för den kommande tyska utvecklingen i östersjöområdet (Yrwing 1940 s. 137, 138–170). När man inom tysk forskning talar om hansans uppkomst, är det fråga om vad som under förhanseatisk tid anses förklara Tyska hansans uppkomst. Därvidlag finns det inga skriftliga källor, som kan åberopas. Det som från början förde samman de tyska köpmännen på de främmande marknaderna var naturligtvis den gemensamma nationaliteten. När så handelsmarknaderna i Nord- och Västeuropa bands samman med varandra under 1200-talet, växte efter hand fram insikten hos dem om nödvändigheten av att slå vakt om de av olika organisationer förvärvade handelsrättigheterna på dessa främmande marknader. Då denna insikt slutligen konfronterades med en verklighet, som de självklart förr eller senare måste ställas inför, var tiden kommen för städerna att utåt markera sin solidaritet i en gemensam, mäktig organisation. Det var då Tyska hansan uppstod.

Därför kan det inte vara riktigt, att som den tyska forskningen gör, införa begreppet »hansa» om de tyska förhanseatiska organisationerna såväl i östersjöområdet som i Brygge-Flandern redan under 1100- och 1200-talcn, något som varken Sartorius eller Lappenberg gör. Stein nöjer sig i stort sett med att påpeka, att Gotlandsfararnas gille var en organisation för ett flertal tyska städer med gemensamma intressen.

Annorlunda i det avseendet förhåller sig Fritz Rörig och hans efterfölja-

re. De byter ut »mercatores Theutonici» i gotlandsfararnas sigillomskrift mot »mercatores Romani imperii», som möter först 1252 och då i ett speciellt sammanhang,, i vilket Gotland hör hemma som genomgångshamn för en kollektiv grupp tyska köpmän från »imperium Romanum», engagerad i handeln på Brygge. När Magnus Eriksson utfärdade det ovan nämnda privilegiebrevet för de tyska »Sjöstäderna» jämte alla köpmän, tillhörande Tyska hansan den 9/9–1343, betonar han i inledningen, att sjöstäderna och deras invånare på grund av »oegennyttiga tjänster» (»Prop-ter gratuita servicia») tillika med köpmännen i Tyska hansan får de följande tullsänkningarna liksom bekräftelse av de av konungens företrädare givna privilegierna. I urkunden skiljer konungen mellan två grupper, tyska köp- män, Sjöstädernas och Tyska hansans. Vad avser han då med »universi mercatores de hansa theutonicorum» i detta sammanhang?

Självklart är det inte den senare mötande Tyska hansan, ty då skulle ju sjöstäderna inneslutits däri. En sådan kollektiv organisation fanns 1343 endast i England. I Norge var man på 1340-talet väl förtrogen med denna Tyska hansa i London. Den hade ju trängt bort de norska köpmännen från den engelska marknaden. Norges handelsutbyte med östersjömarknaderna och England sköttes då av köpmän från Sjöstäderna och tyska köpmän, som tillhörde Londonhansan. Den Tyska hansan i London hade mot mitten av 1300-talet livliga förbindelser med Norge. År 1350 kom t.ex. fyra tyska koggar lastade med tran, stockfisk och andra varor från Norge till Boston för att där inta annan last (HUB III:166), och 1351 befriade konung Edvard III »mercatores de hansa Alemania» i London från en nyinförd påлага på deras införsel från Norge och deras utförsel från Boston (HUB III:197). När det i det av Magnus Eriksson utfärdade privilegiebrevets stadgande talas om »ipsi ac mercators memorate hansa» måste således därmed avses de uppräknade tyska Sjöstäderna samt Tyska hansan i Lon- don. Den förekommer ofta i engelskt urkundsmaterial under förra delen av 1300-talet (t.ex. HUB II:40, 80, 170, 252, 292, 299, 305, 334, 352, 356, 358, 360, 375, 376). Sätet för dess organisation var kölnarnas Gildhalle. Därför talar man fortfarande år 1325 om »mercatores de regno Alemanie, habentes domum que gildhalla theutonicorum vulgariter nuncupatur (HUB II:431). Privilegiebrevet från 1260, utfärdat av Henrik III, bekräfta- des av Edvard I 1281 (HUB I:890) och senare gång på gång, så 1311 (HUB I:194), 1317 (HUB I:313) och 1327 (HUB II:462), alltid med upprepande av beteckningen för Gildhalle i brevet från 1260. År 1327 gällde däremot bekräftelsen endast verkliga medlemmar i Tyska hansan i London. För att ha rätt till delaktighet i Tyska londonhansans privilegier i England måste

de tyska köpmännen i England vara upptagna i Gildhalles register över dem som skaffat sig »ius hanse». Vid konflikter skulle Gildhalle avgöra, om de var eller inte var medlemmar.

VII

I Flandern var förhållandet mellan de tyska köpmännen i Brygge och landets myndigheter spänt i slutet av 1200-talet. I samband därmed skriver Wismar 1309 till Lybeck och förklarar sig villigt att tillsammans med Lybeck och andra städer med lybsk rätt vidta åtgärder för att avskaffa de orättvisor, som de tyska köpmännen varit utsatta för i Flandern (HR I:87). Wismar räknar inte med någon kollektiv tysk organisation i Brygge, som kunde ingripa. I stället för man fram den lybska rätten som ett förenande band. När Aardenburg för de tyska köpmännen i Flandern kungör de friheter, som staden erbjöd dem, om de flyttade sin stapel dit, så vänder den sig till »den coopmannen van den Romischen keiserike» (HRI:84). År 1309 löses konflikten, och Brygge utfärdar nya privilegier för de tyska köpmännen. De är utfärdade för »den coopmannen van den Roomschen rike van wat lande of wat steden dat si syn» (HRI:87). Det är tydligt att »Köpmännen från det Romerska riket» i Brygge fungerar som en representativ organisation för alla tyska köpmän i Flandern, varom även Wismars brev till Lybeck 1309 vittnar.

Första gången en tysk kollektiv organisation i bokstavlig mening omnämnes i Flandern är i ett brev från den engelske konungen Edvard III om att han tagit flera tyska köpmän, som med ed försäkrat att de inte var medlemmar »de societate mercatorum Alemannie in Flandria commorancium» (HRI:148–1351 12/8). Detta ligger dock i tiden åtskilliga år efter att Magnus Eriksson talade om »Tyska hansan» och »hansebröder» i sina urkunder. Det hör dessutom samman med en engelsk-flandrisk konflikt om avrättningen av en engelsk köpman i Sluis, vilket kan ha påverkat uttrycksättet. Man kan ha känt behov av en ansvarig organisation. Dock undviker man ordet »hansa» och använder i stället det latinska »societas». När konungen något senare den 7/5 1352 underrättar Hamburg om att han frigivit de tyska köpmäns varor, som edligt försäkrat, att de inte tillhörde de tyska köpmännens organisation i Brygge (HRI:148, 149, 152), betonar han också att de inte tillhörde »societate mercatorum Alemannie in Flandria commorancium». Möjligen har man i England uppfattat vad som skedde i Brygge 1347 som en nyhet, varigenom en organisation av

liknande art som i England, skapats. Detta antyder konungen, när han den 28/9 1351 skriver till sina scheriffer i London med anledning av den nämnda tvisten om den avrättade engelske köpmannen. Då använder han ordet »hansa» om organisationen i Brygge i stället för »societas», ty han talar om »mercatores de hansa in Flandria commorantes» som motsvarande »mercators de hansa Alemannie infra regnum nostrum Anglie existentes» (HRI:149–28/1351). Det är naturligt, då brevet riktar sig till hans egna ämbetsmän.

I Rostocks arkiv har bevarats ett odaterat koncept till ett brev, ställt till ordensmästaren i Livland. I brevet berättas att föreståndarna för S:t Petersfaktoriet i Novgorod utestängt en »lombard» från sin gemenskap. Ordensmästaren hade då hämnats genom att fångsla några tyska hanseköpmän. »Lombarden» betecknas i brevet som en person »extra Theutonicorum mercatorum hansam existens». Det är enda gången ordet »hansa» användes i samband med Novgorod under denna tid. Enligt rådet i Rostock hade föreståndarna enbart gjort sin plikt. Det begär därför att ordensmästaren skall frige de fångslade köpmännen. Den namngivne ordensmästaren innehade sitt ämbete 1345–1360. Brevet är med sannolikhet utställt efter den 20/1 1358, då de tyska städerna började konsekvent använda benämningen Tyska hansan (H U B III:180). Rostockrådet har varit tidigt ute med att tillämpa nyheterna från 1358 även ifråga om Novgorod, såvida brevet renskrivits och avsänts.

Den organisation som köpmansstämman i Brygge, församlad i Karmeliterklostrets refektorium, införde för de tyska köpmännen i Brygge den 28/10 1347, bestod i huvudsak för framtiden, fast underordnad hemstädernas rådskollegier sedan juni 1356 (HRI:200). Trots att den från och med 1347 uppträdde som en ny organisation med fastare former behöll den sin gamla benämning »die coopmanne van Alemaengen van den Roomschen rike» (HRI:159) i en besvärsskrivelse till Brygges myndigheter 1351. Så är även fallet när den tyska köpmannaorganisationen i Brygge den 31/9 1351 skriver till Hamburg. Det är »aldermanni Theutonicorum omnesque mercatores Regis Romanorum de Almaniam Brugis existentes», vilka har utställt brevet (HRI:161). I den recess, som avslutade förhandlingarna i Brygge 1356 (HRI:200), talar man också genomgående enbart om »ghemene stede» och »ghemene copmanne», så i § 2 »sendeboden der ghemene steden» och »van des coopmans wegene van Almanien» och i § 8 »vor den ghemenen copmanne van Almanien». Dessa benämningar är influerade av de benämningar, som användes i östersjöområdet. Där förekom inte ordet »hansa».

I recessen från hansedagen i januari 1358 (HRI:212) har emellertid en förändring konsekvent genomförts. Där förekommer i olika sammanhang begreppet »Dudesche hense», så i § 1 »neman van der Dudeschen hense», i § 2 »eyn kopman eder schephere van der Dudeschen hense», i § 4 »in ene havene eder stad de in der Dudeschen hense nicht en were», i § 5 »neyn kopman van der Dudeschen hense», § 10 »jenich stad van der Dudeschen hense», genomgående i recessen. »Dudesche hense» framstår här som en följd av besluten i Brygge 1356, där organisationen underordnades hemstädernas rådskollegier. Den har emellertid kommit till i en speciell situation efter 1356, nämligen under tvisten med Brygges myndigheter 1358 om de tyska köpmännens rättigheter där. Denna tvist kulminerade med hansedagen i Lybeck, vilken avslutades med recessen den 20/1 1358 (HRI:212). I den ingår beslutet, att »neman van der Dudeschen hense» skulle besöka Brygge eller Flandern för handelsutbyte, om inte de tyska städernas krav tillmötesgicks. Den som inte respekterade denna handelsspärr, skulle »ewichliken uten der Dudeschen hense blyven unde des Dudeschen rechtes Ewichliken entberen», dvs. den som bröt denna handelsspärr skulle för evigt vara utesluten ur den tyska hansan och evigt sakna delaktighet i dess privilegier. Det gällde för de tyska köpmännen att i denna utdragna tvist uppträda som ett allomfattande tyskt stadskollektiv, redo att flytta sin stapel till en annan stad, där deras krav accepterades. Solidariteten måste därför vara fullständig.

Det kunde således i detta sammanhang inte röra sig om de förhansesiska Gotlandsfararna, inte om de s.k. Sjästäderna, inte om det Romerska rikets köpmän, som uppehöll sig i Flandern eller Brygge, inte om den Tyska hansan i London eller de tyska köpmännen i Norge, Danmark, Sverige och Novgorod. Det måste i stället röra sig om alla dessa tyska köpmän och eventuellt andra. De måste därför innefattas under en gemensam beteckning, dvs. de måste uppträda som ett mäktigt tyskt stadsförbund för att inge respekt hos motparten. Därför måste det ha stått klart för hansedagen i Lybeck 1358, att man i begreppet Tyska hansan (i London) hade en beteckning, som kunde utsträckas till detta stadsförbund som en kollektiv benämning.

Tyska hansan (i London) vidgades därför av hansedagen i Lybeck 1358 till den officiella benämningen på den tyska handelsorganisation, som i recessen 1358 första gången i officiella sammanhang uppträder under beteckningarna »Dudesche hense» och »stede van der Dutschen hense».

Resultatet motsvarande förväntningarna. Flanderns myndigheter gav efter, handelsspärren hävdades och de tyska köpmännen återvände till Brygge

och Flandern. Beteckningarna »Dudesche hense» och »Stede van der Dutschen hense» hade 1358 kommit för att stanna. »Das Ganze» var ett faktum, även om »die Teile» inte spelat ut sin roll (se därom Yrwing 1986 s. 151 f). Det var på hansedagen i Lybeck 20/1 1358, som »Tyska hansan» konstituerades i sin slutgiltiga form.

Exkurs. D. Ellmers och Hansans uppkomst

I mitt bemötande av skeppsarkeologen Ellmers uppsats »Die Entstehung der Hanse» (HGBL 1985) utelämnade jag hans uppfattning om hansans uppkomst med hänvisning till att jag tänkte återkomma med en egen uppsats om detta ämne. Det visade sig dock svårt att infoga hans uppfattning i min egen framställning. En exkurs blev nödvändig.

Ellmers förklarar i inledningen till sin uppsats att vi »idag» vet, att något svar på frågan, när hansan uppstod, inte kan ges, »weil über das Zustandekommen der Hanse von den Beteiligten keine schriftlichen Unterlagen angefertigt worden sind» (Ellmers 1985 s. 3). Ändå kallar han sin uppsats »Die Entstehung der Hanse», vilket beror på att han vänder sig mot tidigare hanseforskares försök att förklara hansans uppkomst »aus einer wesentlich älteren Kaufmannshanse» (Ellmers *ibid.* s. 4 ff). Självt går han andra vägar. Han hävdar en »dammbrottsartad» utveckling av den tyska östersjöhandeln efter 1159, förklarad med att de västtyska köpmännen i Lybeck fick en mycket kortare väg till Östersjön i stället för vägen över Slesvig samt med att köpmännen och skepparna i Slesvig genast infann sig i Lybeck 1159 med sina koggar för att »massvis» transportera sina tyska konkurrenter till Gotland och Östersjöns mest avlägsna marknader. Köpmännen i Lybeck saknade nämligen skepp och sjövana, såsom jag redan 1940 påpekade (Ellmers *ibidem* s. 14 ff). I min uppsats i Fornvännen (Yrwing 1989) visar jag, att detta är en osaklig konstruktion, gjord för att komma till rätta med en lucka i den tyska forskningens uppfattning om den tyska handelsexpansionen i östersjöområdet. Ellmers har upptäckt den men har trots detta förklarat att den tyska forskningen var medveten om den. Medvetandet därom torde i så fall bero på att jag i Gotland under äldre medeltid (1940) hävdade en avvikande uppfattning, ytterligare understruken i Visby – Hansestad på Gotland (1986). Ellmers egen uppfattning om »Hansans uppkomst» möter i slutet av hans uppsats (Ellmers 1985 s. 33–40).

I samband med hans uppfattning om den tyska handelsexpansionen i Baltikum 1159 inför han begreppet »Hanse der Osterlinge», en organisa-

tion, som man förgäves söker efter både i historiska källor och i historisk litteratur. Det rör sig inte om någon köpmanshansa, ty den fungerar i Lybeck och inte på någon främmande tysk handelsmarknad. Den säges ha skapats av rådet i Lybeck omkring 1230 på grundval av vissa dokument, samlade till ett helt. Huvuddokumentet är den lybeckavskrift av Artlenburgdokumentet, som den tyska forskningen påstår ha hämtats på Gotland omkring 1230 och i Lybeck bekräftats med stadens sigill. Därtill kommer en avskrift av det mandat, varigenom Henrik Lejonet ålägger Odelrik att tillämpa Artlenburgfördragets stadganden ifråga om de tyskar, som hertigen uppdragit åt honom att styra. Slutligen hör också dit de kanslianteckningar, som upplyser om att originalet förvaras i Mariakyrkan i Visby, att Odelrik av Henrik Lejonet insatts till fogde och domare över de tyskar han satts att styra, samt att han och Lichnatus var tyskarnas och gutarnas nuntier vid förhandlingarna i Artlenburg 1161. Ellmers menar att Lybeckrådet omkring 1230 skapat ett slags kompositionsdokument – »in dem alles zusammengefasst war, was man damals noch an Unterlagen über die Entstehung der Hanse zusammenbringen konnte (Ellmers 1985 s. 33 f). Det är på denna grundval han i slutet av sin uppsats inför begreppet »Hanse der Osterlinge» (Ibid. s. 35, 36, 39). Den tyska hansans uppkomst förlägger han dock först till den händelse på 1280-talet, då Köln »voll in die Hanse der Osterlinge intergriert wurde» (Ellmers 1985 s. 39). »Hanse der Osterlinge kann eigentlich erst von diesem Zeitpunkt an als deutsche Hanse bezeichnet werden», tillfogar han (ibidem).

Detta är en orimlig historieskrivning. Den anknyter till Rörigs uppfattning om Artlenburgfreden och hans tolkning av Henrik Lejonets gotlandsurkunder. För dessa Rörigiska åsikter utgör de ett nytt räddningsförsök (jfr Yrwing 1954 s. 411 ff, 1978 s. 119–124, 109–116). I fråga om »Hanse der Osterlinge» behöver man inte spilla mycket utrymme på den. Någon sådan hanseorganisation har aldrig existerat i Lybeck och därför aldrig kunnat utgöra någon grundval för Tyska hansan. Tydligt är Ellmers helt omedveten om att ordet »hansa» aldrig förekommer i östersjöområdet inklusive Lybeck under 1100- och 1200-talen. Den enda köpmansorganisation i Lybeck under denna tid, som vetenskapligt konstaterats, är den av L. von Winterfeld behandlade »Meyne kopman by der Travenne», dvs. De gemensamma köpmännen vid Trave, av mig återopad redan 1940 och sedan även i följande debattinlägg. Den har bildats »zum Nutzen des gemeinen Kaufmanns also wohl der Gäste wie der Bürger» (von Winterfeld 1929 s. 401, 461 ff). Den har fungerat som ett alla Traveköpmännens gille och vakade över dessas rättigheter i hamnen och på hamnmarknaderna och har

i Visby haft sin motsvarighet i den organisation, som där uppträder under beteckningen »universi mercatores» (se Yrwing 1986 s. 132). Den har kommit till som en följd av Henrik Lejonets önskan om att göra Lybeck till en central östersjöhamn för alla de östersjököpmän, som han, när han övertog staden, inbjöd att tullfritt besöka Lybeck. Domsrätt har hört till dess befogenheter, åtminstone under det äldsta skedet. Ellmers uppfattning om Henrik Lejonets gotlandsurkunder överensstämmer med Rörigs och måste karakteriseras som oacceptabel ur källkritisk synpunkt. Jag har tidigare lagt fram bevis därför i Gotland under äldre medeltid (1940 s. 109–137), i Historisk tidskrift (1941 s. 188 ff, 1954 s. 411 ff), i Gotlands medeltid (1978 s. 109–116, 178 f) liksom i Visby, Hansestad på Gotland i sammanfattande form (1986, se synnerhet kap. 1–6). De har alla bibehållit sitt värde. Vissa förhållanden måste jag dock i korthet betona här:

1. Lybeck kan inte ha hämtat någon avskrift av Artlenburgfördraget på Gotland. Det måste nämligen ha förvarats i Lybeck, sedan det renskripts. När kanslisten i en anteckning lämnar upplysningen: »Privilegium ipsum repositum est in ecclesie beate Marie virginis in Wisby», måste detta innebära, att detta original överflyttats från Lybeck till Visby. Det fanns nämligen inte någon Mariakyrka i Visby vid tiden för Artlenburgförhandlingarna och årtiondena närmast därefter. Ett tyskt gästkapell har invigts tidigast 1190, och »ecclesia beate Marie virginis» först 1225 av linköpingsbiskopen. Avskriften kan ur stilsynpunkt dateras till tiden omkring 1230 (se Yrwing 1940 s 116). Förklaringen till att »privilegium ipsum», dvs. originalet, då fanns i Mariakyrkan i Visby måste vara att kanslisten visste, att det, sedan avskriften gjordes i Lybeck, överflyttats till Mariakyrkan i Visby. Sedan de i Visby bosatta tyska köpmännen 1225 fått rätt att bilda en interparokial församling vid den nyinvigda Mariakyrkan och ett eget köpmansgille i Visby har de begärt att få originalurkunden överflyttad till Visby. Den hade intresse för dem, när de nu var på väg att växa in i Visbysamhället. Därmed får lybeckavskriften också sin bekräftelseform förklarad. Den är orimlig, om avskriften hämtats på Gotland (Yrwing 1940 s 132 f).
2. Mandatet har inte varit fogat till originalet i Visby. Detta framgår av företalet till Visby stadslag. Författaren av företalet har uppenbarligen använt originalet i Mariakyrkan, eftersom han återoppar urkundens betydelse i sin historiska översikt av den tyska samhällsbildningen i staden. Däremot är han helt ovetande om att Henrik Lejonet skulle ha utnämnt någon fogde och domare över tyskarna i Visby. Inte heller

traditionen bland tyskarna i Visby har känt till det. Odelriks namn saknas helt i företalets historik. Det är knappast tänkbart att företalets författare skulle ha förbigått namnet, om Henrik Lejonet tillsatt deras förste fogde och domare. »Odelrik» måste därför höra hemma »in regno meo», dvs. i Henrik Lejonets hertigdöme (Yrwing 1940 s. 126 ff).

3. Odelrik hade enligt mandatet att övervaka att Artlenburgfördragets bestämmelser om hur de gutniska köpmännen skulle bemötas »in omni regno meo», dvs. i hertigens hela statsområde, tillämpades ifråga om de tyskar, som hertigen lämnat åt honom att styra. Därmed har Henrik Lejonet angivit området både för sina egna och Odelriks maktbefogenheter. Dessa knyter sig till »regnum meum», dvs. det område i vilket de gotländska köpmännen var privilegierade sedan kejsar Lothars tid. Sannolikast är, att Odelrik av Henrik Lejonet före Artlenburgförhandlingarna fått uppdraget att vara »de gemensamma Traveköpmännens» fogde och domare i Lybeck under denna organisationstid. På Gotland eller i Visby kan tyska köpmän inte ha haft någon stationär tysk fogde och domare 1161 och åren därefter.
4. Hur har då denna uppfattning om en tysk fogde och domare i Visby 1161 kunnat bli allmänt omfattad i tysk historieskrivning? Det beror på att de tyska forskarna betraktat kanslianteckningarnas uppgifter som »klare Sachangaben», dvs. rena fakta (se Yrwing 1978 s. 110 f). Dessa anteckningar har emellertid gjorts av en kanslist omkring 1230, dvs. omkring 70 år efter Artlenburgförhandlingarna. Endast namnen Odelrik och Lichnatus kan vila på säker grund. Odelrik hämtade han ur mandatet, Lichnatus möjligen ur någon anteckning. För övrigt är de färgade av förhållandena bland tyskarna i Visby på 1230-talet. Som ovan påpekats är det bevisligen fallet, när man tolkar uppgiften om Odelriks utnämning till tyskarnas fogde och domare i Visby i sammanhang med att han förklaras ha varit deras »nuntie». Det har varit naturligt för kanslisten att forma sin uppfattning i kanslianteckningarna i ljuset av den samtida situationen i Lybeck och Visby. Den saknar därför källvärde i sådana avseenden. Odelrik har troligen representerat köpmanskåren i Lybeck, dvs. »De gemensamma köpmännen vid Trave», Lichnatus bör ha varit farman och landsdomare. Kanslisten har nämnt dem nuntier vid förhandlingarna, därför att han trodde att båda sänts till Artlenburg från Gotland som representanter för två folkgrupper där, som låg i konflikt med varandra. Konflikterna har i synnerhet utspelats i Tyskland, då de gutniska köpmännen inte velat anpassa sig till Henrik Lejonets planer med Lybeck (se Yrwing 1940 s. 120 ff).

»Hanse der Osterlinge» förklarar Ellmers i slutet av uppsatsen vara ursprunget till Tyska hansan. Enligt Ellmers uppstod den nämligen, när »Hanse der Osterlinge» integrerades i Kölnhansan på 1280-talet. Jag har ovan påpekat att »Hanse der Osterlinge» aldrig existerat i Lybeck utan måste betraktas som en Ellmersk konstruktion. Därför saknas den även i källorna om integreringen med Kölnhansan i England. Den integrering som ledde till uppkomsten av en tysk hansa i London, skedde bevisligen mellan Kölns hansa, som gick tillbaka till 1100-talet, samt Hamburgs hansa, tillkommen 1266, och Lybecks, tillkommen 1267, båda de senare tillkomna i London genom förmedling av hertigen i Braunschweig hos den engelske konungen. När dessa tre Londonhansor 1282 slogs samman till en »Gesamthansa», skedde det säkerligen under påverkan av Londons stadsmyndigheter, vilka hade intresse av en sådan sammanslagning. Den möter sedan som »Hansa Almannie in Londonia» (se ovan s. 122).

Sedan dröjer det ända till 1343, innan denna tyska hansa i London uppträder i källmaterial utanför England och då i Norge. Först under konflikten mellan Flandern och de tyska köpmännen på 1350-talet blir en allomfattande tysk hansa konstituerad på hansedagen i Lybeck 20/1 1358 som »Dudesche hense» eller »Stede van der Dutschen hense», dvs. som ett stadsförbund, byggt på obrottslig solidaritet. I samband därmed klagade Groningen över att det inte såsom andra städer av Lybeck underrättats om den i januari beslutna handelsspärren mot Flandern 1358, trots att stadens köpmän hört till de allra tidigaste, som anslutit sig till »Duske hanse» (HRI:214). Enligt uppgift i Brockhaus Enzyklopedi anslöt sig Groningen till »Duske hanse» år 1282. Detta är året för tillkomsten av Tyska hansan i London. Tydligt är det sin tillhörighet till »Duske hanse» i London staden åberopar. Om det förut varit i synnerhet de tyska köpmanshansorna, som vakat över vilka som hade rätt att nyttja de tyska privilegierna, blev det nu i stället de tyska handelsstäderna, som genom sina representanter på hansedagarna avgjorde alla ärenden av vikt för gemenskapen och ålade köpmanshansorna att respektera besluten. Gjorde de inte det, uteslöts de sedan 1358 ur Tyska hansan.

Källor och litteratur

Källor

Deutsch-russische Handelsverträge des Mittelalters von L. K. Goetz. Abhandl. des Hamburgischen Kolonialinstituts 37. Hamburg 1916.

Foedera etc, Accurante Th. Rymer, I Lond., 1704

Hanserecense I. Leipzig 1870.

Hansisches Urkundenbuch I–III. Halle 1876–1886.

Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch I, Reval 1853, VI Riga 1873.

Lübeckisches Urkundenbuch I–II. Lübeck 1843–1858.

Sartorius, G. Urkundliche Geschichte des Ursprunges der deutschen Hanse II, hgbn von J. M. Spangenberg, Hamburg 1830.

Litteratur

Barthold, F. W. *Geschichte der deutschen Hanse 1–3*. Leipzig 1854.

Bruns, F. *Die Lübecker Bergenfahrer und ihre Chronistik*. Hans. Geschichtsquellen N F II. Berlin 1900.

Daenell, E. R. *Die Blütezeit der deutschen Hanse I–II*. Berlin 1905–1906.

Dollinger, Ph. *La Hanse*. Paris 1964.

Ellmers, D. *Die Entstehung der Hanse*. HGB1 1985.

Goetz, L. K. *Deutsch-russische Handelsgeschichte des Mittelalters*. Hans. Geschichtsquellen N F V. Lübeck 1922.

Höhlbaum, K. *Über die flandrische Hanse von London*. HGB1 1908.

Johansen, P. *Umriss und Aufgaben der hansischen Siedlungsgeschichte und Kartographie*. HGB1 1955.

Lappenberg, J. M. *Urkundliche Geschichte des Ursprunges des hansischen Stahlhofes in London*. Hamburg 1851.

Rörig, F. *Die Entstehung der Hanse und der Ostseeraum*. Wirtschaftskräfte im Mittelalter. Wien–Köln–Graz 1959.

Sartorius, G. *Geschichte des hanseatischen Bundes*. I–III. Göttingen 1802.

Schäfer, D. *Die Hansestädte und König Waldemar von Dänemark*. Jena 1879.

Stein, W. *Die Hansebruderschaft der Kölner Englandfahrer und ihre Statut vom Jahre 1324*. HGB1 1908.

Stein, W. *Zur Entstehung und Bedeutung der Hanse*. HGB1 1911.

Winterfeld, L. von. *Versuch über die Entstehung des Marktes und den Ursprung der Ratsverfassung in Lübeck*. ZLGA XXV 1929.

Vogel, W. *Kurze Geschichte der deutschen Hanse*. Pfingstblätter des hansischen Geschichtsvereins. 1915.

Yrwing, H. *Gotland under äldre medeltid*. Studier i baltiskhanseatisk historia. Lund 1940.

Yrwing, H. *Recension av F. Rörig. Reichssymbolik auf Gotland*. SHT 1941.

Yrwing, H. *Till frågan om tyskarna på Gotland under 1100-talet*. SHT 1954.

Yrwing, H. *Gotlands medeltid*. Visby 1978.

Yrwing, H. *De s.k. Köpmanskyrkorna*. Fornvännen 1980.

Yrwing, H. *Visby – Hansestad på Gotland*. Stockholm 1986.

Yrwing, H. *Årtalet 1317 och »Consistorium Visbycense» i det medeltida Visby*. Fornvännen 1986.

Hugo Yrwing

Yrwing, H. *Det medeltida Visby – ett stadssamhälle »med två tungor»*. Fornvännen 1989.

Yrwing, H. *En marinarkelog om den tidiga frisisk-tyska Östersjöhandeln*. Fornvännen 1989.

Förkortningar

Fv – Fornvännen

HGBI – Hansische Geschichtsblätter

HR – Hanserecesse

HUB – Hansisches Urkundenbuch

LECUBLiv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch

LUB – Lübeckisches Urkundenbuch

SHT – Svensk historisk tidskrift

ZLGA – Zeitschrift des Vereins für lübeckische Geschichte und Alterthumskunde.

Minnesord

Erik Moltke

Af Marie Stoklund

Med Erik Moltkes død i oktober 1984 er en epoke forbi i runeforskningen. Erik Moltke havde så at sige undersøgt hver eneste dansk runeindskrift på stedet, og dette indgående kendskab til selve indskrifterne forbundet med en dristig, men aldrig hasarderet kombinationsevne og et solidt filologisk grundlag, gjorde ham til en enestående kompetent runeforsker. Han har ydet en stor indsats ved tolkningen af en række nyfund, ved nylæsninger og omtolkninger. Han har som medarbejder ved standardværket, *Danmarks runeindskrifter* og senere i sine egne runebøger og i talrige artikler taget stilling til de fleste af de store runologiske problemer, runernes oprindelse, runeskriftens art, forholdet mellem de forskellige runealfabeter, typologi og kronologi.

Erik Moltke ydede ikke blot en stor indsats inden for runologien; men også inden for ikonografi og kunsthistorie, især på grundlag af grundige undersøgelser af de håndværksmæssige aspekter og spørgsmålet om forlæg, i forbindelse med hans mangeårige virke som redaktør og hovedredaktør (1948–71) af *Danmarks kirker*. Dette har kun været muligt takket være en utrolig energi og arbejdsdisciplin fra hans side.

Erik Moltke, der allerede i 1943 blev medlem af Vetenskaps-societeten i Lund, var født 1901 i en lille jysk stationsby, Laurbjerg, hvor hans far dengang var trafikassistent. Han kom således ikke fra noget akademisk miljø, men blev student i Ålborg 1919 og cand. mag. i dansk, latin og engelsk i 1926 med runologisk speciale, idet han takket være professor Finnur Jónssons forelæsninger i 1921 var blevet interesseret i runer. Det førte til, at han 1927 blev Lis Jacobsens medarbejder ved det planlagte supplement til Ludvig F. A. Wimmers runeværk, og det satte et gensidigt inspirerende samarbejde i gang om det, som blev til den store nyudgave: *Danmarks runeindskrifter I–II*, 1941–42, ved Lis Jacobsen og Erik Moltke under medvirken af Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen. I *Danske opslagsværker* (1973, red. Axel Andersen) har Moltke morsomt og levende

4.4 1901–19.10 1984

fortalt om tilblivelsen af *Danmarks runeindskrifter*. Ved at gå over til at bruge kunstigt sidelys havde Moltke revolutioneret runefotografiet, og atlasbindet i *Danmarks runeindskrifter* består af Erik Moltkes runefotografier, der til dokumentation for tolkningerne viser alle indskrifterne med og uden optrækning. Disse nye metoder – han forbedrede også måden at tage papaftryk på – beskrev han allerede 1932 i *Tekniske hjælpemidler og metoder i epigrafiens tjeneste* (Fornvännan 21), og de førte i øvrigt til mange nylæsninger og omtolkninger.

Allerede 1937 var arbejdet med *Danmarks runeindskrifter* imidlertid så langt, at Lis Jacobsen mente at kunne undvære Erik Moltkes arbejdskraft. Han blev da opfordret til at gå ind i arbejdet med publiceringen af Nationalmuseets store værk, *Danmarks kirker*. Skønt han fra begyndelsen ikke vidste meget om kirker, skønnede man med rette, at han var den, der kunne få det store publiceringsarbejde til at køre.

Det, at Erik Moltke – fra 1937 som redaktør, fra 1948–71 som hovedredaktør af *Danmarks kirker* – måtte tage et stort nyt arbejdsområde op, er måske grunden til at han i mindre grad fulgte med i og arbejdede med de filologisk-lingvistiske sider af runologien. Sideløbende med rækken af bidrag til de mange bind af kirkeværket skrev han et corpus over de danske runemønter (*Nordisk numismatisk årsskrift* 1950) og det lærdomshistoriske værk: *Jon Skonvig og de andre runetegnere. Et bidrag til runologiens historie i Danmark og Norge* I–II, 1956–58, hvis andet bind gjorde ham til dr. phil. ved Københavns universitet 1959. Men det næste større værk fra hans hånd udsprang af den anden side af hans virke: *Bernt Notkes altertavle i Århus domkirke og Tallinntavlen* I–II, 1970.

Efter at Erik Moltke i 1971 som 70-årig ophørte som redaktør af *Danmarks kirker* virkede han som Nationalmuseets konsulent i runologi og epigrafik, og i 1976 udkom hans nye rune-bog: *Runerne i Danmark og deres oprindelse*, som ikke alene er en populær, men fuldstændig oversigt og gennemgang af alle danske runeindskrifter, indbefattet dem, der var kommet til efter afslutningen af *Danmarks runeindskrifter*, men også i et langt afsnit beskæftiger sig indgående med runernes oprindelse. Ud fra alfabet-historiske undersøgelser mente Moltke, at runerne er afledt af det latinske alfabet, sandsynligvis i Danmark i tiden omkring Kristi fødsel. I forhold til *Danmarks runeindskrifter* reviderer han den kronologisk-typologiske inddeling, ligesom han kritisk tager stilling både til dateringerne og tolkningerne af de enkelte indskrifter og til de fleste af de store problemer i runologien. Bogen er gennemsyret af Moltkes nøgterne, realistiske holdning, sine steder bidsk over for modstandere, især når det gælder tolkninger, begrun-

det med en opfattelse af runerne som en særlig magisk skrift. Efter Moltkes mening er runeskriften i sin oprindelse praktisk, funktionelt betinget; men den kan selvfølgelig som enhver anden skrift benyttes til magiske formål. Også overgangen fra det ældre 24tegnssystem til vikingetidens 16tegnssystem vil Moltke begrunde rent praktisk og alfabethistorisk, og i sine tolkninger peger han gang på gang på det forhold, at et oprindeligt forlæg kan være gengivet såre mangelfuldt af en analfabet-guldsmed (for brakteaternes vedkommende) eller -stenhugger.

Moltkes mangesidige arbejde førte udover de større publikationer til en lang række vægtige artikler og anmeldelser gennem årene. Men ved siden af alt dette spillede han en væsentlig rolle som lærer og inspirator for den række af »kirkeværksstudenter», der gennem årene var medarbejdere ved »Danmarks kirker», og hvoraf mange senere har gjort sig gældende som museumsfolk og forskere. I sit andet ægteskab havde Moltke 1948 giftet sig med sin medredaktør, arkitekt Elna Møller, og det var en stor vennekreds, der gennem årene nød godt af deres gæstfrihed. Skønt hæmmet af en svær tunghørighed var Erik Moltke et stort selskabsmenneske med mange talenter, ganske vist med sit eget frisprog, som kunne støde nogen, ligesom han i sin polemik og kritik kunne være barsk – han var ikke for ingen ting lært op af Hans Brix (hans dansklærer i gymnasiet) og Lis Jacobsen – uden at det efter hans mening behøvede at slå skår i ellers gode forhold. De fleste var vel også glade for ris og ros fra hans hånd, i hvert fald for den opmærksomhed, der blev dem til del, den respons, de fik, og han var samtidig meget generøs med sine egne resultater og gav både ideer og inspiration til medarbejdere og elever.

Lige til det sidste arbejdede han med epigrafi, ikonografi, men tumlede især med runologiske problemer. Trods sygdom og smerter arbejdede han med en ny ajourført engelsk udgave af runebogen fra 1976. Den udkom efter hans død 1984 i 1985 under titlen: *Runes and Their Origin, Denmark and Elsewhere*.

Erik Rooth

Av *Gustav Korlén*

När den svenska germanistikens historia en gång skall skrivas kommer Erik Rooth att i denna inta en central plats. Han var inte bara dess internationellt mest kända namn, varom talrika utmärkelser vittnar. Han kom också att under decennier bestämma den tyska språkvetenskapens inriktning vid svenska universitet. Lund var, som Nils Otto Heinertz framhöll i *Moderna språk* 1957, under Rooths aktiva professorstid 1932–1954 den svenska germanistikens centrum. Av hans talrika elever har fyra under olika perioder varit verksamma som professorer, andra har gjort viktiga språkpedagogiska insatser för tyskundervisningen under efterkrigstiden.

Erik Rooth var elev till den bisarre Uppsalaprofessorn Hjalmar Psilander. Denne hade 1906 tillträtt den första renodlade professuren i tyska språket. Han var en av dem som tidigast inriktade forskningen på studiet av medellågtytiskan, det språk som under Hansatiden så starkt påverkade svenskan. Det var emellertid inte från honom som Rooth skulle få sina avgörande vetenskapliga intryck.

Liksom fallet var för flera andra germanister i en äldre generation – Erik Wellander, John Holmberg, Axel Lindqvist m.fl. – utgick starka impulser från tyska universitet. För Rooths del kom tiden 1915–16 som assistent och lärare i svenska vid den då nyligen inrättade högskolan i Hamburg att visa sig särskilt betydelsefull. Professuren i tyska innehades här av Conrad Borchling. Denne hade då redan, bl.a. genom katalogisering av de stora medeltida tyska handskriftsbestånden i skandinaviska bibliotek, dokumenterat sig som en framstående kännare av lågtyskan. I en nekrolog 1946 erinrar Rooth om att han i tysk forskning icke utan skäl kallats »der Jacob Grimm der Niederdeutschen». Från början av 20-talet hade Borchling vid sina sida som företrädare för lågtysk filologi Agathe Lasch, författare till en ännu idag grundläggande *Mittelniederdeutsche Grammatik* av år 1914, sedermera ett offer för Förintelsen. Det var från dessa båda forskare som Rooth fick sina avgörande impulser. Från Conrad Borchling kom sålunda uppslaget till doktorsavhandlingen, *Eine westfälische Psalmenübersetzung*

22.4 1889–14.3 1986

aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts, ventilerad i Uppsala 1919. Den är sedan länge en klassiker, »ein Ruhmestitel niederdeutscher Philologie», för att citera Walter Mitzka, en av de stora inom tysk språkvetenskap, i en återblick 1970. Därmed grundlades Rooths internationella anseende inom ett område som i fortsättningen skulle förbli ett av hans huvudintressen.

När han 1932, efter att sedan 1926 ha innehaft docentstipendium vid Lunds universitet – i hård konkurrens med Nils Otto Heinertz och Axel Lindqvist och med starkt stöd i Conrad Borchlings utlåtande – blev efterträdare till Ernst Albin Kock, hade han emellertid åtskilligt annat i bagaget. Bl.a. hade han publicerat ett uppmärksammat fynd i Lunds universitetsbibliotek, *Ein neuentdeckter niederländischer Minnesänger aus dem 13. Jahrhundert* (1928). Främst bör nämnas *Nordfriesische Streifzüge. Laut- und wortgeographische Studien. Mit einem Exkurs über den Prozess des i-Umlauts im Germanischen* (1929).

Han tillämpade här skickligt en kombination av dialektgeografisk och ordhistorisk metodik och framlade i exkursen ett skarpsinnigt, om än av senare forskning i regel avvisat förslag, den s.k. muljeringsteorien, till lösning av frågan om i-omljudets karaktär. Som fonetiker och språkhistoriker stod Rooth i fortsättningen i en klass för sig bland svenska germanister, demonstrerad också i de läroböcker i fonetik och språkhistoria genom vilka generationer av tyskstudierande inhämtat grunderna i tysk språkvetenskap.

I den av honom redigerade festskriften till Ernst Albin Kock (1934) tog Rooth för första gången upp ett av den lågtyska filologins mest intrikata och omdebatterade problem, frågan om språket i det allittererande fornsaxiska Heliandeposet. Det var ett problemkomplex som skulle komma att sysselsätta honom livet ut. Han behandlade det på en bredare språkteoretisk bas i ett av sina tyngst vägande arbeten, samlingsvolymen *Saxonica. Beiträge zur niedersächsischen Sprachgeschichte* (1949). Här hävdade han att dikten tillkommit på högtyskt område i klostret Fulda och att ortografin i viss utsträckning anpassats till högtyska läsare.

Rooth framstod då redan som den lågtyska språkforskningens obestridde mästare i Sverige. Några år tidigare hade han grundat tidskriften *Niederdeutsche Mitteilungen*, som länge var ett centralt organ också för den internationella forskningen på området. Han uttalade i förordet till den första ärgången (1945) en förväntan att den i samarbete med svensk nordistik skulle stimulera till ökad forskning kring det lågtyska inflytandet på svenskan. På denna punkt infriades inte hans förhoppningar, men han kunde med tillfredsställelse konstatera att hithörande frågor under de sista åren av hans levnad fick förnyad aktualitet bland både germanister och

nordister i alla de nordiska länderna.

I sin inträngande minnesteckning över L. L. Hammerich i Vetenskapssocietetens årsbok 1977 skriver Rooth, att man av en svensk germanist inte får begära att han/hon skall ha något väsentligt att säga om Goethe, Hölderlin eller Thomas Mann, därmed markerande den märkliga och markanta skillnaden mellan å ena sidan dansk (och kontinentaleuropeisk), å andra sidan svensk tradition. Att Rooth själv ingalunda saknade sinne för språkets estetiska valörer och för litterära frågor visade han dock övertygande i sin undersökning av *Viktor Rydbergs Faustöversättning* (1951). Det är en elegant genomförd studie i en genre långt innan denna hade blommat ut till en egen vetenskapsgren. Det är dessutom en förträfflig Faustkommentar som även dagens studenter skulle ha nytta av, om det nu inte vore så att Goethes Faust för länge sedan avskaffats i den grundläggande lärutbildningen.

Ett annat bidrag till Goethe-filologin lämnade Rooth i en utredning om *Das Verb eratkan bei Goethe und seine Stellung im System der Verben mit er-Präfix* (1943). Det var tillika ett uppmärksammat inlägg i debatten om tyskans aktionsarter och föranledde kommentarer från flera håll. Han återkom därför till den intrikata frågan i en artikel i *Moderna språk* 1966, där han tog ställning till invändningar bl.a. från Erik Wellander och den framstående tyske Goethekännaren Wolfgang Kayser.

Erik Rooths professorstid sammanföll som bekant till stor del med Tredje Rikets uppgång och fall. Som framgår av Carl Fehrmans historik över Lunds universitet hörde Rooth inte till de politiskt klarsynta. Men det kanske bör understrykas att hans vetenskapliga integritet förblev helt opåverkad härav, detta till skillnad från vad som var fallet med en del tyska kolleger under dessa år.

Den verkliga storhetstiden inföll för Rooths del efter inträdet i pensionsåldern. Han visade nu prov på en häpnadsväckande uppslagsrikedom och utvecklade en formidabel produktivitet. I en aldrig sinande ström publicerade han i vitt skilda ämnen talrika större och mindre monografier, småskrifter, artiklar och utförliga recensioner. Här kan det inte bli fråga om att redovisa mer än ett högst begränsat urval av hans viktigaste arbeten. Om dem alla gäller vad som anfördes i ett utlåtande till Vitterhetsakademien om en av skrifterna, att de präglas av etymologiskt skarpsinne, en suverän behärskning av ett vidsträckt och ofta svårtillgängligt material samt av en imponerande förmåga att ställa in frågorna i ett större språkhistoriskt sammanhang.

Detta omdöme gäller i eminent grad om den 1961 utkomna stora

avhandlingen *Zu den Bezeichnungen für »Eiszapfen« in den germanischen Sprachen*, där undertiteln »Historisch-wortgeographische und etymologische Studien« ger en bättre föreställning om det mångfacetterade innehållet än den till synes begränsade huvudtiteln. I den omfattande undersökningen och editionen *Niederdeutsche Breviertexte des 14. Jahrhunderts* (1969) – liksom *Saxonica* tillägnade minnet av Conrad Borchling och Agathe Lasch – återvänder Rooth, femtio år efter disputationen, med förkrossande auktoritet till ämnessfären för doktorsavhandlingen. Med den skarpsinniga vetenskapshistoriska analysen av *Das Vernersche Gesetz in Forschung und Lehre 1875–1975* – publicerad 1974, året före hundraårsminnet av dansken Karl Verners klassiska skrift »Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung« – ger han sig i kast med ett av de mest omdiskuterade problemen i äldre germansk och indoeuropeisk språkvetenskap. I rask takt följde därpå djuplodande undersökningar av två nära sammanhängande medelhögtyska texter, *Zur Sprache des Karlmeinet* (1976) och *Das Darmstädter Gedicht vom Weltende* (1977).

Under åren 1979–1983 utgav Rooth så *Nordseegermanische Studien* I–III. Han återkommer här i del II till frågan om Helianddiktens språk och proveniens och skriver: »Und die Frage nach der Heimat des Heliand, so heftig umstritten und mit einer Vielfalt von Argumenten nach Westen oder nach Osten verlegt? Ich war persönlich früher ein Anhänger der Fuldatheorie, die ich allerdings später etwas relativiert habe. Heute zwingen mich die oben angeführten dialektgeographischen Gründe, die Möglichkeit einer Ausformung des Heliandarchetyps in Werden, dem geistigen Mittelpunkt Westfalens im 9. Jh., zuzugestehen.»

Det är en slutsats som får sägas vittna om en anmärkningsvärd intellektuell rörlighet i en ålder av över 90 år och om en obruten förmåga att se och ställa problem i ny belysning. Lika anmärkningsvärd är den djärvhet med vilken han i sin sista skrift ger sig i kast med *Das Runenhorn von Gallehus* (1984). Han ger här den omdiskuterade satsen »ek hlewagastiR holtijaR horna tawido« en tolkning som syftar till en slags Ehrenrettung av det förslag, sedermera avvisat av nordister, som den store danske språkforskaren Vilhelm Thomsen framförde i slutet av förra århundradet.

Med sina omutliga krav på respekt för vetenskapliga fakta, sin förmåga att entusiasmera till forskning och sin generösa personlighet var Rooth en oförliknelig handledare. »Die bewährte Lunder Schule« – dokumenterad bl.a. i 19 doktorsavhandlingar, en för den tiden osedvanligt hög siffra – var länge ett begrepp i tysk fackpress.

När nu med Erik Rooths bortgång en sällsynt fruktbar och framgångsrik

Gustav Karlén

forskarbana avslutats, som sträckte sig över en tidsrymd på inemot 70 år – hans första skrift, *Der Name Grendel in der Beowulfsage*, publicerades 1917 – har en epok i svensk germanistik oåterkalleligen gått till ända.

Carl-Eric Thors

Av Gösta Holm

Carl-Eric Thors var österbottning, född i Oravais 1920. Sockennamnet är dräktigt med associationer för den historiskt intresserade, som också minns sin Runeberg. I Oravais stod den avgörande drabbning med ryssarna hösten 1808, »då segern själv blev ett nederlag». Carl-Eric Thors var djupt fäst vid sin hembygd, och han både kände landskapets historia och kunde Fänrik Ståls sägner. Det var en upplevelse att följa honom på strövtåg i Österbotten.

Thors tog studentexamen vid Vasa svenska lyceum 1939 och skrevs in vid Helsingfors universitet på hösten samma år. Hans lärare i Nordisk filologi, prof. Arnold Nordling, kom att betrakta honom som sin mest begåvade elev. Sedan Nordling avlidit 1947, togs Thors emot av prof. Rolf Pipping i Åbo, där han disputerade i maj 1949. – Men vi har gått händelserna litet i förväg. Redan hösten 1941 fick Thors tillfälle att resa till Uppsala för en ettårig stipendievistelse. På flera sätt avgörande för hans vetenskapliga utveckling blev Jöran Sahlgrens och Ivar Modéers undervisning. På Sahlgrens proseminarium ventilerade han ett par uppsatser om österbottniska ortnamn. Den ena av dessa, sedermera publicerad under titeln »Havändan och Vrängene», (1945), är ett av de allra första bidragen till en genomgripande nyorientering inom den finlandssvenska ortnamnsforskningen.

I sitt stora arbete »Svensk bygd i Österbotten» (1921–1923) hade T. E. Karsten hävdad, att den svenskspråkiga befolkningens historia i Österbotten kunde ledas årtusenden tillbaka. Sina bevis hämtade han särskilt från landskapets bestånd av svenska ortnamn. Namnet *Havändan*, om en del av byn Rekipeldo, daterade han tillbaka till den tid då havet nådde fram till platsen, dvs. allra senast ca 100 f.Kr., och i *Vrängene* såg han en sammansättning med det sedan långt mer än ett årtusende döda ordet (-)vin 'äng' o.d. (i t.ex. de rikssvenska namnen *Levene* och *Gäsene* och i det norska *Bergen* (*Björgevin*). Unge Thors kunde visa, att *Havändan* sannolikt betyder 'Änden av Höjden' [Storberget] och att *Vrängene* torde vara ett bland-

8.6 1920–4.10 1986

namn vars efterled är finskans *neva* 'mosse' m.m.

Med åren, och genom en lång rad arbeten, kom Carl-Erik Thors att bli en av Finlands ledande ortnamnsforskare med en imponerande produktion. Han tillhörde en fåtalig men synnerligen kompetent grupp, som har givit grundväsentliga bidrag till vår kunskap om svenskhetens historia i Finland.

Thors största och viktigaste arbete på området är »Studier över finlandssvenska ortnamnstyper» (1953). Ett huvudsyfte med arbetet var att söka fastställa de namngeografiska förbindelserna mellan Sverige och svenska Finland. Materialet omfattar sammanlagt ett femtiotal namntyper, t.ex. *-göl*, *-lycka*, *-mar*, *-täkt*, *-by*, *-böle* osv. Ett viktigt resultat formulerar Thors så: »Ortnamnsgeografin visar en tydlig övervikt för Mellansverige som spridningscentrum». Men det finns också klart götiska inslag, t.ex. namnen på *-värva* 'inhägnat område' o.d., *-måla* och *-fall*.

Boken har fått stor betydelse för den fortsatta forskningen på området.

Andra ortnamnsarbeten är »Om namn på *-böle* med särskild hänsyn till de finländska namnen» (1952), »Småplock om några finländska namn» (1966), »Ortnamn och bebyggelse i Åboland» (1973), »Kring skärgårdsnamn av finskt ursprung i svenskbygden öster om Kvarken» (1982), »Ortnamnskicket i svenska Österbotten» (1987).

I »Några österbottniska namn» (1964) visar Thors, att *Toby*, *Singsby* och *Black(s)näs* som förled troligen eller säkert har mansnamnen *Tove*, *Sighniut* och *Black*. Däremot är *Nämönäs* sannolikt ett blandnamn, med *-näs* lagt till ett finskt **Niemenpää* 'uddände'. Och *Elpe* torde vara identiskt med *Älipää* 'Ner-änden'.

Finska inslag i det österbottniska ortnamnsbeståndet är ett huvudämne också i »En österbottnisk skärgårdsbygds förflutna i ortnamnens spegel» (1968). Särskilt kring och norr om Vasa finns många försvenskade namn på urspr. *-luoto*, 'skär', *saari* 'ö', 'holme' och *-laksi* 'vik' osv.

Som redan torde ha framgått måste en ortnamnsforskare med nödvändighet förr eller senare ägna uppmärksamhet åt äldre personnamn. Thors debuterade tidigt också på det området. I en uppsats 1949 visade han, att det nyländska gårdnamnet *Räckhals* – i motsats till vad T. E. Karsten och Ivar Westman hade menat – är identiskt med förleden i den sedermera ur bruk komna varianten *Reckhalsböhle*. Thors konstaterar, att *Räckhals* är belagt som personbinamn i svenska och danska medeltidshandlingar och att det är av en typ som var vanlig i Tyskland under medeltidens slutskede (t.ex. *Wagenhals*, *Reck(e)fuss*). (Många gård- och bynamn i svenska Finland är, som Thors påpekar i annat sammanhang, identiska med namn på

tidigare ägare, t.ex. de österbottniska *Hallvar, Harald, Ravall, Sigg, Ture*.)

Efterhand blev Thors auktoriteten framför andra rörande svenska personnamn i Finland. I uppsatsen »Åländska personbinamn under medeltid och Vasatid» (1957) typindelar han ett annars svåröverskådligt material och ger förklaringar till ett antal mindre genomskinliga binamn som *Borskare* (av *bårds kärare* 'fältskär') och *Hvingalen* 'brunstig'.

En annan uppsats, 1964, ger besked om upphovet till det i svenska Finland numera ganska vanliga mansnamnet *Rabbe* (som bekant bl.a. givet till ett gossebarn i familjen Enckell), tidigare enbart förekommande inom adliga ätten Wrede. Thors visar, att farfars farfars farfar till namnets förste bärare i Finland, *Rabbe Gottlieb Wrede* (f. 1742), hette *Rab(b)e von Wrede* (till Schellenstein i stiftet Köln).

I sin bok »Finländska personnamnsstudier» (1959) behandlade Thors bl.a. ett stort antal mans- och kvinonamn belagda i finländska handlingar från medeltiden och 1500-talet. Liksom ofta annars var ett viktigt syfte för Thors att dra bebyggelsehistoriska slutsatser av materialet. De sista raderna i detta avsnitt förtjänar att citeras in extenso:

Det finlandssvenska personnamnskicket visar mycket stora likheter med det rikssvenska. Namnen äro på ett par undantag när desamma som i Sverige. Den viktigaste skillnaden är, att många i Sverige vanliga namn äro sällsynta i Finland. Detta är emellertid naturligt i ett kolonisationsområde. Det finländska namnskicket har utformats genom en långt fram i historisk tid pågående inflyttning från olika delar av Sverige. Också på personnamnens område framträder den nära samhörigheten mellan det svenska Finland och moderlandet Sverige.

Det var självklart, att Carl-Eric Thors blev medlem av den redaktörsgroup, som efter Ivar Modéers bortgång övertog ansvaret för serien *Anthroponymica Suecana*. Likaså blev han medlem av redaktionen för den i Uppsala år 1983 grundade tidskriften *Studia Anthroponymica Scandinavica*.

Ämnet för sin doktorsavhandling kom Thors att hämta från ett helt annat område än onomatologin. Han disputerade som sagt 1949; avhandlingstiteln är »Substantivering av adjektiv i fornsvenskan». Boken ger mycket mer än vad titeln lovar. Omkr. 130 sidor är nämligen ägnade åt adjektivsubstantivering i kontinentens germanska fornspråk, inbegripet gotiskan, samt i fornengelska och fornvästnordiska. Thors ser sig t.o.m. förpliktad att undersöka något så intrikat som de metriska kravens betydelse.

se för förekomsten av substantiverade adjektiv i Edda-poesin. F.ö. går avhandlingen också i det avseendet utöver den formella ramen att presensparticip och räkneord ingår i materialet.

Avhandlingsarbetet gav Thors riklig användning för kunskaperna i klassiska språk. Latinets betydelse för substantiveringens utveckling i fornsvenskan kunde han belägga med detaljerad och odisputabel argumentation. Motsvarande gäller f.ö. tyskan. Materialet redovisas med en långt driven klassificering, som ibland ställer till onödiga problem för både författare och läsare.

Erfarenheterna från doktorsarbetet spelade säkert en roll, då Thors skrev uppsatsen »Det latinska inflytandet på fornsvenskan» (1952). Han behandlar mycket gamla gemensamma lån från latinets i flera eller alla germanska språk, sedan missionstidens och det tidigaste klosterväsendets lån och slutligen medeltidens lån, som diskuteras särskilt utförligt.

På vissa punkter i doktorsavhandlingen redovisade Thors också andra iakttagelser, som pekade framåt. Man tycker sig ana, att han funnit behov av fördjupad och systematisk forskning rörande förhållandet överhuvud mellan latinets, de övriga germanska språkens och fornsvenskans religiösa terminologi. Det gäller t.ex. lat. *peccator*, fhty. *suntig*, feng. *synneg* och fsv. *syndogher*, vidare lat. *proximus*, mhty. *nêh(i)ste* m.m., feng. *nêhsta* m.m. och fsv. *näste*.

Båda ordkomplexen förekommer mycket riktigt i den åtta år senare utkomna mäktiga volymen »Den kristna terminologien i fornsvenskan». Det är ett väldigt material, som Thors har bragt samman. Enbart de fornsvenska orden i registret uppgår till omkr. 1100. Också runinskrifterna är utnyttjade om också inte konsekvent. Huvudsyftet med undersökningen formulerar Thors så: »Det viktigaste av de allmänna spörsmål, som jag har velat klarlägga i denna avhandling, är frågan om olika missionsspråks inflytande på den svenska kyrkliga terminologin». Resultaten kan kort sammanfattas så: Den engelska missionen betydde mest i ett tidigt skede; de fsv. motsvarigheterna till *kyrka*, *skrud*, *kalk*, *funt*, *gudfader*, *gudmoder*, *ottesång*, *askonsdag*, *ärkebiskop* pekar enl. Thors mot England. Men det kontinentala inflytandet var mycket starkare. Från (fornsaxiska och) medellågtyska strömmade en rik flod av ord; medelnederländskan bidrog troligen med några. Från kontinenten kom t.ex. *påve*, *kapitel*, *domprost*, *klockare*, *predika*, *stift*, *fadder*, *bekänna*, *avlat*, *gudstjänst* osv. osv. – På många punkter i undersökningen fordrades en inte ringa insikt i medeltida teologiskt tänkande. Genom denna ambitiösa bok gav Thors ett viktigt och bestående bidrag till den svenska missions- och kulturhistorien.

I vad mån erfarenheter från de nu refererade stora arbetena hade betydelse för Thors' intresse för äldre bibelöversättningar kan väl vara ovisst. I alla händelser publicerade han 1967 uppsatsen »Nya testamentet 1550». Han anknyter till Hilding Pleijels upptäckt, att trycket ifråga är en reviderad upplaga av NT i bibeln 1541. Granskningen ger vid handen, att bearbetaren var en framstående klassisk filolog, som väl behärskade grekiska och, särskilt, latin. Bearbetningen har skett i anslutning till Luther, företrädesvis dennes bibelupplaga av 1546, men också till Erasmus. På tal om bearbetarna säger Thors, att Laurentius Petri har »icke stått främmande för den revision som ligger till grund för NT 1550». Slutsatsen bygger på en detaljerad genomgång av ändringar i ortografi, flexion, syntax och ordanvändning.

Sex år senare, alltså 1973, kom »Det svenska Nya Testamentet 1780». Arbetet är publicerat som en tidskriftsartikel men är i själva verket en hel bok på 130 sidor. Det gustavianska revisionsförslaget var föranlett av att den gamla bibeln framstod både som innehållsligt delvis oriktig och som språkligt mycket föråldrad med sina kasusformer av substantiv osv. Bl.a. med hjälp av de bevarade protokollen redogör Thors utförligt för hur kommissionens principer omsattes i praktiskt ändringsarbete. Han skildrar hur den sökte återge nyanserna hos den grekiska förlagans tempusformer, demonstrerar översättningstekniken och uppvisar källor och förebilder. Här kom Thors' klassiska utbildning honom återigen väl till pass. Skriften är ett viktigt bidrag till kunskapen om språk- och stilkänsla i Sverige under 1700-talets senare del.

För sina insatser som utforskare av det religiösa språket i Sverige från medeltid till 1700-tal promoverades Carl-Eric Thors till teologie hedersdoktor vid Åbo akademi 1974. Han hade då varit professor i Nordisk filologi vid Helsingfors universitet sedan 1963.

Av Thors' tryckta arbeten i övrigt kan nämnas ett par dialektologiska uppsatser, »En översikt över den finlandssvenska dialektforskningen under etthundra år» och »Finska påverkningar på de finlandssvenska målen» (båda från 1982) samt en etymologisk utredning (i Meijerbergs arkiv 1972), där han övertygande visar, att det fornsvenska ordet *stäniza*, som används om ett kvinnoplagg, bör vara ett gammalt ryskt lån, samhörigt med *stan* 'bål på en dräkt' m.m. och med *stanók*, i dialekter: 'liv, överdel av klänning' m.m.

För den stora allmänheten i svenska Finland blev nog Carl-Eric Thors mest känd som författare till en återkommande språkspalt, först i Vasabladet, sedan, 1971–1985, varje vecka i Hufvudstadsbladet. Hans språkvår-

dande verksamhet uppskattades också i Sverige. Han tilldelades Erik Wellanders pris 1975 och Svenska akademiens språkvårdspris 1976. Vid årsammanträdena med Nämnden för svensk språkvård (Svenska språknämnden) brukade han som uppskattad gäst representera Svenska språkvårdsnämnden i Finland, vars ordförande han var 1965 till 1984.

I kraft av sitt grundmurade vetenskapliga anseende, sin redbarhet och sitt vänsälla väsen kom Carl-Eric Thors att inta central plats inom det finlandssvenska kulturlivet. Han var medlem av Svenska litteratursällskapets styrelse 1966–1984, vice ordförande 1974–1984 och ordförande 1979–1983. Holger Schildts förlags styrelse invalde honom som medlem 1973, och i Svenska folkpartiets centralstyrelse satt han 1950–1953.

Också de finska kollegerna i historisk-filosofiska sektionen i Helsingfors visade prov på sin uppskattning. Han valdes som den förste med svenskt modersmål till prodekanus 1969, en händelse som har betecknats som en milstolpe.

Då Thors fyllde 60 år uppvaktades han med två festskrifter, den ena från nordiska kolleger, den andra från dåvarande och tidigare elever som ville tacka sin avhållne lärare.

En minnesruna skriven vid budet om Carl-Eric Thors bortgång 1986 slutade med några ord, som det kan vara motiverat att upprepa: »Med Carl-Eric Thors har Finland förlorat en värdefull medborgare och fosterlandsvän, Nordens filologer en i alla lägen varmt uppskattad kollega».

14.10 1939–19.6 1987

Lennart Håkanson

Av *Alf Önnersfors*

Strax före midsommar 1987 rycktes professorn i latin vid Uppsala universitet Lennart Håkanson bort i en tragisk drunkningsolycka vid Kretas kust. Han skulle på hösten ha fyllt 48 år. Sedan 1975 var han ledamot av Vetenskaps societeten.

Håkanson var född i Karlsborg, Skaraborgs län, och son till köpman Helge Håkanson och dennes hustru Jenny Gustafsson. Sina akademiska studier förlade han till Lunds universitet, där han på 1960-talet blev amanuens vid Klassiska institutionen. I snabb följd absolverade han fil. ämbetsexamen i latin, grekiska och klassisk fornkunskap med antikens historia samt fil. lic.-examen i latinska språket.

I Bertil Axelsons högre seminarier lärde jag känna dåvarande magister Håkanson i 60-talets början, en lågmäld och försynt ung man, som inte yttrade sig i onödan men som, när han hade uppdraget att referera någon uppsats eller kritiskt granska något avsnitt i Senecas tragedier – obligatorisk uppgift i dessa seminarier – tidigt visade beaktansvärda prov både på lärdom och fallenhet för problemlösning. Sedan jag lämnat Lund, höll vi i många år brevkontakt med varandra; det var en glädje att kunna följa hans utveckling som ung vetenskapsman. Han disputerade i december 1969 på en avhandling om den romerske hovskalden Statius' (ca 45–96 e.Kr.) »Silvae» (eg. 'utkast'), en samling kulturhistoriskt intressanta tillfällighetsdikter, vilka Håkanson underkastade en textkritisk granskning och delvis också kommenterade i sakligt hänseende. Avhandlingens titel var »Statius' Silvae. Critical and Exegetical Remarks with Some Notes on the Thebaid», och uppslaget hade Axelson gett honom. Rubriken »Critical (and Exegetical) Notes» skulle sedan ofta återkomma i författarens produktion.

Det var inga lysande tider för den klassiska filologin i Lund vid 1970-talets början, då Håkanson förordnats till docent i latinska språket och litteraturen. Redan hösten 1968 såg Axelson dystert på den framtida utvecklingen: »Amanuensen lic. Håkanson plitar på sin Statius och tycks komma att doktorera någon gång nästa år. Den tredje ledamoten av det

lilla seminariet. . . tycks ha bråttom att bli färdig med sin (lic.-)avh., som han gudskelov inte ämnar doktorera på. Sedan står jag där utan lic.-sem. alls – nybörjare är inte att tänka på» (16.10.68). Och efter docentförordnandet är Håkanson tacksam för att ha åtminstone *en* student på ett något högre stadium; »därmed dör seminariet åtminstone inte ut», och »mannen gör nytta som min ende elev på stilkurs» (= översättningsövningar till latin, 1.2.70).

Axelsson var inte särskilt nöjd med Håkansons avhandling; denne »hade bakom min rygg smusslat in diverse textställen som inte varit seminariebehandlade, och någon vidare bra pjäs är hans avh. inte heller. Jag gav honom emellertid ett Med beröm godkänd plus docentur, eftersom jag *behöver* en docent» heter det den 3 april 1970, och två år senare: »Håkansons gradualavh. var jag måttligt förtjust i på grund av dess ganska talrika felbedömningar och den stundom enerverande bristen på stramhet och pregnans i framställningen, men med den cynism som stundom följer med åren gjorde jag honom till docent därför att jag *behövde* en sådan». Axelsson var inte helt ensam i sin kritiska hållning, men det är i detta som i många andra fall lärorikt att konstatera, att en relativt medelmåttig doktorsavhandling mycket väl under gynnsamma omständigheter kan vara inkörsporren till en högst betydande vetenskaplig karriär. Redan i augusti 1972 fastställde Axelsson, att H. »hastigt nog har mognat: på sistone har han givit sig i kast med de större pseudoquintilianska deklamationerna och har under våra seminarier framlagt en förbluffande lång rad alldeles utmärkta emendationer (varvid det visserligen hör till saken att texten varit högst försummad av konjunkturkritiken). Sålunda visade sig docenturen betydligt mera välmotiverad än jag från början kunde ana, och det är ju glädjande» (8.8.72). Man kan tillägga, att det förvisso var lyckosamt inte bara för Håkanson själv utan för den latinska filologin ö.h.t., att Axelsson i början av 1970 »behövde en docent».

Genom sina textkritiska undersökningar till de större pseudoquintilianska deklamationerna (1974) – som fyrtio år tidigare varit temat för Uppsalalatinisten Yngve Englunds doktorsavhandling – och den därur resulterande editionen (Teubner 1982), men också genom en rad skarpsinniga uppsatser och en edition av retorn Calpurnius Flaccus' deklamationer (trol. från 2:a årh e.Kr., Teubner 1978) befäste Lennart Håkanson sitt internationella anseende som skicklig textkritiker och kännare av efterklassisk poesi och retorik. Han erhöll 1980 i ganska hård konkurrens lärostolen i latin vid Uppsala universitet. Redan hösten 1979 var han i åtanke till en nyrättad professur i latin vid Harvard University (som sakkunnig placera-

de åtminstone jag honom där i första rummet; hur förslagen i övrigt såg ut, känner jag inte till).

Lika litet som Statius i »Silvae» är någon betydande poet utan i främsta rummet tilldrar sig vårt intresse ur språklig och kulturhistorisk synvinkel, är Calpurnius Flaccus eller författarna till de nitton under Quintilianus' namn traderade deklamationerna – retoriska övningar eller skoltal över diverse, med avsevärd fantasirikedom utfunderade temata, mest fiktiva rättsfall – några framstående litterära personligheter. »Phantasmata» kallar en tysk litteraturhistoriker dessa produkter från retorsskolorna i 1:a århundradet e.Kr., och Håkanson citerar Constantin Ritters omdöme: »Här härskar en evig oro och ett oupphörligt patos, en oerhörd pompa i själva orden. Uppskruvad tragisk svulst gör sig bemärkbar i löjeväckande former, man behöver bara läsa orden för att tycka sig med egna öron förnimma deklamatorns skrikande». Håkanson håller helt med om detta men hänvisar till det faktum, att dessa deklamationer till syvende och sist är de fullständigaste prov på den romerska retorsskolans övningar i våltalighet som vi ö.h.t. äger och dokument av avsevärt kultur- och litteraturhistoriskt intresse. Det var ju retoriken som för århundraden framåt skulle hålla romersk poesi och prosa i sitt mäktiga grepp, med starkt inflytande även på medeltidslatinet. Håkansons briljanta utgåva kommer att ha fundamental betydelse för många generationers forskning på detta område. Med spänning avvaktas nu den edition, som skulle bli hans sista: strax före sin bortgång hade han till Teubners förlag insänt manuskriptet till en utgåva av Seneca den äldres (ca 55 f.Kr.–40 e.Kr.) »Controversiae», en samling retoriskt utformade tal i rättsfrågor, äldre än de ovan berörda och med större förankring i den romerska såväl som den grekiska verklighetens värld än dessa.

Utöver de här nämnda arbetena författade Håkanson ett tjugotal uppsatser och mindre avhandlingar av huvudsakligen textkritisk karaktär över efterklassiska och senlatinska prosaförfattare och poeter såsom Statius – nu över dennes i doktorsavhandlingen flyktigt behandlade epos »Thebais» –, Silius Italicus, Lucanus, Corippus m.fl., dessutom två bidrag gällande romersk poesi och metrik. Den som ögnar igenom hans bibliografi kan av de ofta återkommande rubrikerna »Critical Remarks», »Some Critical Notes», »Textkritische Bemerkungen» o.d. lätt få intrycket av en relativt ensidigt inriktad vetenskaplig verksamhet. I viss mån är detta knappast missvisande, men endast i vad avser det ofullgångna livsverk, som Lennart Håkanson tvangs lämna efter sig genom sin alltför tidiga död. Att han i själva verket även ägde ett djupt intresse inte bara för rent filologiska

problem utan också för den litteratur, som dessa hade sina rötter i, visade t.ex. hans om stark inlevelse vittnande översättning till svenska av Apuleius' klassiska roman »Den gyllene åsnan» (1985). När jag en gång föreslog honom ett rent litteraturvetenskapligt tema, svarade han, att han en dag utomordentligt gärna skulle gripa sig an detta men att han f.n. var alltför engagerad i textkritiska förehavanden och uppslag.

Lennart Håkanson ägnade sig med hela sin entusiasm och väldiga arbetsförmåga åt forskning och undervisning och hann under sin knappt tillmätta levnad göra förvånansvärt omfattande och helgjutna insatser inom latinsk filologi. Förklaringen härtill ligger nog inte enbart i hans medfödda forskarbegåvning utan också, och inte minst, i den kraftkälla som ett harmoniskt familjeliv skänkte honom och i den avkoppling han sökte och fann med sina närmaste och sina vänner i enkla former på landet eller vid havet. »De tankar han bytte med sina vänner över schackbrädet eller under metarexpeditionerna på Bosarpssjön» – familjen ägde ett sommarställe där – »gällde andra ting (än akademiska), de väsentliga», skrev en honom särskilt närstående vän efter hans bortgång. Ytterligare några ord ur samma In memoriam må få bilda avslutning på denna korta levnadsteckning: »Lennart var en sällsport helgjuten och harmonisk människa. Vi som kände honom kan inte glömma hans öppna, ofördärvade pojksinne, hans genuina skämtsamhet och hans spontana glädje över detta livets goda; men mest av allt hans varma vänskap.»

Leiv Amundsen

Av *Stig Y. Rudberg*

Professor Leiv Amundsen i Oslo, som avled den 25 juni 1987, var ända sedan 1949 ledamot av Vetenskapssocieteten i Lund.

Han föddes på Tjøme den 30 maj 1898 av segelmakaren Carl A. och Henrikke Elise Andersen. Amundsen är ett gott exempel på en stor och mångsidig begåvning, sprungen ur en familj helt utan studietraditioner. Redan som gymnasist i Drammen väckte han lärarnas uppmärksamhet, och när han som 19-åring hade inskrivits vid Oslo-universitetet, började han redan följande dag som »volontär» vid universitetsbiblioteket.

Här skymtar redan något av den mångsidighet som livet igenom kännetecknade Amundsen. Han var på en gång biblioteksman, klassisk filolog med papyrologi som specialitet, litteratur- och lärdomshistoriker. Redan 1923–25 år gammal! – blev han chef för bibliotekets handskrifts- och paleotypsamling, och i femton år (1920–35) var han bibliotekarie vid Oslo UB. 1933 hade han blivit dr. phil. på en mönstergill kommenterad edition av bibliotekets värdefulla samling av grekiska ostraka. Två år senare kunde han gå över till en nyupprättad docentur i klassisk filologi. 1946 efterträdde han sin lärare och nära vän Sam Eitrem som professor i samma ämne, en tjänst som han innehade till pensioneringen 1968.

Redan 1936 blev Amundsen ledamot av Det Norske Videnskaps-Akademi, han var i tio år dess bibliotekarie och 1954–61 dess energiske och allmänt uppskattade generalsekreterare. 1984 blev han dess hedersledamot. Amundsens bibliografi är av imponerande omfång och omfattar omkring 160 nummer. Bland de klassisk-filologiska skrifterna har jag redan nämnt doktorsavhandlingen (1933). Men redan dessförinnan (1931) hade han tillsammans med Eitrem publicerat del II av katalogen över Oslo-samlingen av grekiska papyrer, Nordens största. Några år senare (1936) utgav de den tredje delen. Redan 1925 hade Amundsen fått ett treårigt Rockefeller-stipendium. Detta förde honom till Michigan-universitetet i Ann Arbor och deltagande i två säsongers utgrävningar i Karanis i det

30.5 1898–25.6 1987

kända Fajûm-distriktet i Egypten. Han fick sedan uppdraget att utge det påträffade ostraka-materialet, och 1935 utkom så »Greek Ostraca in the University of Michigan Collection» med nära 700 nummer, en mönstergill edition. Enbart de nära 100 spalterna med indices måste ha inneburit ett enormt arbete.

Jag nödgas här förbigå Amundsens talrika tidskriftsartiklar i klassiska ämnen och övergår nu till två andra huvudområden för hans rastlösa flit. Väl bevandrad i norsk litteraturhistoria kände han sig särskilt dragen till den vid endast 37 års ålder bortgångne Henrik Wergeland. Åt honom och hans syster, känd som Camilla Collett, ägnade han ett 30-tal större eller mindre arbeten. Jag får nöja mig med att nämna de viktigaste. Mellan 1926 och 1934 utgav han Camilla Colletts brevsamling i fem band med rikliga noter. 1945 kom en lång Edda-artikel, »Henrik Wergeland og Universitetsbiblioteket», 1956 en stor edition av Brev till Henrik Wergeland (480 sidor). 1957–62 utgav han band 5–8 i den s.k. folkeutgåvan av Wergelands skrifter (1–4 hade utgivits av D. A. Seip). Det långa sysslandet med Wergeland kröntes av hans utgåva 1974 av »Breven til Amalie», som också bjuder en del nytt material.

Amundsen blev också vid flera tillfällen anlitad för att författa jubileumsskrifter. Hans *magnum opus* i den genren är de två mäktiga banden till Vetenskapsakademiens 100-årsjubileum 1957: Det Norske Videnskapsakademi i Oslo 1857–1957, I–II, 1957–60, om sammanlagt över 1.500 sidor. Han kallade själv sitt samtycke härtill för en »lättsinnighet», men resultatet är en imponerande norsk lärdomshistoria av bestående värde. Särskilt avsnittet om de svåra krigsåren (II:389–475) är mycket läsvärt och delvis dramatiskt.

Till sist nämner jag två arbeten av liknande slag men i mindre format. I jubileumsskriften »Universitet i Oslo 1911–1961», Bd 1, 1961, har Amundsen behandlat de teologiska, juridiska och historisk-filosofiska fakulteterna. Och 1972 publicerade han »Instituttet for sammenlignende kulturforskning, 1922–1972».

Fastän utpräglad arbets- och pliktmänniska gav Amundsen sig också tid till personligt umgänge och har författat en lång rad minnesteckningar och biografier i Norsk Biografisk Leksikon. Likaså skrev han åtskilliga populärvetenskapliga artiklar för Aschehougs Konversasjonsleksikon. Han var en god kännare av skillingtryck och folkliga visor. Det berättas att han blev liggande en hel natt i skogen skadad i bägge benen och då fördrev tiden med att sjunga psalmer och sånger. Om hans kärlek till böcker och starka plikt-känsla vittnar en annan episod. När Klassisk Institutt i Oslo flyttade ut

Stig Y. Rudberg

till Blindern, erbjöds han en assistent för katalogisering av biblioteket men avböjde med orden: »Frata meg ikke min siste glede!»

Allra sist en personlig minnesbild. Då en av mina doktorander skulle ge ut en lundensisk ostrakasamling, tog vi kontakt med Amundsen. Den då nära 80-årige mannen reste med nattåg till Lund, vistades här hela dagen, deltog mycket effektivt i både seminarium och »eftersits» och återvände till Oslo nästa natt. Hans vänlighet och hjälpsamhet gjorde ett starkt intryck på oss alla.

Leiv Amundsen förunnades ett långt och verksamt liv. Hans bibliografi spänner över 66 år. Han efterlämnar minnet av en lärd och mångsidig man, en ädel och plikttrogen personlighet, en prydnad för norsk och nordisk vetenskap.

Ingemar Ekblom

Av Karl Emil Thulin

Ingemar Ekblom föddes i Filipstad den 17 mars 1903. Hans föräldrar var 1:e postexpeditören Emil Ekblom och hans maka Hanna, f. Sillén.

Han var sålunda född värmlänning och hans anknytning till detta landskap belyses bäst genom att hans morfar var kontraktsprosten Gustaf David Sillén, Silleruds prostgård.

I några efterlämnade, djupt minnesanknutna dikter har han starkt betonat betydelsen av sina värmländska barndomsminnen från sommarvistelserna på Silleruds prostgård, där man i början av 1900-talet levde ett typiskt, värmländskt herrgårdsliv.

I och med studentexamen i Örebro 1921 började Ingemar Ekblom sin utbildningsbana inom ekonomi och handel. Diplomerad från Handelshögskolan i Leipzig 1923, utnyttjade han två år senare möjligheten att som Svenska Amerikalinjens stipendiat under två år – 1925–27 – bedriva praktiska ekonomiska studier i USA. Med denna gedigna utbildning i bagaget blev han via anställning inom Stockholms Enskilda bank 1928–29 direktör i Diabolo Separator G.m.b.H. i Berlin åren 1930–33.

1934–35 anställdes han som försäljningschef i Linnekoncernen Almedahl-Dalsjöfors AB. Erfarenheterna från denna anställning driver honom att som egen företagare grunda Kävlinge Linneväveri AB i Kävlinge, där han verkade som verkställande direktör åren 1935–53.

Under denna period fick han många förtroendeuppdrag inom textilbranschen såsom ordförandeskapet för Svenska Sidenindustriföreningen samt styrelseledamotskap för Svenska Lin- Jute- och Hampindustriföreningen samt i Textilrådet och Textilrådets Allmänna Grupp.

1953 avyttrade han sitt företag och kom sålunda att vid 50 års ålder avsluta en framgångsrik epok av sitt liv.

Att på toppen av sin bana avyttra ett välkonsoliderat företag ger prov på hans djupa merkantila insikter. Omstruktureringen av svenskt textilindustri hade redan börjat och han anade att förändringarna kunde ge ekonomiska problem.

17.3 1903–11.9 1987

Efter försäljningen av sitt företag flyttade han till Helsingborg, där hans ekonomiska kunskaper kom flera företag till del. Som styrelseledamot kom han sålunda att ingå i Junex Konfektion AB, Helsingborgs Gummifabrik AB Tretorn och Trelleborgs Gummifabrik AB. Åren 1969–72 var han ordförande i Svenska Handelsbankens distriktsstyrelse i Helsingborg och 1971–74 i bankens Södra Regionstyrelse i Malmö.

1964 utsågs han till konsul för förbundsrepubliken Tyskland i Helsingborg.

Under en tid var han dessutom vice ordförande i Helsingborgs Drätselkammare och ledamot i styrelsen för Helsingborgs Handelsgymnasium. Men Ingemar Ekbloms inneboende verksamhetsdrift måste få ta' sig andra uttryck. Redan 1956 var han beredd att ingå i en helt annan bransch.

Genom sin maka Märta var han befryndad med den Grönwallska läderindustrien i Ängelholm och Klippan.

När vissa svårigheter inom denna industri började uppstå, antog han uppdraget att som koncernchef leda ovannämnda verksamhet.

Han insåg att även läderindustrien kunde bli ett företagsproblem, varför han successivt omvandlade företaget till investmentbolaget AB Wigral, som 1976 introducerades på börsen. Han avgick då som verkställande direktör för företaget men kvarstod som styrelsens ordförande till 1980.

Därmed avslutade han vid 77 års ålder en mycket framgångsrik, merkan-
til levnadsbana.

I egenskap av fri företagare förde han en hård kamp för två bekymmersamma branscher inom svensk industri.

Hans förmåga att i tide avläsa konjunkturernas upp- och nedgång är ytterst beaktansvärd.

Ingemar Ekbloms hanterande av dessa ekonomiska och industriella problem ger en intressant infallsvinkel av hans personlighet med dess variationsrika mönster av genetisk förankring i värmländsk prästgårdsidyll parad med en utmärkt ekonomisk analysförmåga.

Vid sidan av sin professionella gärning fick Ekblom även uttryck för sin initiativrika skaparförmåga genom olika hedersuppdrag som han begåvades med inom föreningslivet.

Han invaldes i Lunds Rotaryklubb 1944 och blev efter presidentskap i denna klubb 1949–50 (varunder jag själv kom att inväljas som medlem) även guvenör för distrikt 85 åren 1955–56, samt medlem av svenska, nordiska och europeiska rotaryråden 1955–58.

Som rotaryan gjorde han ett starkt intryck, då hans personlighet innefattade en del av Rotarys mål – enklast uttryckt i devisen »Service above self»,

Karl Emil Thulin

tillämpad i individens dagliga gärning.

Hans gamla kontakter med Lund behöll han även efter avflyttning till Helsingborg, senare Ängelholm.

Därav kom det sig att han 1962 invaldes som medlem av Vetenskapsso-cieteten i Lund som uttryck för hans olika samhällsintressen.

Anknytningen till den akademiska världen bekräftades ytterligare då han utnämndes till hedersledamot av Värmlands Nation, erhöll Lunds Stu-dentsångförenings Otto Lindblads stora medalj i guld samt Medicinska fakultetens silvermedalj.

Av utmärkelser kan slutligen kommendörskapet av Vasaorden 1975 omnämnas.

Att sammanfatta Ingemar Ekloms personlighet är för mig en tacksam-hetens gärning.

Alltsedan 1950 med mitt inval i Lunds Rotaryklubb kom jag i kontakt med honom och den övriga familjen.

Som läkare kunde jag följa hans glada och vänliga hustrus kamp mot en svår reumatisk sjukdom, vars dödliga utgång blev ett svårt slag för honom liksom familjen.

Intellektuellt var Ingemar Eklom rikt begåvad, en begåvning som han på ett föredömligt sätt kunde omvandla i en framgångsrik merkantil gärning. Men han hade även en inre dimension av känslomässig natur. I sin yttre väl balanserade och korrekta framtoning kom den nog i skymundan men den värmländska poetiska ådran har han inte kunnat dölja i det häfte av dikter som han 1986 överlämnade till sina närmaste.

Min levnadsteckning av Ingemar Eklom får därför sin naturliga avslutning med några strofer ur denna diktsamling, som delvis ger ett svar på styrkan i Ingemar Ekloms livsinsats.

Reflektion

Att skilja strunt från det av vikt
det kräver mogna år,
till det behövs den bakåt sikt,
som följer grånat hår.

Då gods och guld får mindre plats
och livets gåta mer,
fast ingen vet den gyllne sats
som gåtans lösning ger.

Einar Gjerstad

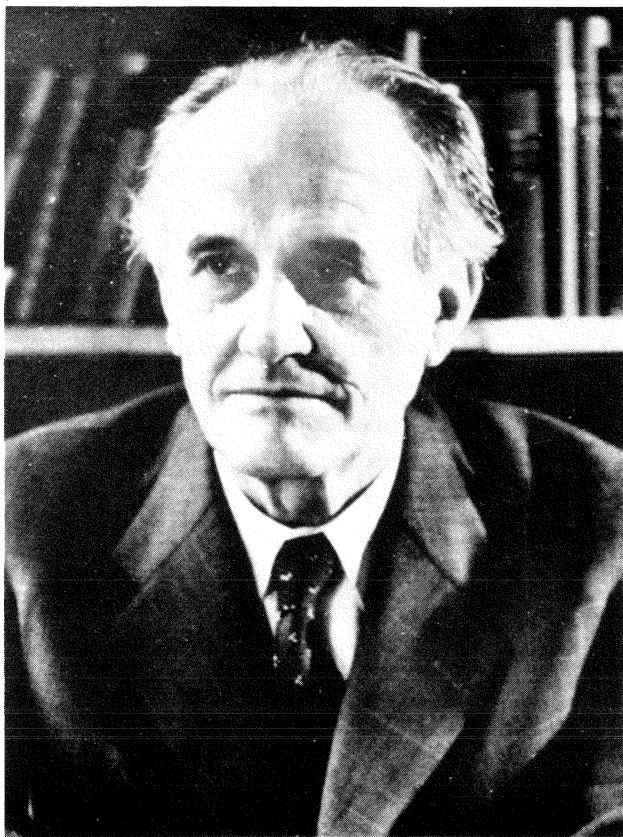
Av Pär Göran Gierow

Med Einar Gjerstads bortgång den 8 januari 1988 förlorade Vetenskapsso-
cieteten i Lund en av sina hedersledamöter. Han invaldes som arbetande
ledamot 1941 och utsågs till hedersledamot 1967.

Gjerstad var inte lundensare från början, utan hans ursprung var i
Mellansverige. Han föddes den 30 oktober 1897 i Örebro. Fadern, Erik A.
Nilson, var köpman i staden och politiker, först på lokal nivå, sedan på
riksplanet, bl.a. som statsråd i den edénska ministären och riksbanksfull-
mäktig. Även om faderns politiska uppdrag medförde att familjen flyttade
till Stockholm, släppte Einar Gjerstad inte kontakterna med Bergslagen.
Stensäter utanför Nora var, så länge hans hustru Vivi och han själv orkade,
den givna platsen för en vederkvickande sommarsemester.

Sina akademiska studier förlade Gjerstad till Uppsala. De påbörjades
hösten 1917 och avslutades med disputation i februari 1926 på avhand-
lingen *Studies on Prehistoric Cyprus*, med åtföljande docentur. Hans lärare i
klassisk fornkunskap och antikens historia var Axel W. Persson. Denne
hade 1922 startat den första större svenska utgrävningen i Medelhavslän-
derna, i Asine. Många av de svenska arkeologer som var födda i decenniet
runt sekelskiftet fick där sin första fältarkeologiska skolning. Gjerstad
utgjorde inte något undantag: han var Perssons assistent under den första
utgrävningskampanjen.

Något långvarigare engagemang i Asineprojektet blev det dock inte.
Snart fångades Gjerstads intresse av Cypern – en mötesplats för många av
den antika Medelhavsvärldens civilisationer – som kom att bli A och O i
hans vetenskapliga gärning. Redan 1923–1924 besökte han ön för mindre
utgrävningar och rekognosceringar, delvis företagna per cykel, som förar-
bete för den stora svenska Cypernexpeditionen 1927–1931. Under dessa
år undersökte svenska arkeologer under Gjerstads ledning ett tjugotal
platser på Cypern. Expeditionen får nog fortfarande betraktas som den
största och mest betydelsefulla svenska arkeologiska insatsen i Medelhavs-
området och den har också beskrivits som den största utländska expeditio-

30.10 1897–8.1 1988

nen på Cypern. Öns arkeologi kartlades från stenåldern ner i romersk tid. Publikationen, i nio tjocka volymer, skrivna till en del av Gjerstad själv och andra expeditionsmedlemmar, till en del av arkeologer ur nästa generation har ett bestående värde som grundval för dagens och morgondagens forskning i cyprisk arkeologi. Cypern har förblivit ett centralt område i svensk arkeologisk forskning. I inte ringa mån är väl det en följd av den goodwill Gjerstad och hans medhjälpare förvärvade och de personliga kontakter de knöt med cypriska kolleger.

I populär form har Gjerstad presenterat resultaten av utgrävningarna på Cypern i boken *Sekler och dagar*, som dessutom skildrar expeditionens öden och äventyr, ett av de få tillfällen, då den humor som kunde flöda så rikt i umgänget med Einar Gjerstad fått ett utlopp också i skrift.

Genom utgrävningarna kom också stora mängder av cypriska antikviteter att införlivas med svenska museisamlingar. Huvudparten av den hälft av fynden som blev svensk egendom befinner sig i Medelhavsmuseet i Stockholm, som enligt uppgift har den största utanför ön existerande samlingen av cypriskt arkeologiskt material. Också andra svenska samlingar, som t.ex. Antikmuseet i Lund, fick sin beskärda del.

1948 utkom Einar Gjerstads stora sammanfattande arbete om Cypers järnålder som en del av *The Swedish Cyprus Expedition* och året efter kom, i en liten uppsats i *Historisk Tidskrift*, den första preliminära presentationen av hans omtolkning av Roms äldsta historia. Åt detta sitt andra livsverk skulle han sedan ägna de närmaste tjugofem åren. Arbetet med att i kalla, dammiga och mörka museimagasin spåra grävningsevidens, ofta bortglömd sedan seklets början, var enormt. Bara den som själv upplevt italienska museimagasin kan till fullo uppskatta hur stor insatsen var. Kommande generationer av forskare har i hans sammanställningar av det arkeologiska materialet i sexbandsverket *Early Rome* ett ovärderligt arbetsinstrument. Tolkningen av de arkeologiska fynden, kombinerade med uppgifter i antika texter – i sin syn på dem hade Gjerstad tagit starkt intryck av de resultat Krister Hanell hade kommit fram till – gav en helt ny bild av Roms ursprung och äldsta historia. Staden grundades inte 753 f.Kr., som de romerska författarna ville göra gällande, utan först cirka 575 f.Kr. Det var inte Romulus som var Roms grundläggare – han förvisades till myternas värld – utan Numa Pompilius, som annars enligt traditionen var Romulus' efterträdare. Namnen i den romerska kungalängden från Numa t.o.m. Tarquinius Superbus tillhörde historiska personer. Tarquinius störtades inte 509, som den antika traditionen vill, utan först omkring 450 f.Kr. avskaffades monarkin och infördes den romerska republiken. Att

en så radikal omvärdering, som naturligtvis inte bara gällde de kronologiska ramarna utan återverkade på tolkningen av hela det historiska skeendet, väckte stort uppseende och häftig kritik är knappast förvånande. Inte minst från italienska forskare var reaktionerna starka. Varje liten del av Gjerstads teser förkastades med stor indignation. Att överhuvudtaget tala om Roms grundläggning, *la fondazione di Roma*, var som att svära i kyrkan. Det skulle heta *la formazione della città*, stadens tillblivelse, tänkt som en kontinuerlig, under århundraden fortgående process. Idag, när stormen bedarrat något, femton år efter utgivandet av den sista delen av *Early Rome*, har väl fortfarande neddateringen av kungatiden svårt att vinna gehör. Däremot kan man notera att även vissa italienska forskare, dock inte alla, börjat tala om Roms grundläggning som en avgörande händelse, som låter sig dokumenteras arkeologiskt, nämligen, just som Gjerstad menade, genom läggande av det första golvet på Forum Romanum, den nyblivna stadens offentliga centrum och samlingsplats. Nya rön har fört med sig en mindre korrigerig av dateringen av detta golv, från 575 till cirka 625 f.Kr., en tid som ungefär sammanfaller, inte med Numa Pompilius, utan med den förste av Roms etruskiska kungar, Tarquinius Priscus.

Gjerstads intresse för de romerska problemen väcktes under de år, 1935–1940, då han var föreståndare för Svenska institutet i Rom. Det var en viktig period i institutets historia. Man kan nog våga påstå att de åren spelade en avgörande roll för att institutet skulle inta sin plats som fullvärdig medlem i kretsen av utländska arkeologiska institut i Rom. När Gjerstad tillträdde befattningen som föreståndare, höll det knappt tioåriga institutet fortfarande till i Palazzo Brancaccio vid Via Merulana. Det omfattade då bostad åt föreståndaren, ett biblioteksrum, som dessutom fick fungera som undervisningslokal, och ett rum på 9 m², där innehavaren av det större arkeologiska stipendiet bodde under sitt år vid institutet.

Redan i anslutning till sin första verksamhetsberättelse väckte Gjerstad långtgående förslag om utvidgning av verksamheten. Ett förverkligande av dem förutsatte att institutet fick nya utrymmen till sitt förfogande, helst i en egen byggnad. Gjerstads egen energi och handlingskraft i kombination med institutsstyrelsens aktiva arbete för saken, den dåvarande kronprinsens ständiga stöd, Wallenbergsstiftelsens frikostighet och italienska myndigheters välvilliga inställning gjorde att byggnadsplanerna kunde genomföras. Innan Gjerstad lämnade Rom hade han den stora tillfredsställelsen att se den nya, av Ivar Tengbom ritade byggnaden vid Via Omero invigd och riktlinjerna för den kommande verksamheten vid institutet uppdragna.

Gjerstad tillträdde den 1 juli 1940 professuren i klassisk fornkunskap och antikens historia vid universitetet i Lund som efterträdare till Martin P. Nilsson. På 1940-talet var antikämnen fortfarande i huvudsak inhysta i Kungshuset i Lundagård; biblioteket fanns där, liksom forskarrummen, i den mån sådana överhuvudtaget existerade; undervisningen bedrevs också till en del där, till en del i universitetets huvudbyggnad; Antikmuseet var inrymt i Pelarsalen. Genom ett energiskt och outtröttligt arbete lyckades Einar Gjerstad genomdriva att Klassiska institutionen 1951 kunde flytta in i sina nuvarande lokaler vid Sölvegatan, då de tjänat ut som fysisk institution. Därigenom kunde bibliotek, undervisningslokaler och museum förenas under ett tak och en trivsam och väl fungerande institutionsmiljö skapas.

Einar Gjerstads seminarium blev en givande forskningsgemenskap. Både när det gällde Cypern och Rom med omgivningarna blev han grundare av en livskraftig arkeologisk forskningstradition. Det betyder inte att han var en doktrinär skolbildare. Det dussintal avhandlingar som producerades av medlemmar av seminariet hade stor ämnesmässig spridning: från förhistorisk arkeologi till romersk kejsartidshistoria, från krukskärvor till mynt och inskrifter. Gjerstad var visserligen en mycket fordrande lärare, men det accepterade man gärna, eftersom det var alldeles uppenbart att de krav han ställde på sig själv var än större och att han helhjärtat engagerade sig i sin undervisning, som därigenom blev sällsynt stimulerande och entusiasmerande.

Också efter det att han lämnat undervisningen och 1957 tillträtt en personlig forskningsprofessur, behöll han sitt intresse för de elever som hunnit påbörja högre studier för honom och var lika inspirerande som handledare som han tidigare varit som lärare. Själv kommer jag aldrig att glömma våra gemensamma studieresor till ett stort antal museer och utgrävningsplatser i Italien och den vänskapliga samvaron efter de långa arbetsdagarna.

1972, vid 75 års ålder, lämnade Gjerstad sin personliga professur efter att ha avslutat arbetet med *Early Rome*. Han lämnade också det romerska forskningsområdet och återvände med påtaglig glädje till Cypern. Hans ställning som den cypriska arkeologins fader bekräftades genom den minnessten över den svenska Cypernexpeditionens insatser som president Markarios avtäckte 1972 vid det kungliga palatset i Vouni, som Gjerstad en gång grävt ut. Även om han inte var någon vän av yttre ceremonier, råder det inte något tvivel om att han uppskattade den utmärkelsen. Innan krafterna tröt för några år sedan hann Gjerstad ge nya viktiga bidrag till vår

Fär Göran Gierow

kunskap om grekiska och feniciska kontakter med Cypern och även återvända till det studium av Cyperns bronsålder med vilket han inlett sin vetenskapliga bana.

Det är inte bara en hedersledamot som Vetenskaps societeten förlorade, då Einar Gjerstad avled, det är också en av dess internationellt mest kända medlemmar, en forskare med sann vetenskaplig lidelse, kombinerad med fin humor och stor mänsklig värme.

Hadar Erik H:son Hallström

Av Bertil Kugelberg

Direktören Hadar Hallström, avliden under 1988, var de senaste 65 åren av sitt liv bosatt i Helsingborg. Han föddes 1900 i Köping son till chefen för det av farfadern 1856 grundade företaget Köpings Mekaniska Verkstads AB. Hans mor var Nancy Hallström, född Lindahl.

Efter studentexamen 1919 i Västerås fortsatte han sina studier i Stockholm och diplomerades 1921 såsom civilekonom vid Handelshögskolan.

Uppvuxen i en industriell miljö visade han tidigt intresse för ekonomi och industriell teknik. År 1923 började han anställning vid Helsingborgs Gummifabriks AB. Koncernens legendariske grundare och chef, Henry Dunker, fann snart att han i den unge Hallström fått en medarbetare av hög kvalitet och med utmärkta chefsegenskaper. Hallström avancerade redan 1927 till kamrer och kontorschef samt 1942 till kassadirektör.

När Dunker 1952 med ålderns rätt lämnade chefskapet hade det blivit självklart att Hallström skulle inträda som verkställande direktör. I denna egenskap kvarstod han till och med år 1964. Under tiden 1965–70 beklädde han posten som styrelsens ordförande.

Det var ett vidsträckt arbetsfält han kom att ägna sina krafter. Enbart inom gummiindustrin i Sverige och utlandet tillhörde han under långa perioder styrelserna för ett flertal betydande företag.

Lång och rak och med ett yttre, som ådrog honom en positiv uppmärksamhet, förenade Hallström en fast karaktär med en outtröttlig arbetskapacitet. Han tog sitt ledamotskap i de många styrelserna med allvar och engagemang och med en aktiv medverkan, som var stimulerande. När han i maj 1971 efter 28 års ledamotskap (varav 22 som vice ordförande) lämnade styrelsen för AB Volvo bringades han, enligt protokollet, av Gunnar Engellau hyllning och varmt tack för de framstående insatser och det gagnarika arbete han utfört. Engellau slutade: »Med stor beundran ha vi lyssnat till Din visdom och väglets av Din klokhet, erfarenhet och Ditt sinne för ekonomisk balans och vi ha med ohöjd uppskattning glatt oss åt Dina förtjänstfulla framgångar som ledare inom svensk industri.»

15.6 1900–28.2 1988

Andra ha hyllat honom för kompetens och förmåga att samarbeta.

Hallström var en god medborgare, angelägen att stödja lovande initiativ, och att själv delta i behjärtansvärda aktioner.

Betydande donationer har han gjort till Kungl. Fysiografiska Sällskapet »för främjande av naturvetenskaplig forskning» samt till stipendiestiftelse för anställda vid f.d. Köpings Mekaniska Verkstads AB.

Genom en stor donation av Henry Dunker möjliggjordes uppförandet av ett för långtidssjuka avsett välutrustat och vackert beläget sjukhus. Såsom styrelseledamot i Henry och Gerda Dunkers stiftelse och anslutna donationsfond medverkade Hallström aktivt till tillkomsten av denna anläggning.

Hallström kom att under ofta långa perioder tillhöra ett tjugotal styrelser för företag eller organisationer inom näringslivet.

Av dessa hade ett halvt dussin anknytning till gummiindustrien, nämligen:

(ordnade efter Hallströms inträde)

Tretorn Gummiwerke GmbH i Hamburg 1932–70 (varav ordf. 65–70)

Helsingborgs Gummifabriks AB Tretorn 1937–70 (varav ordf. 65–70)

Ulvsunda Gummifabriks AB 1937–70 (varav ordf. 62–70)

Trelleborgs Gummifabr. AB 1940–70 (varav ordf. 65–70)

Gummifabr. Tretorn AS i Helsingör 1952–70 (varav ordf. 65–70)

Gummiindustrieföreningen inom SIF 1955–66

Av övriga finns anledning nämna:

Köpings Mekaniska Verkstad AB 1938–68

AB Volvo 1943–71 (varav som vice ordförande 1949–71)

AB Cardo 1952–74

Överstyrelsen för SPP 1949–69

Sveriges Industriförbund och dess kemiska Industrikontor 1955–66 samt

SAF 1957–65 (A. Gruppen 1955–65, varav vice ordf. 62–65)

I Kungl Fysiografiska Sällskapet invaldes Hallström 1963 och inträdde från 1965 som stiftande ledamot av Vetenskapssocieteten.

Han tillhörde Fakultetsrådet för ekonomiutbildning vid Lunds universitet 1961–69.

I Skånes handelskammare var han fullmäktig 1955–70, ledamot av arbetsutskottet 1959–65 och ordförande i dess revisionsnämnd 1965–71.

Hans intresse för Helsingborg dokumenteras av att han var ledamot av stadens lönenämnd 1935–46, av dess revision 1939–41 samt av dess

Bertil Kugelberg

pensionsstyrelse 1937–45. Han var huvudman i Helsingborgs sparbank 1950–70 samt dess revisor 1951–53.

Han var arbetsutskottets ordförande inom Malmöhus läns kommitté för riksinsamlingen mot cancer 1965–67. Han mottog utmärkelser från Röda Korset och Skidfrämjandet.

Kommendör sedan 1969 av Vasaorden kl. I mottog Hallström 1971 Gabrielssonsmedaljen och hade 1965 tilldelats Helsingborgsmedaljen.

Hans befattning gav anledning till resor i främmande länder och världsdelar. Det var en möjlighet, som han uppskattade och han företog också långa resor av privat natur. Det var en glädje för vänkretsen att höra honom berätta exempelvis om naturen och det rika djurlivet i Kenya, där han särskilt gärna uppehöll sig vid arternas mångfald på den stora slätten i botten av den utdöda vulkanen Ngorongoro i Serengeti, ett område, som han besökte flera gånger.

Ledare för stora företag ha ofrånkomligt ett fulltecknat tidsschema, som stundtals kräver andrum i ett aldrig så intressant arbete. När en sådan situation inträffade kunde Hallström draga sig tillbaka till sin stuga på Hallandsåsen. Den var högt belägen med vid utsikt över slätt och hav och utan alltför nära grannar, en idealisk plats för vila och rekreation.

Han vigdes 1934 med Lisa Bökberg från Helsingborg.

Fram till pensionsåldern hade för Hallström allt gått utomordentligt väl, i arbetet som i privatlivet. Vad familjen beträffade hade vackra hem skapats först i Pålshö och därefter på Drottninggatan i Helsingborg med Öresund nära och nedanför. Tre barn växte där upp under ideala förhållanden.

På försommaren 1976 inträffade en katastrofal förändring. En dag drabbades han oväntat och utan någon som helst varning av en hjärnblödning, som medförde en partiell förlamning och berövade honom talförmågan. Han blev sjukhusbunden för en tid, som skulle visa sig fortvara under hela tolv år.

Det är omöjligt för en utomstående att leva sig in i vad detta betydde för denne ungdomlige och ambitiöse man. Hans rörlighet var starkt förminskad och han saknade möjlighet att ge muntliga uttryck för tankar och önsknings. Hans maka Lisa flyttade till en villa i omedelbar närhet av sjukhuset för att kunna ge honom möjlighet att vid helger tillbringa några timmar i hemmet och att i övrigt kunna uppmuntra och stödja honom. Lika hårt drabbad som han kunde hon, med obruten själsstyrka, på ett beundransvärt sätt under dessa tolv omänskligt prövande år fylla denna funktion.

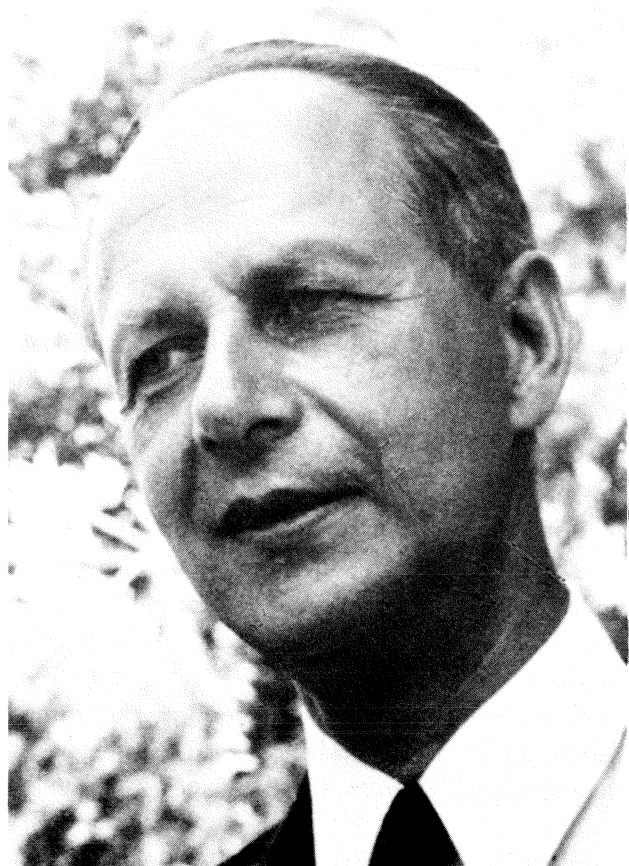
Sven S. Hartman

Av Jan Bergman

Den 28 april 1988 utnämndes den förste ordinarie professorn i iranistik vid Uppsala Universitet. Det var ett senkommet erkännande av den enastående roll studiet av det forna Iran och framför allt dess religiösa förhållanden spelat under 1900-talet vid det äldsta svenska lärosätet. Sven S. Hartman, som avled knappt två månader dessförinnan, skulle ha glatt sig särskilt över detta bestående av iranistiktraditionen vid Uppsala universitet. Det var nämligen ur just detta fruktbarhetshorn, som Alma Mater Upsaliensis räckte den unge kunskapsörstörande studenten Sven i slutet på 1930-talet, som han insöp sina första lärda brygder. Därmed var också inriktningen av hans akademiska bana given.

Att den i många stycken speciella akademiska miljön i mycket formar den som under en längre tid är *civis academicus* är väl känt. Innan vi bekantar oss med denna upsaliensiska arena, bör dock Sven S. Hartmans uppväxtmiljö något beröras.

Sven Samuel Hartman föddes i Högbo församling, Gävleborgs län, som barn nummer fyra i en av salvationismen starkt präglad miljö. Fadern, överstelöjtnanten i Frälsningsarmén Carl August Hartman, och hans hustru Annie fostrade barnaskaran enligt ett hårt regemente, där världens nöjen kraftigt syndbelades. Den äldre brodern Olov, som anammade den salvationistiska regimen, har ju senare litterärt-dramatiskt givit inblickar i uppväxtmiljön. Och den äldre system Karin blev – med undantag för en kortare uppbrottsperiod – Frälsningsarmén och dess livsform trogen för livet. Sven hamnade i storebror Olovs skugga och framstod ibland som »det svarta fåret», då han drogs till sådana världsliga nöjen som fotboll och schackspel. »Spel och dobbel» var synd, och därmed basta. Denna barn-domsmiljö torde ha märkt Sven för livet. Synen på vetenskapen som en kallelse, krav på radikal ärlighet, en väldig samvetsömhet, beredskapen att själv lida oförrätter men självklart träda upp för andra som blev orättfärdigt behandlade tillhörde barndomens djupt inpräglade lärdomar. Livet igenom behöll han dock en lidelse för schackspel, som t.ex. gjorde honom

22.6 1917–1.4 1988

till ordförande i schackklubben i Haparanda, dit för övrigt hans omfattande schacklitteratur har donerats. Det är vidare för mig uppenbart att en del av de uppbrott som markerade hans senare levnadsbana kan tolkas som en opposition mot en för trång uppväxtmiljö. Hans yngre syster har i ett sammanhang talat om en mycket sen pubertet. Vi får nöja oss med dessa korta notiser till ett tema som alltid anmäler sig, när man försöker överblicka en människas särskilda väg genom livet, och som knappast låter sig uttömmas.

Efter studentexamen vid Kungsholmens högre allmänna läroverk 1937 och ett års tveksamhet i huvudstaden – delat mellan filosofistudier och brevbäring – styrde Sven kosan till Uppsala. Här drogs han in i den store H. S. Nybergs kraftiga magnetfält – kanske gladde han sig åt att S:et även i dennes namnlängd stod för Samuel – och tog semitiska språk som sitt första ämne. Därpå fördes han till religionshistorien och den likaledes dominante forskaren och H. S.-eleven Geo Widengren, vars imponerande arbete »Hochgottglaube im alten Iran» nyligen utkommit och som kompletterade Nybergs epokbildande verk »Irans forntida religioner» (1937). Det var Widengren som redan nu påverkade Sven att välja den akademiska banan och att komplettera fil.kand.-studierna med iranska språk. Trots den tunga specifika vikten av iranistik hos de båda nämnda uppsalaprofessorerna fick Sven fara till Lund, där docenten Stig Wikander, elev till H. S. Nyberg och parstuderande till G. Widengren, undervisade och examinerade i iranska språk. Därmed hade den unge studenten kommit i kontakt med hela »det magnifika iranistiska triumviratet i Uppsala», som G. Dumézil senare betecknade denna troika.

Det vore en lockande och viktig uppgift att närmare utreda de vetenskapliga och personliga relationernas inflytande på Svens akademiska karriär. Här får vi nöja oss med att konstatera den stimulans och utmaning som mötet med dessa iranistikens banérförare – ömsom i samspel, ömsom i konkurrens – innebar för den språkbegåvade Sven. Utan förmåga och vilja att skaffa sig ett brett solitt språkligt underlag för de religionshistoriska studierna öppnade sig förvisso inga akademiska vägar för den av religionshistorien attraherade studenten i denna lockande och krävande miljö. Tilläggas kan – i det långsiktiga perspektivet – att Stig Wikander är den i troikan som Sven i flera avseenden uppvisar störst själsfrändskap och gemensam forskarprofil med. Geo Widengren talade gärna om Wikanders »buljongtärningar» som en karakteristik av dennes komprimerade framställningssätt. Beteckningen skulle med fog kunna användas också om den hartmanska produktionen.

Språken, religionshistorien och exegetiken var de tunga inslagen i den serie av examina som Sven avlade, samtliga vid Uppsala universitet: fil. kand. 1944, teol. kand. 1947, fil. lic. 1949, teol. lic. 1953. Disputationen för teologie doktorsgrad ägde rum 1953. Beträffande yttre data kan tilläggas – också som en accentuering av språkens nyckelställning – att han var t.f. lektor i exegetik och religionshistoria vårterminen 1947 vid Åbo akademi och t.f. professor i semitisk filologi vid Köpenhamns universitet vårterminen 1956. Han företog också studieresor till Paris 1948 och 1950 och till London 1950 för arkivstudier.

Avhandlingen banade vägen till en docentur i religionshistoria, som innehades 1954–1960. Efter praktisk lärarkurs blev Sven lektor vid högre allmänna läroverket i Haparanda 1960. Viss kontakt hölls med fakulteten i Uppsala – så vikarierade Sven för Widengren större delen av läsåret 1961–1962 – men i stort var han inställd på att etablera sig för gott i Haparanda, där lektorn t.ex. blev ordförande i schacksällskapet och scoutledare. Det har vitsordats från familjen, att denna period troligen var den lyckligaste i hans liv. Från Åbo akademi kom dock 1965 ett lockrop: professuren i religionshistoria vid Donnerska institutet för religionshistorisk och kulturhistorisk forskning hade blivit ledig. Var docenten Sven S. Hartman intresserad? Efter viss tvekan – att flytta till Finland med flera barn i skolåldern var ett stort företag och Sven var väl aklimatiserad i Haparanda – svarade han ja. Han erhöll tjänsten och installerades som professor vid Åbo akademi den 20 november 1965. Sin huvudsakliga gärning som professor i religionshistoria kom dock Sven S. Hartman att fullgöra vid Lunds universitet under åren 1969–1983. Som emeritus bosatte han sig i gamla katarbygder i Sydfrankrike, ett land som han lärt sig att älska 35 år tidigare. Här avled han, men hans grav befinner sig på den gamla kyrkogården i Uppsala, nära flera gamla medforskare, kollegor och vänner. Kretsen var så sluten för en i många stycken växlande levnadsbana, som tog sin början i ärkestiftet drygt 70 år tidigare.

Avhandlingen »GAYŌMART. Étude sur le syncrétisme dans l'Ancien Iran» belyser utmärkt Svens speciella forskarprofil, som söker sig till komplexa religiösa traditioner. I Christensens, Nybergs och fr.a. Wikanders efterföljd särskiljer han olika traditionsskikt kring Gayōmart, varvid distinktionen mellan Gaya, marōtan och Gaya marōtan ger möjlighet att fördjupa och ytterligare utveckla den synnerligen invecklade traditionshistorien. Med klarhet och logisk skärpa mejslas zervaniternas, de mystika monisternas – varav finns tre olika versioner – och de dualistiska ortodoxernas särskilda föreställningskomplex fram. Enkla lösningar tilltalade

aldrig Sven – de motsades av den alltid mer komplexa verkligheten. Komprimerat framläggs steg för steg forskningsresultaten, varvid de mödosamt hopbragta svårtillgängliga texterna erbjuds i översättningar – till sidoomfånget nästan uppvägande den egentliga avhandlingen – och i originaltext (pehlevitexterna dock i transkription), dvs. ytterligare drygt 70 sidor. Ingen läsare kan ta miste på författarens spårsinne och skarpsinne, hans textbemästring, analytiska begåvning och forskningspassion.

Dessa drag känner vi igen i den fortsatta vetenskapliga produktionen, som mest kom att bestå av avancerade specialstudier. Sven älskade att brottas med problem – jämför schackpassionen! – och studierna växte fram under vandring fram och tillbaka i arbetskammaren, under kamp och vånda. Och lösningarna skulle om möjligt testas. Jag glömmer aldrig den invecklade tredimensionella modell Sven egenhändigt konstruerat för att illustrera de komplexa kalender- och dispositionsförhållanden, som enligt hans mening karakteriserade Avesta – jämför studierna »Yašt, jours et mois» (i »Donum natalicium H. S. Nyberg oblatum», 1954) och »La disposition de l’Avesta» (Orientalia Suecana, V, 1956) samt »Aspects de l’histoire religieuse selon la conception de l’Avesta non-gäthique» (Orientalia Suecana, XIII, 1964). Ingen möda sparas här i jakten efter organiserande principer.

Att ordet synkretism figurerar i avhandlingens underrubrik är signifikativt. När Sven som nyinstallerad professor i Åbo skulle välja tema för nästföljande symposium, blev detta just synkretismen – se volymen »Syncretism» (Scripta Instituti Donneriani Aboensis III, Stockholm 1969). Verkligheten är synkretistisk, och synkretismen är ett utmanande forskningsobjekt. Även motivvalet för symposiet därpå – mystiken – var ett tema som fascinerade Sven. Det hade tydligt framgått bl.a. av hans installationsföreläsning i Åbo »Dag Hammarskjöld och religionerna», där de mystiska inslagen särskilt lyftes fram. Det torde vara betecknande att båda dessa temata står i opposition till ortodoxin. Att denna hållning ej kunde räkna på någon sympati från Sven var uppenbart. Kanske var det uppväxtmiljöns rigiditet som låg bakom denna antipati?

Studiet av de sena utformningarna av iransk religion – Svens specialgebit framför andra – tillfördes en ny dimension, då han begav sig till Indien för att genom omfattande bandinspelningar och en mycket rikhaltig bildokumentation – se »Parisism. The Religion of Zoroaster» i van Baarens berömda ikonografiserie (Iconography of Religions, XIV:4, 1980) – kartlägga aktuella parsiska liturgier och övrig religionsutövning idag. Syftet med detta högst lovvärda och originella företag var att få en säkrare bas för

parsismens historia och utvecklingsfaser. Recitationerna och deras textunderlag beaktades särskilt noggrant, och ett viktigt material samlades för den kommenterade Avesta-utgåva, som Sven hoppades skulle kröna hans målmedvetna sysslande med den zoroastriska texttraditionen genom årtusendena. Tyvärr kom detta livsverk aldrig att fullbordas. Konstateras bör i vilket fall, att Sven förvisso utan och innan behärskade sina Uppsala-fäders stora verk om Irans religionshistoria, liksom dansken Christensens och K. Barrs muntliga utläggningar och därtill G. Dumézils omfattande produktion, men han var aldrig villig att *jurare in verba magistrorum*. Han höll starkt på sin egen integritet som forskare och gick sina egna vägar.

Denna självständighet parad med metodisk skärpa och sökande efter nya infallsvinklar kom hans forskarseminarier till stor nytta. De första seminarier i religionshistoria jag deltog i leddes av docenten Sven 1957. De behandlade manikeiska texter, ett område som Sven gärna återvände till. Handledaren inspirerade mig till en lång uppsats över en kort Augustinustext, och därmed grundlades en livslång vänskap och kollegialitet, som jag tacksamt bevarar i minnet. I den hartmanska familjen lär jag ha gått under beteckningen »morfars förste elev» (jag har hört det ur en dottersons mun). Det kom att bli många studenter, som hade Svens engagerande och krävande handledning som hjälp fram till doktorsexamen. Professorerna Peter Schalk i Uppsala och Tord Olsson i Lund hör till dem som lovordat Svens handledning och vänskap. Bakom två dissertationer om manikeismen igenkänner vi Svens intresse och engagemang – jag tänker På Ylva Vrammings behandling av avsvärjelseformlerna och Peter Bryders avhandling om manikeiska texter i Kina. Till det viktiga manikéerprojektet i Lund, som också gav upphov till det lyckade manikéersymposiet i Lund 1987, får Sven anses vara »farfar». Så lever hans verk vidare. Rollen som opponent fick Sven ofta ikläda sig – och den passade honom utmärkt. Jag ser honom lätt framför mig kritiskt dissekerande och energiskt gestikulerande med så olika respondenter som Allan Dahlquist och Jan Hjärpe eller Gudmar Aneer och Eva Rosén-Hockersmith, för vilka alla arenan var uppsaliensisk. Detta innebär ju att en rad doktorander runtom i vårt lands religionshistoriska seminarier direkt och indirekt är hans vetenskapliga barn och barnbarn.

Om Svens övriga vetenskapliga produktion, som aldrig blev särskilt omfattande – födslovåndorna var stora och han avskydde överflödiga ord – vore mycket att tillägga. Jag vill här nöja mig med att dels hänvisa till den förteckning över hans skrifter, sammanställd av Birgitte Bojlén-Hartman och Nils Wester, som avslutar festskriften, som överlämnades vid hans

emeritering 1983 (»Religionsvetenskapliga studier. Festschrift till Sven S. Hartman, red.: A. Geels, T. Olsson och P. Schalk, Religio nr. 12, Lund 1983), dels kort kommentera några nummer. Ytliga översikter föraktade Sven, men han lät sig ändå övertalas till att svara för kapitlen om hetitisk religion och om mandeismen i »Illustreret Religionshistorie», som redigerades av bl.a. vännen Jes Asmussen. Den som läser dessa avsnitt noterar att Sven skiljt sig utmärkt från uppgiften – men också att egna små forskningsbidrag adderats till sammanställningen. Detta är typiskt för Svens ambition. Nämnas kan också den i U. Mann (red.), »Theologie und Religionswissenschaft», Darmstadt 1973, ingående artikeln »Iran».

I två sammanhang känner jag speciellt Svens personliga pulsslåg. Det gäller dels den redan nämnda installationsföreläsningen om »Hammar-skjöld och religionerna». Gång på gång under föreläsningen slog det mig hur kongenial Sven tycktes vara med forskningsobjektet. I mitt griftetal vid Svens begravning i Uppsala domkyrka fann jag särskild anledning att stanna inför ett utdrag ur Hammar-skjölds diarium från just långfredagen 1956 – Svens dödsdag var långfredagen 1988, och långfredagens betydelse för honom själv framhöll han på morgonen samma dag i telefon till en av sina döttrar.

Den sista tryckta artikeln av Svens hand blev hans In memoriam över Georges Dumézil, tryckt i Svensk Religionshistorisk Årsskrift, 2, 1988. Denna personligt skrivna nekrolog om mästaren och vännen, som han sedan 1948 hållit nära kontakt med, andas en frimodig beredskap att träda upp och försvara G. D. mot de befängda anklagelser för rasism och nazism, som dök upp på 80-talet. Vi planerade gemensamt ett ytterligare inlägg av Svens hand. Men alltför snart därefter var livets strid slutkämpad också för Sven Samuel Hartman. *Requiescat in pace* önskar honom många religionshistoriker ur flera generationer.

14.8 1928–3.4 1988

Carl Eric Östenberg

Av Pär Göran Gierow

När Carl Eric Östenberg avled den 3 april 1988, var han ännu inte 60 år gammal. Långvarig allvarlig sjukdom gjorde dock att slutet på sätt och vis kom som en befrielse, hur tragiskt det än var för hans närmaste och hans vänner och kolleger.

Carl Eric Östenberg föddes i Farstorp i Göinge den 14 augusti 1928 som son till rektorn Carl Östenberg och hans maka Olga, f. Andersson. Efter studentexamen i Hässleholm påbörjade Carl Eric sina klassiska studier i Lund hösten 1947. Han blev fil. mag. 1955, fil. lic. 1961 och fil. dr. 1967. Samma år fick han en docentbefattning i klassiskt fornknuskap och antikens historia. Vid sidan av sina studier hade han många lärarvikariat. I sin ungdom var han en framstående idrottsman med spjut- och diskuskastning som specialgrenar; i den förra höll han landslagsklass.

Under 20-årsperioden från 1950-talets till 1970-talets mitt pågick en intensiv svensk arkeologisk utgrävningsverksamhet i Etrurien med de tre stora projekten San Giovenale, Luni sul Mignone och Acquarossa. Carl Eric Östenberg är den som mer än någon annan kom att personifiera denna fas i den svenska antikvetenskapen. Han var involverad i alla de tre nämnda företagen. I San Giovenale undersökte och publicerade han delar av de etruskiska nekropolerna och grävde ut en senetruskisk *villa rustica* i dess närhet. Östenberg ledde också en grupp som företog rekognosceringar i trakten för att dokumentera de fornminnen som kunde ses ovan jord.

Men det är framför allt Luni sul Mignone och Acquarossa som för all framtid är förknippade med Carl Eric Östenbergs namn. 1960–1963 ledde han utgrävningarna i Luni sul Mignone, där epokgörande fynd från den företruskiska brons- och järnåldern gjordes. De ledde fram till en omvärdering av dessa perioders ekonomiska förutsättningar och samhällsformer i Östenbergs internationellt uppmärksammade doktorsavhandling från 1967, *Luni sul Mignone e problemi della preistoria d'Italia*. Boken citeras

flitigt ännu efter mer än tjugo år och är ett av de grundläggande arbetena om den apenninska bronsålderskulturen i Italien.

Redan året före disputationen hade Östenbergs nästa stora utgrävning, i Acquarossa, startat. Fältarbetet pågick ända fram till 1978 i denna etruskiska stad från 500-talet f.Kr. Resultaten var utomordentligt intressanta och gav mängder av ny kunskap om etruskisk bostadsarkitektur, som undersökts mera ingående i Acquarossa än på någon annan plats. Östenberg har själv givit preliminära redogörelser för resultaten i populär form, både på svenska (*Med Kungen på Acquarossa*, 1972) och italienska (*Case etrusche di Acquarossa*, 1975). Sin egen andel av den strikt vetenskapliga publikationen hann han aldrig ta itu med på allvar, innan hälsan svek. Han var med rätta glad och stolt över att han fick uppleva att inte mindre än tre doktorsavhandlingar om material från Acquarossa lades fram, två i Stockholm och en i Göteborg – och en fjärde ventilerades i Lund våren 1988 efter hans bortgång. Allt som allt har hittills åtta delar av Acquarossapublikationen utkommit.

Carl Eric trivdes aldrig så bra som när han var ute i fält. Han var en snabb, effektiv och entusiastisk grävningsledare, som varken sparade sina egna eller sina medarbetares krafter. Jag vet att Kung Gustav VI Adolf värderade hans fältinsatser mycket högt och ivrigt såg fram mot sin årliga höstsemester i Acquarossa.

Utöver sina engagemang i Etrurien deltog Östenberg under flera år i slutet av 1950- och början av 1960-talet i Princetonuniversitetets utgrävningar i Morgantina på Sicilien. De gav goda, livet ut bestående kontakter med amerikanska arkeologer. De gav honom också 1969 möjlighet till ett års forskningsarbete i USA som medlem av Institute for Advanced Study i Princeton.

Med Östenbergs forskningsinriktning på Italiens arkeologi och den administrativa förmåga han visat som grävningsledare var han självskriven som föreståndare för Svenska institutet i Rom, då en ny sådan skulle förordnas från 1970. De nio år han verkade i den befattningen, innan han måste lämna den av hälsoskäl vid årsskiftet 1978/79, får betecknas som en blomstringsperiod i institutets drygt 60-åriga historia. Det intog en central plats i den internationella arkeologiska forskningsgemenskapen i Rom, inte minst tack vare Östenbergs egna grävningar och forskning, och samarbetet med italienska arkeologiska myndigheter fungerade friktionsfritt, vilket inte alltid hade varit fallet. Den av deltagarna alltid högt uppskattade arkeologiska vårterminskursen vid institutet blev under hans föreståndartid en integrerad poänggivande del av den svenska universitetsutbildningen i

ämnet antikens kultur och samhällsliv. När Rominstitutets vänförening arrangerade sina Italienresor var Carl Erics visningar alltid ett uppskattat inslag.

Efter sin återkomst till Lund 1979 tillträdde Carl Eric Östenberg en befattning som 1:e assistent vid Klassiska institutionen. Den sista delen av hans liv förbittrades dock av hans sjukdom, som också i viss mån nedsatte hans arbetsförmåga. I det längsta strävade han, tillsammans med amerikanska kolleger, att avsluta sin del av publikationen om utgrävningarna i Morgantina. Det är ett gott vittnesbörd om hans envishet och hängivenhet mot sin forskning att manuskriptet vid hans bortgång var praktiskt taget färdigt.

1.6 1897–21.5 1988

Harald Elovson

Av *Carl Fehrman*

Vid ett nordiskt studentmöte i Eidsvold år 1915 sammanträffade den 18-åriga Karlstadstudenten Harald Elovson med Ellen Key. Hon hade hållit ett av föredragen och fick av en händelse syn på den unge studenten, när han satt och läste en bok av Sigbjørn Obstfelder. Det väckte hennes spontana intresse. Kort efteråt skickade hon honom ett särtryck ur tidskriften *Edda*, där hon publicerat några brev som hon själv fått av den norske diktaren.

Så inleddes en brevväxling mellan den europeiskt bekanta författarinnan Ellen Key och den unge, okände värmlänningen, en korrespondens som fortsatte i tio år. Ellen Key sparade sina brev, och ur dem får man närbilder av den vid denna tid svärmiskt romantiske ynglingen, från hans tid som volontär vid Karlstadtidningen, från hans exercisår och från hans tidiga studieår i Lund.

Breven visar, att han i sina litterära intressen och sympatier tagit starka intryck av Ellen Key. Av hennes böcker har han läst *Tankebilder*, *Livslinjer* och *Verk och Människor*. Som sin favoritläsning nämner han i övrigt Wilhelm Ekelunds prosa, Ernst Norlinds dikter och essayer, Maeterlincks essayer och Rainer Maria Rilkes dikter. Ett besök på Ellen Keys Strand år 1918 befäste samförståndet och vänskapen. Efteråt tackar han henne med nyskrivna dikter och med brev i hennes egen själfulla tonart.

Kommen till Lund och de akademiska studierna i humaniora år 1917 sökte han sig till yngre, radikalare kretsar. Han tog kontakt med D.Y.G. och med Clartégruppen, och han gästade det återupplivade radikala danska Studentersamfundet i Köpenhamn i samband med dess hyllningar för Georg Brandes år 1921. I Värmlands nation i Lund knöt han nära vänskap med den några år yngre Tage Erlander i en politisk idé- och intressegemenskap som varade genom åren.

Harald Elovson läste historia för Lauritz Weibull som han betraktade som sin främste akademiske mentor. I litteraturhistoria, hans ämne i licentiatexamen, blev Albert Nilsson hans huvudlärare. Artiklar om littera-

tur och litteraturkritik, ofta med udd mot borgerliga kritiker, skrev han i tidningen *Arbetet*, som ju en gång varit den beundrade Bengt Lidforss tidning. Ett par av dessa artiklar sände han till Georg Brandes. I sin häromåret publicerade dagbok från 1920-talet antecknar denne, att han läst ett par tidningsuppsatser av »en ung magister Elovson» som tagit honom i försvar mot angrepp i svensk press. Brandes fick motta åtskilliga brev från den unge magistrern, som ett slag funderade på att som avhandlingsämne välja Georg Brandes i Sverige. Kontakter med danska och norska litteraturforskare fortsatte Elovson att odla genom åren.

År 1930 disputerade han på en avhandling, kallad *Amerika i svensk litteratur 1750–1820*, med undertiteln *En studie i komparativ litteraturhistoria*. Det är en undersökning av det svenska Amerikaintresset under ifrågavarande period, sådant det speglas i samtida tidningspress, i dagböcker och i officiella dokument. Avhandlingen är ett arbete av en historiker med strikt observans. Av den svärmiske romantiker och unge estetiker som brevväxlade med Ellen Key röjs inga spår.

När Elovson sökte docentur i det dåvarande ämnet litteraturhistoria med poetik ifrågasattes det om avhandlingen verkligen föll inom detta ämnesområde. Hans lärare och flera med honom menade att den snarare hörde hemma inom kulturhistoria och idéhistoria. För perspektivets skull bör det tilläggas, att en fransk litteraturhistoriker av komparatismens skola, Marius-François Guyard, ännu på 1950-talet uttryckte som sin mening att opinionsundersökningar av denna art egentligen var »affaire d'histoire».

Först senare har en särskild nisch skapats för undersökningar, där bilden av ett främmande land fokuseras och ett särskilt namn för sådana studier har lanserats. Inför sin lärare försvarade Elovson sitt företag med att »litteraturhistorien utomlands, framför allt i Frankrike, påfallande ivrigt sysslar med liknande undersökningar och att just uppfattningen om Amerika i gamla världen stod i centrum för den komparativa litteraturhistoriens intresse». Med dessa ord refererar han ett samtal med Albert Nilsson i ett brev till Martin Lamm, hos vilken han sökte stöd. Som mönster för denna förhållandevis nya typ av littérature comparée nämner han i brevet Fernand Baldensperger och Paul Hazard. I brevet till Lamm åberopar Elovson ytterligare sin tidigare uppsats om Raynal i Sverige som en genomförd »komparativ» studie gällande en utländsk författares »fortune littéraire». Efter åtskilliga diskussioner och turer i sektion och fakultet fick Elovson docentur i det nyformulerade ämnet »kulturhistorisk litteraturhistoria».

Bland de förhållandevis fåtaliga litterära texterna i doktorsavhandlingen var den kanske viktigaste en dikt av Bengt Lidner om året 1783. Elovson

erhöll av Vitterhetssamfundet uppdraget att utge Lidners skrifter i en vetenskaplig upplaga; samtidigt fick hans kollega från licentiatseminariet, Stellan Arvidsson, motsvarande uppdrag för Thomas Thorilds del. I stället för att betrakta Lidner endast som huvudrepresentanten för den sentimentala strömningen i svensk 1700-talslitteratur ville Elovson gärna se honom som något av en samtidsorienterad journalist, förtrogen med upplysningens idéer och ideal, bekräftat av hans intresse för den amerikanska revolutionen. Under sina docentår återvände Elovson ständigt till Lidner i sina föreläsningar. Ur olika perspektiv belyste han författarskapet också i ett antal smärre tryckta studier. Utgåvan av Lidner blev färdig endast i textåtergivning. När det gällde kommentardelarna visade sig Elovsons arbetsätt alltför krävande. Under forskningsresor till utländska bibliotek, i Paris och Göttingen, sökte han fastställa förebilder i fransk och tysk litteratur till Lidners verk, en komparativ uppgift som blev honom övermäktig. Andra har, i blygsammare skala, fått fortsätta kommentararbetet.

Ofta citerade och kanske mer infallsrika än den något tungfotade doktorsavhandlingen är ett antal mindre studier som tar sin utgångspunkt i Elovsons otryckta licentiatavhandling om Heidenstams åttiotalsförfattarskap. Han belyser här brytningarna i nordisk litteratur kring 1890, bl.a. med en »ordstudie» om begreppen livsglädje och levnadsglädje.

Under flera decennier tog hans tjänstgöring vid läroverk, först i Eslöv sedan vid Folkskoleseminariet i Lund, liksom politiska uppdrag, hans mesta tid i anspråk. Samtidigt fortsatte han med ett omfattande populärvetenskapligt författarskap. Han medverkade med litteraturhistoriska översiktskapitel i samlingsverket Svenska folket genom tiderna. Han redigerade avdelningarna skönlitteratur och litteraturhistoria i andra upplagan av Svensk uppslagsbok. Artiklar i detta uppslagsverk, signerade E., om enskilda författare, om svensk, engelsk, fransk och amerikansk litteratur, försedda med rikhaltiga källhänvisningar, antyder hans beläsenhet och kringsynthet.

Böcker var och förblev en viktig del av hans liv. Vid tillkomsten av Lunds nya stadsbibliotek spelade han en aktiv roll. Om hans bibliofila intressen vittnar både hans egen boksamling med dess talrika litteraturhistoriskt intressanta dedikationsexemplar och hans vidlyftiga korrespondens med Sällskapet Bokvännerna, liksom talrika bidrag till dess publikationer.

Två geografiska områden stod hans hjärta särskilt nära. Det ena var det landskap där han vuxit upp och till vars kulturhistoria han gav bidrag i Allhems bok om Värmland och i en skrift om Värmlands nation i Lund under äldre tider. Det andra var staden Lund, vars kulturhistoria och

akademiska personhistoria han kände i alla vinklar och vrår. Som mångårig ordförande i Strindbergssällskapet i Lund förnöjde han sin publik vid årssammanträdena med ständigt nya dokument om August Strindbergs Lundamiljö. Hans sista tryckta bok blev en historik, i Föreningen Gamla Lunds skriftserie. Med livfull berättarkonst skildrar han kvarteren kring Magle Lilla Kyrkogata, där så många lärda lundensare bott före honom, och dröjer vid det hus där han och hans maka öppnade ett gästfritt hem för vänner av olika generationer och åsiktsriktningar.

Alltifrån unga år sökte han sig gärna till Vetenskaps-Societeten, en gång stiftad av yngre och i någon mån rebelliska akademiker, bland vilka Lauritz Weibull var en. I en av årsböckerna från tidigt tjugotal publicerade han en artikel, där det förekom utfall mot en docent, kallad en »yngre kritiker». Uppsatsen vållade en viss kalabalik och ledde till att den attackerade begärde sitt utträde ur Societeten. Över huvud uppträdde Elovson gärna under tidiga Lundaår som arg ung man i den akademiska världen, som felfinnare och opponent. Åtskilligt uppmärksammas blev en artikel av hans hand i den weibullska tidskriften *Scandia* om Johan Nordströms arbete om medeltid och renässans. Elovson kunde där avslöja, att den uppsaliensiske forskaren i långt högre grad än vad som framgick av en bibliografisk not både i uppslag och formuleringar byggde på ett verk om elvahundratalets renässans av den amerikanske historikern Haskins. Ännu efter 50 år väckte hans artikel uppmärksamhet bland uppsaliensiska lärdomshistoriker.

När Elovson återvände till den litteraturhistoriska institutionen under humanioras expansionstid på 1950-talet, nu i egenskap av universitetslektor, var hans framtoning en annan, generösare, mer överblickande. Den forne oppositionsmannen blev en alltid lojal medarbetare i kretsen av yngre kolleger. Vid sidan av sin lärartjänst kunde han nu åter ägna sig åt författarskap, fortsatt in i emeritiåren. I Vetenskaps-Societetens årsböcker publicerade han på 1960-talet tvenne studier, där han återvänt till sin ungdoms intresse för Vilhelm Ekelunds prosaförfattarskap, nu under komparativ aspekt. Båda uppsatserna handlar om Ekelunds förhållande till Rousseau.

Ännu i åttioårsåldern besökte han gärna sin gamla institution och deltog anspråkslöst i seminarier som en student bland studenter. Han var daglig gäst på Lund universitetsbibliotek, där han ofta fördjupade sig i långa och lärrika samtal med dem han mötte, utan att akta på tidens flykt. Hans sista tidningsartikel i *Sydsvenska Dagbladet* var undertecknad med tvenne namn, universitetsrektorn Håkan Westlings och hans eget. Den handlade

om Axel Ebbes skulptur på Lundagård, Mannen som bryter sig ur klippan. I äldre Lundatradition har man någon gång kunnat inhämta att skulpturen uppfattats som syftande på en lundensare från det nordiska genombrottets dagar, Bengt Lidforss. Om så är fallet, kan detta Harald Elovsons sista bidrag till Lunds kulturhistoria fattas som en trohetsförklaring till den radikala kulturtradition, där han kände sig höra hemma.

Vetenskaps societeten i Lund 1987

Bortgångna hedersledamöter

Montelius, Gustaf Oscar Augustin, riksantikvarie, f. 9/9 1843, † 4/11 1921.

Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, excellens, professor, f. 25/1 1842, † 13/5 1927.

Tegnér, Esaias Henrik Vilhelm, professor, f. 13/1 1843, † 21/11 1928.

v. Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich, excellens, professor, f. 22/12 1848, † 25/9 1931.

Müller, Sophus Otto, museumsdirektör, f. 24/5 1846, † 24/2 1934.

Kock, Karl Axel Lichnowsky, professor, f. 2/3 1851, † 18/3 1935.

Meillet, Paul Jules Antoine, professor, f. 11/11 1866, † 21/9 1936.

Evans, Sir Arthur John, professor, f. 8/7 1851, † 11/7 1941.

Wölfflin, Heinrich, professor, f. 21/6 1864, † 19/7 1945.

Hirn, Yrjö, professor, f. 7/12 1870, † 23/2 1952.

Croce, Benedetto, senator, f. 25/2 1866, † 20/11 1952.

Heckscher, Eli Filip, professor, f. 24/11 1879, † 23/12 1952.

Löfstedt, Haimon Einar Harald, professor, f.d. praeses, f. 15/6 1880, † 10/6 1955.

Weibull, Lauritz Ulrik Absalon, professor, f.d. praeses, f. 2/4 1873, † 2/12 1960.

Ekwall, Bror Oskar Eilert, professor, f. 8/1 1877, † 23/11 1964

Josephson, Ragnar, professor, f.d. praeses, f. 8/3 1893, † 27/3 1966.

Nilsson, Nils Martin Persson, professor, f. 12/7 1874, † 7/4 1967.

Werin, Algot Gustaf, professor, Lund, f. 19/10 1892, † 2/12 1975.

Hedersledamöter

Gjerstad, Erik Einar, professor, Lund, f. 30/10 1897, 67.

Lönnroth, Nils Erik Magnus, professor, Göteborg, f. 1/8 1910, 70.

Styrelse

Praeses: *Ingmar Brohed* (1985)

Vice praeses: *Bengt Hansson* (1983)

Sekreterare: *Anders Grönvall* (1983)

Skattmästare: *Göran Palm* (1985)

Medlemmar: *Bengt Ankarloo* (1984), *Michael Bogdan* (1985), *Birgitta Hårdh* (1985), *Eric Rasmusson* (1985), *Per Rydén* (1986), *Marianne Thormählen* (1984).

Suppleanter: *Gösta Bruce* (1985), *Lars Larsson* (1985), *Ulf Teleman* (1986).

Vetenskaps societeten i Lund

Valnämnd

Ordförande: Societetens Praeses.

Medlemmar: *Thure-Gabriel Gyllenkrok* (1982), *Birger Bergh* (1985), *Sten Åke Nilsson* (1985), *Kjell-Åke Modéer* (1984), *Kristian Gerner* (1986), *Tryggve Mettinger* (1986).

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: *Göran Hermerén* (1980), *Bengt Ankarloo* (1985), *Birger Bergh* (1985), *Anders Palm* (1986).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens Praeses.

Sekreterare: *Göte Paulsson*.

Medlemmar: *Erik Cinthio*, *Axel Roos*, *Oscar Reutersvärd*, *Nils Lewan*, *Eva Österberg*, *Bengt Pamp*.

Revisorer

Olof Nordström (1965), *Gunnar Törnqvist* (1984).

Suppleanter: *Hans Regnéll* (1966), *Bo Westerhult* (1984).

Bortgångna stiftande ledamöter

v. Hallwyl, Walter, greve, f. 26/1 1839, † 27/2 1921.

Edstrand, Reinhold Theodor Werner, direktör, f. 15/6 1882, † 25/11 1923.

Swartz, Carl Johan Gustaf, universitetskansler, f. 5/6 1858, † 6/11 1926.

Petrén, Karl Anders, professor, f. 2/12 1868, † 16/10 1927.

Wachtmeister, Axel Wilhelm, greve, kammarherre, f. 16/7 1869, † 24/8 1929.

Engeström, Max Emil Leopold, konsul, f. 15/11 1867, † 25/3 1930.

v. Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf, ryttmästare, godsägare, f. 8/2 1865, † 16/5 1930.

v. Hallwyl, Anna Fredrika Wilhelmina, f. Kempe, grevinna, f. 1/10 1844, † 27/7 1930.

Haffner, Johan, stadsläkare, f. 6/9 1876, † 14/4 1931.

Sahlin, Johan Albert, fabriksägare, f. 7/9 1868, † 17/5 1936.

Swartz, Pehr Johan Jacob, direktör, f. 21/10 1860, † 5/6 1939.

Westrup, Johan Wilhelm Magnus, v. konsul, f. 13/5 1862, † 9/11 1939.

Lundahl, Nils, fil. dr, f. 23/5 1858, † 16/6 1940.

Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, friherre, hovstallmästare, f. 15/10 1887, † 9/4 1941.

Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan *Cederström*, f. 16/3 1859, † 28/8 1941.

Montelin, Adolf Fredrik, apotekare, f. 17/1 1871, † 28/10 1941.

- Sahlin, Carl Andreas*, fil. dr, f. 15/12 1861, † 22/1 1943.
Jacobsen, Helge, direktör, f. 24/12 1882, † 21/6 1946.
Lundberg, Sven Emil, bergsingenjör, direktör, f. 21/8 1889, † 24/3 1947.
Lundblad, Nils Waldemar, hovrättsassessor, direktör, f. 7/12 1888, † 25/9 1947.
Munksgaard, Ejnar Johannes, forlagsboghandler, dr phil., f. 28/2 1890, † 6/1 1948.
Thott, Gustaf Otto Tage Stig, greve, hovjägmästare, f. 29/1 1885, † 4/7 1948.
Sahlin, Bo Carl Henrik, med. lic., direktör, f. 24/7 1901, † 18/2 1949.
Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. *Edstrand*, doktorinna, f. 23/9 1883, † 18/12 1951.
Roos, Axel Bernhard, jur. dr, advokat, f. 4/3 1886, † 24/8 1957.
v. Schmitterlöw, Adelheid Emma Otburgis, godsägare, f. 15/8 1875, † 16/5 1959.
Edstrand, Karin Thekla Eleonora, fröken, f. 3/7 1880, † 7/12 1959.
Sandberg, Ivar Nils Gotthard, direktör, f. 28/7 1881, † 2/1 1961.
Berger, Svante Edwin Larsson, direktör, f. 13/5 1871, † 2/2 1962.
Dunker, Henry Christian Louis, fabriksdisponent, f. 6/9 1870, † 3/5 1962.
Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, civilingenjör, direktör, f. 3/10 1892, † 12/7 1962.
Nevsten, Andreas Edvard, byggmästare, f. 18/3 1885, † 27/9 1962.
Sahlin, Stig Erik Gunnar, ambassadör, f. 2/8 1899, † 10/6 1963.
Wiberg, John Åke Truls, överintendent, f. 30/3 1902, † 25/11 1963.
Berger, Carl Magnus, direktör, f. 18/3 1915, † 20/11 1964.
Bergh, Thorsten Christian Howard, jur. o. fil. kand., konsul, f. 1/10 1901, † 11/1 1965.
Wigstrand, Gunnar, disponent, f. 11/1 1903, † 19/11 1965.
Palmstierna, Carl Otto, friherre, hovjägmästare, f. 3/1 1900, † 12/10 1966.
Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, fil. dr, assuransdirektör, f. 25/6 1888, † 5/2 1968.
Jensen, Arthur Marinus, direktör, f. 13/2 1891, † 17/5 1968.
Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. *Fahlbeck*, fru, f. 18/1 1897, † 9/11 1968.
Trolle-Bonde, Carl, greve, f. 13/5 1907, † 7/10 1969.
Hjelme-Lundberg, John, konsul, f. 26/5 1902, † 9/8 1970.
Wehtje, Ernst Jonas, tekn. dr, direktör, f. 17/7 1891, † 4/8 1972.
Bergengren, Axel Göran Magnus, civilekonom, f. 16/6 1921, † 19/8 1972.
Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. *von Essen*, grevinna, f. 2/3 1908, † 7/9 1973.
Bendz, Olof Gregor Mortimer, godsägare, f. 15/9 1904, † 9/9 1973.
Thomasson, Tage Emanuel, civilingenjör, direktör, f. 16/10 1894, † 4/9 1974.
Græbe, Eiler Otto, domkyrkoarkitekt, f. 23/7 1892, † 5/1 1977.
Wijkander, Klara Severina, f. *Kock*, fru, f. 28/11 1888, † 25/9 1977.
Ehrnberg, Gösta Theodor, direktör, f. 26/5 1895, † 1/5 1981.
Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, leg. läkare, f. 2/8 1899, † 7/10 1981.
Mörck, Einar Walter, direktör, f. 10/6 1914, † 2/5 1982.
Crafoord, Holger Alf Erik, direktör, f. 25/7 1908, † 21/5 1982.
Gierow, Karl Ragnar Knut, fil. dr, författare, f. 2/4 1904, † 30/10 1982.
Hammar skiöld, Sven Ludvig, direktör, f.d. hovrättsråd, f. 14/12 1901, † 16/7 1983.
Strömbom, Nils Alfred Ragnar, kapten, fil. lic., f. 30/10 1898, † 22/11 1983.
Ekblom, Ingemar, direktör, f. 17/3 1903, † 11/9 1987.
Holmström, Nils Gunnar Teodor, direktör, f. 30/10 1904, † 10/12 1987.

Vetenskaps societeten i Lund

Stiftande ledamöter

- Lundström, Margit Johanna Palæmona Cecilia, f. von Geijer*, generalska, Landskrona, f. 24/2 07, 32.
- Thott, Greta Linnéa*, grevinna, Holmeja, f. 25/2 08, 53.
- Sandblom, Grace, f. Schaefer*, fru, Lausanne, Schweiz, f. 13/5 07, 54.
- Hansen, Einar Anton*, direktör, Malmö, f. 14/11 02, 55.
- Gyllenkrok, Thure-Gabriel*, friherre, Björnstorp, f. 23/5 22, 57.
- Tunhammar, Elam Wihlgott*, direktör, Malmö, f. 18/1 03, 58.
- Hansen, Jozzi Ella, f. Jensen*, verkst. direktör, Malmö, f. 23/7 12, 59.
- Möller, Frans Ballieu*, direktör, Lund, f. 25/2 97, 60.
- Wetterlundh, Sune Charles Gustaf*, verkst. direktör, Malmö, f. 11/2 04, 60.
- Rausing, Gad Anders*, docent, direktör, f.d. praeses, London, f. 19/5 22, 62.
- Rausing, Hans Anders*, direktör, Wadhurst, England, f. 25/3 26, 63.
- Larsson, Sven Gunnar*, direktör, Stockholm, f. 29/5 11, 64.
- Roos, Axel Bernhard*, bankdirektör, Malmö, f. 16/6 22, 64.
- Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. Bonn*, fru, Halmstad, f. 19/6 15, 65.
- Hallström, Hadar Erik H:son*, direktör, Helsingborg, f. 15/6 00, 65.
- Acking, Carl-Axel*, professor, Lund, f. 8/3 10, 66.
- Lauritzson, Tore*, civilingenjör, Antwerpen, Belgien, f. 19/4 13, 66.
- Holmberg, Hans Åke*, tekn. dr, Lund, f. 31/1 19, 67.
- Palmstierna, Anne-Marie Aurore*, friherrinna, Maltesholm, Tollarp, f. 26/7 07, 67.
- Stählbrandt, Åke E.*, direktör, Höllviksnäs, f. 9/3 14, 67.
- Kamprad, Feodor Ingvar*, direktör, Epalinges, Schweiz, f. 30/3 26, 69.
- Lindh, Sten*, ambassadör, Malmö, f. 24/10 22, 69.
- Malmros, Frans Jacob*, konsul, Trelleborg, f. 4/11 25, 71.
- Samuelson, Sten Olov*, professor, Lund, f. 30/4 26, 71.
- Faxe, Carl Jörgen Cornelius*, direktör, Malmö, f. 2/6 12, 72.
- Penser, Per Wilhelm Julius*, advokat, Eslöv, f. 29/5 01, 72.
- Rasmusson, Karl Eric*, direktör, Lund, f. 28/1 16, 72.
- Kennedy, Douglas Gilbert James*, godsägare, Råbelövs slott, Kristianstad, f. 5/3 12, 73.
- Lilliehöök, Lennart F. B:son*, verkst. direktör, Lindhult, f. 21/4 24, 75.
- Wessman, Gunnar*, verkst. direktör, Uppsala, f. 23/9 28, 75.
- Trolle-Bonde, Gustaf*, greve, London, f. 2/5 43, 77.
- Lindblad, Per Bjarne*, direktör, Malmö, f. 25/11 29, 81.
- Wrangel von Brehmer, Margit*, friherrinna, Hyby, f. 26/2 16, 81.
- Grönvall, Anders*, fil. lic., förste bibliotekarie, Lund, f. 27/8 37, 82.
- Althin, Anders Olof*, direktör, Lund, f. 2/4 44, 83.
- Cavalli-Björkman, Hans Gustav Conrad*, bankdirektör, Malmö, f. 29/6 28, 83.
- Palm, Carl Göran Henrik*, bankdirektör, Stockholm, f. 4/4 33, 83.
- Silfverschiöld, Irma Palaemona Cecilia*, friherrinna, Klågerup, f. 21/6 1937, 83.
- Tornberg, Hans*, bankdirektör, London, f. 12/11 41, 83.
- Ehrensward, Gustaf Jörgen*, greve, Tosterup, f. 6/5 32, 84.
- Modin, Alvar*, direktör, Åkarp, f. 4/3 20, 85.
- Rausing, Birgit*, fru, London, f. 26/10 24, 85.
- Borelius, Sven*, direktör, Stockholm, f. 27/2 28, 86.

Johansson, Carl Gustav, direktör, Lund, f. 9/12 37, 86.
Mårtensson, Folke, direktör, Landskrona, f. 25/12 22, 86.
Ohlsson, Sven Håkan, bokförläggare, Lund, f. 27/8 20, 86.
Bendz, Maj, fru, Lund, f. 12/5 09, 86.
Janson, Rolf G., direktör, Höganäs, f. 21/8 25, 87.

Seniorer

Weibull, Curt Hugo Johannes, professor, Göteborg, f. 19/8 86, 20.
Pleijel, Hilding, Athanasius, professor, Lund, f. 19/10 93, 35.
Knutsson, Knut Peter, professor, f.d. stadsbibliotekarie, Stockholm, f. 5/3 97, 28.
Elovson, John Harald, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/6 97, 37.
Amundsen, Leiv, professor, Oslo, f. 30/5 98, 49.
Wieselgren, Per Wäinö, fil. dr, lektor, Eslöv, f. 4/8 00, 47.
Mackensen, Lutz, professor, Bremen, f. 15/6 01, 32.
Kakridis, Johannes, professor, Saloniki, f. 17/11 01, 47.
Diano, Carlo, professor, Padova, f. 2/2 02, 53.
Lombard, Alf, professor, Lund, f. 8/7 02, 40.
Syme, Ronald, professor, Oxford, f. 11/3 03, 48.
Johannisson, Ture Gustaf, professor, Göteborg, f. 26/9 03, 41.
Svendsen, Paulus, professor, Oslo, f. 17/4, 04, 58.
Ek, Sven Theodor, docent, lektor, Söderköping, f. 17/5 04, 52.
Hald, Kristian, professor, Köpenhamn, f. 9/9 04, 53.
Arngart, Olof Sigfrid, professor, Lund, f. 15/4 05, 42.
Jankuhn, Herbert, professor, Göttingen, f. 8/8 05, 58.
Sundberg, Sune Waldemar, docent, Lund, f. 18/1 06, 60.
Falk, Knut-Olof, professor, Lund, f. 19/4 06, 46.
Dahlberg, Anders Torsten, professor, Göteborg, f. 18/8 06, 44.
Svalenius, Ivan Håkan, docent, lektor, Lund, f. 7/9 06, 44.
Rydbeck, Monica Augusta Elisabeth Christina, docent, förste antikvarie, Stockholm, f. 11/11 06, 44.
Bjurling, Oscar Anders, professor, Lund, f. 12/5 07, 56.
Billeskov Jansen, Fredrik, Julius, professor, Köpenhamn, f. 30/9 07, 54.
Jarring, Gunnar Valfrid, ambassadör, Stockholm, f. 12/10 07, 37.
Kapsomenos, Stylianos Georg, professor, Saloniki, f. 29/11 07, 50.
Yrwing, Hugo Ulrik, docent, lektor, Lund, f. 23/1 08, 61.
Zilliacus, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 23/1 08, 54.
Staiger, Emil, professor, Zürich, f. 8/2 08, 54.
Segerstedt, Torgny, professor, Uppsala, f. 11/8 08, 36.
Pfannenstill, Bertil Algot, docent, universitetslektor, Lund, f. 22/2 09, 48.
Moritz, Manfred S., professor, Lund, f. 4/6 09, 55.
de Bouard, Michel, professor, Caen, f. 5/8 09, 54.
King, Arthur Henry, docent, Provo, Utah, USA, f. 20/2 10, 62.
Riis, Poul Jørgen, professor, Köpenhamn, f. 26/5 10, 62.
Westergård-Nielsen, Christian Emil, professor, Århus, f. 24/11 10, 61.
Kjellman, Nils Reinhold, docent, rektor, Lund, f. 8/2 11, 60.

Vetenskaps societeten i Lund

- Lindblad, *Gustaf Martin Esaias*, professor, Lund, f. 26/2 11, 50.
Westin, *Gunnar Torvald*, professor, Stockholm, f. 29/10 11, 52.
Fischer, *Jørgensen, Eli*, universitetslektor, Köpenhamn, f. 11/2 11, 60.
Ahlbäck, *Torvald Olav Otto*, professor, Malax, f. 28/3 11, 59.
Halldórsson, *Halldór Torfi Gudmundur*, professor, Reykjavik, f. 13/7 11, 59.
Norrman, *Carl-Edvard*, professor, Lund, f. 26/1 12, 55.
Gerleman, *John Gillis*, professor, Lund, f. 27/3 12, 51.
Fink, *Troels Marstrand Trier*, professor, generalkonsul, Flensburg, f. 18/4 12, 55.
Stjernquist, *Per Nilsson*, professor, Lund, f. 14/5 12, 63.
Gravier, *Maurice Pierre Albert*, professor, Paris, f. 7/6 12, 62.
Malmberg, *Bertil*, professor, Lund, f. 22/4 13, 48.
Noreng, *Harald*, professor, Bergen, f. 25/4 13, 61.
Johannesson, *Nils Gösta*, docent, lektor, Eslöv, f. 19/10 13, 63.
Ollén, *Gunnar*, docent, Malmö, f. 22/11 13, 58.
Lundström, *Sven Gunnar*, professor, Uppsala, f. 30/1 14, 51.
Nilsson, *Sven Augustinus*, professor, Uppsala, f. 9/11 14, 52.
Korlén, *Hans Gustav Vilhelm*, professor, Stockholm, f. 27/1 15, 50.
Fehrman, *Carl Abraham Daniel*, professor, f.d. praeses, Lund, f. 3/2 15, 50.
Hadding, *Kerstin*, professor, Lund, f. 7/2 15, 64.
Waller, *Sture Magnus*, docent, Lund, f. 8/3 15, 56.
Björck, *Tor Erland Staffan*, professor, Lund, f. 5/8 15, 52.
Ekbo, *Sven Arnold*, professor, Lund, f. 7/8 15, 56.
Becker, *Carl Johan*, professor, Köpenhamn, f. 3/9 15, 59.
Gabrieli, *Mario*, professor, Rom, f. 23/9 15, 63.
Reutersvärd, *Oscar Gustaf Adolf*, professor, Lund, f. 29/11 15, 64.
Lyttkens, *Hampus Elof Axel*, professor, Lund, f. 19/2 16, 67.
v. Wright, *Georg Henrik*, professor, Helsingfors, f. 14/6 16, 53.
Mannsåker, *Dagfinn*, riksarkivar, Oslo, f. 30/6 16, 66.
Egardt, *Brita Sigrid Anna Lovisa*, docent, Lund, f. 7/8 16, 68.
Holm, *Per Olof Gösta*, professor, Lund, f. 7/8 16, 63.
Hägerstrand, *Stig Torsten Erik*, professor, Lund, f. 11/10 16, 57.
Ejder, *Gustaf Åke Bertil*, professor, Lund, f. 2/11 16, 52.
Smidt, *Kristian*, professor, Oslo, f. 20/11 16, 66.
Dravina, *Velta Tatjana*, professor, Stockholm, f. 25/1 17, 64.
Hartman, *Sven Samuel*, professor, Lund, f. 22/6 17, 69.
Blegvad, *Mogens*, professor, Köpenhamn, f. 25/6 17, 65.
Södergård, *Olof Östen*, professor, Lund, f. 26/8 17, 65.
Stjernquist, *Nils Nilsson*, professor, Lund, f. 29/8 17, 53.
Lárusson, *Magnus Már*, professor, Reykjavik, f. 2/9 17, 66.
Carlsson, *Sten Carl Oscar*, professor, Uppsala, f. 14/2 17, 53.
Stjernquist, *Berta Ingeborg*, professor, Lund, f. 26/4 18, 58.
Virtaranta, *Erkki Pertti Ilmari*, professor, Helsingfors, f. 20/5 18, 53.
Thomsen, *Rudi*, professor, Århus, f. 21/7 18, 59.
Brøndsted, *Mogens Holger*, professor, Odense, f. 12/11 18, 70.
Benson, *Sven Archer*, professor, Göteborg, f. 22/1 19, 54.
Regnéll, *Hans Otto*, professor, Lund, f. 30/1 19, 54.

- Rooth, Anna Birgitta, professor, Uppsala, f. 15/5 19, 60.
Åsdahl Holmberg, Ella Märta Mathilda, professor, Göteborg, f. 24/8 19, 58.
Carlsson, Nils Gösta, professor, Stockholm, f. 19/9 19, 59.
Wallner, Björn Anders, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/10 19, 69.
Norborg, Lars-Arne, docent, universitetslektor, Lund, f. 27/10 19, 62.
Roelandts, Karel, professor, Louvain, f. 6/5 19, 60.
Sundby, Bertil Johannes, professor, Bergen, f. 21/7 19, 61.
Arvidsson, Rolf Lennart, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 5/1 20, 73.
Back, Pär-Erik, professor, Umeå, f. 20/9 20, 59.
Beyer, Edvard Freydar, professor, Oslo, f. 6/10 20, 63.
Gårding, Eva, professor, Lund, f. 14/7 20, 71.
Higham, John, professor, Baltimore, Maryland, USA, f. 26/10 20, 67.
Löwendahl, Gösta Emil Oskar, docent, universitetslektor, Lund, f. 13/6 20, 59.
Rudberg, Stig Yngve, professor, Lund, f. 28/10 20, 66.
Røstvig, Maren-Sofie, professor, Oslo, f. 27/3 20, 65.
Schaar, Claes Göran Gustav Viktor, professor, Lund, f. 18/5 20, 53.
Smith, Gudmund John Wilhelm, professor, Lund, f. 29/1 20, 60.
Cinthio, Erik Axel Hampus, professor, Lund, f. 26/2 21, 61.
Hagen, Anders, professor, Bergen, f. 15/5 21, 61.
Henriksen, Aage Skjoldborg, professor, Köpenhamn, f. 25/4 21, 74.
Malmer, Mats Erik Gustaf Sigurd P., professor, Stockholm, f. 18/10 21, 70.
Nordström, Axel Olof, docent, universitetslektor, Lund, f. 28/5 21, 64.
Odén, Agnes Birgitta, professor, Lund, f. 11/8 21, 58.
Sjöstedt, John Lennart, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/6 21, 64.
Strömberg, Märta Linnéa Ingeborg, professor, Lund, f. 7/11 21, 67.
Vitestam, Nils Gösta, professor, Lund, f. 2/3 21, 67.
Andrén, Carl-Gustaf, professor, universitetskansler, Stockholm, f. 1/7 22, 61.
Andersson, Sven Helge Sigfrid, docent, universitetslektor, Växjö, f. 27/10 22, 62.
Fridlitzius, Joel Gunnar Ferdinand, professor, Lund, f. 29/6 22, 62.
Halvorsen, Eyvind Fjeld, professor, Oslo, f. 4/5 22, 62.
Jacobsen, Eric August, professor, Köpenhamn, f. 5/4 23, 61.
Holm, Hans Ingvar, professor, Lund, f. 25/10 23, 62.
Egerod, Søren, professor, Köpenhamn, f. 8/7 23, 63.
Glamann, Kristof, professor, Köpenhamn, f. 26/8 23, 63.
Halldén, Sören, professor, Lund, f. 19/5 23, 65.
Loman, Bengt, Ragnar Carl, professor, Åbo, f. 7/8 23, 67.
Österlin, Lars Gustaf, domprost, professor, Linköping, f. 5/10 23, 71.
Johannesson, Eric Oscar, professor, Berkeley, California, USA, f. 4/5 23, 71.
Weibull, Hans Jörgen, professor, Göteborg, f. 25/4 24, 61.
Mogren, Jan Olof Márten Adolf, docent, universitetslektor, Karlstad, f. 8/6 24, 63.
Petersson, Hans Fredrik, professor, Lund, f. 29/11 24, 69.
Thalberg, Björn, professor, Lund, f. 18/2 24, 73.
Foote, Peter Godfrey, professor, London, f. 26/5 24, 73.
Hast, Karl Sture Arne, ordboksredaktör, Lund, f. 23/5 24, 76.
Rystad, Nils Göran, professor, Lund, f. 31/7 25, 58.
Enkvist, Nils Erik August, professor, Åbo, f. 27/9 25, 59.

Vetenskaps societeten i Lund

- Palm, James Vilhelm Jonas*, professor, Uppsala, f. 29/6 25, 59.
Swahn, Jan-Öjvind, professor, Lund, f. 15/5 25, 61.
Wallén, Per-Edvind Magnus, professor, Lund, f. 15/4 25, 63.
Lagerroth, Lars-Erland, docent, Lund, f. 10/1 25, 66.
Fabricius, Cajus, professor, Göteborg, f. 28/9 25, 67.
Romberg, Hans Arnold Bertil, docent, Lund, f. 8/12 25, 68.
Ladefoged, Peter Nielsen, professor, Los Angeles, f. 17/9 25, 70.
Vallinder, Torbjörn, docent, universitetslektor, Lund, f. 30/11 25, 70.
Sørensen, John Kousgård, professor, Köpenhamn, f. 6/12 25, 72.
Durovič, Ľubomír Jan, professor, Lund, f. 9/2 25, 74.
Lindell, Ebbe, professor, Malmö, f. 15/10 25, 75.
Swedner, Hugo Harry Harald Rodney, professor, Göteborg, f. 28/5 25, 75.
Larsson, Gustav Edvin, professor, Oslo, f. 24/1 25, 76.
Bohlin, Torgny, professor, Bergen, f. 20/5 25, 77.
Huldén, Lars Evert, professor, Helsingfors, f. 5/2 26, 63.
Bringéus, Nils-Arvid Edvard Alarik, professor, f.d. praeses, Lund, f. 29/3 26, 65.
Améen, Lennart Gustaf Gunnarsson, docent, universitetslektor, Lund, f. 4/7 26, 71.
Undhagen, Carl-Gustaf, docent, Malmö, f. 6/1 26, 71.
Gerhardsson, Birger, professor, Lund, f. 26/9 26, 72.
Banton, Michael Parker, professor, Bristol, f. 8/9 26, 72.
Lidin, Olof Gustav, professor, Köpenhamn, f. 3/2 26, 73.
Simonsson, Tord Lennart Wolmer, docent, biskop, Strängnäs, f. 13/2 26, 74.
Nalepa, Jerzy, docent, Lund, f. 29/7 26, 75.
Beskow, Per Erik, docent, Lund, f. 23/12 26, 80.
Sandström, Sven Erik Åke, professor, Lund, f. 26/2 27, 59.
Kihlstedt, Curt Axel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 8/12 27, 66.
Jörberg, Gustav Lennart, professor, Lund, f. 26/1 27, 67.
Lagerroth, Siv Ulla-Britta, professor, Lund, f. 19/10 27, 70.
Westman, Rolf Rainer Otto Robert, professor, Åbo, f. 21/6 27, 74.
Mårtensson, Jan Anders Wilhelm, museichef, Lund, f. 31/11 27, 82.
Kornhall, David Christian, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/11 28, 68.
Wiegelmann, Günter Franz, professor, Münster, f. 31/1 28, 70.
Sørensen, Knud Oscar, professor, Århus, f. 2/2 28, 71.
Stoklund, Bjarne, professor, Köpenhamn, f. 17/1 28, 72.
Pamp, Bengt Torsten, docent, arkivchef, Lund, f. 3/11 28, 72.
Kristensson, Gillis Per-Erik, docent, Lund, f. 19/2 28, 73.
Johnsen, Erik, professor, Köpenhamn, f. 16/11 28, 73.
Christie, Nils, professor, Oslo, f. 24/2 28, 74.
Salomonsen, Per, afdelingsleder, Ålborg, f. 29/3 28, 74.
Olsen, Olaf, professor, Århus, f. 7/6 28, 74.
Jonsson, Hans Erling, professor, ordbokschef, Lund, f. 10/6 28, 74.
Nilsson, Stig Bertil, docent, Lund, f. 18/3 28, 77.
Jensen, Johan Fjord, professor, Århus, f. 17/12 28, 77.
Östenberg, Carl Erik, docent, Lund, f. 14/8 28, 79.
Elmroth, Ingvar Johan Anders, docent, Lund, f. 26/4 28, 80.
Sigurd, Bengt Gustaf, professor, Lund, f. 26/8 28, 80.

- Steene, Kerstin Birgitta*, professor, Seattle, f. 7/10 28, 80.
Lindell, Ulla Marta Kristina, universitetslektor, Lund, f. 19/7 28, 81.
Wrede, Claes Gösta Julius, pastor primarius, docent, Stockholm, f. 18/8 28, 82.
Åström, Paul Fredrik Karl, professor, Göteborg, f. 15/1 29, 64.
Vilkuna, Asko, professor, Jyväskylä, f. 17/11 29, 69.
Olsson, Bernt Oskar Hemfrid, professor, Helsingborg, f. 11/5 29, 71.
Westerhult, Bo Anders, docent, Lund, f. 18/4 29, 72.
Wieslander, Hans Johan Magnus, docent, universitetslektor, Växjö, f. 30/7 29, 74.
Lewan, Nils Oskar Enoch, docent, Lund, f. 18/3 29, 77.
Sjöbäck, Hans Robert, professor, Lund, f. 2/2 29, 78.
Greenbaum, Sidney, professor, London, f. 31/12 29, 83.
Bjerstedt, Sven Åke Ingvar, professor, Malmö, f. 10/4 30, 68.
Christensen, Johnny, professor, Köpenhamn, f. 5/3 30, 68.
Tägil, Sven Otto, professor, Lund, f. 15/12 30, 68.
Gierow, Pär Göran Axel, professor, Lund, f. 20/8 30, 72.
Wilson, David Mackenzie, professor, London, f. 30/10 30, 72.
Kieffer, René Jean Joseph, docent, Lund, f. 22/9 30, 75.
Bäckman, Sven Arvid, professor, Lund, f. 14/11 30, 76.
Kersten, Adam, professor, Warszawa, f. 26/4 30, 76.
Widebäck, Göran Viktor, docent, Lund, f. 6/10 30, 76.
Ritte, Hans, Universitätslektor, Dr Phil, München, f. 20/8 30, 77.
Brückner, Wolfgang, professor, Würzburg, f. 14/3 30, 79.
Svartvik, Jan Lars, professor, Lund, f. 18/8 31, 70.
Ek, Sven Birger, professor, Göteborg, f. 10/6 31, 71.
Vinge, Louise, professor, Lund, f. 24/11 31, 72.
Gemzell, Carl-Axel Uno, professor, Lund, f. 20/10 31, 73.
Lindborg, Rolf Harry, docent, Lund, f. 7/3 31, 73.
Bohlin, Folke Bernhard, professor, Lund, f. 21/9 31, 74.
Wärneryd, Olof Ingemar, professor, Lund, f. 4/7 31, 76.
Nilsson, Carl-Axel Daniel, lektor, Köpenhamn, f. 15/3 31, 78.
Hasselmo, Nils, professor, Minneapolis, f. 2/7 31, 79.
Board, Joseph B., professor, Schenectady, f. 5/3 31, 80.
Löfstedt, Bengt Torkel Magnus, professor, Los Angeles, f. 14/11 31, 80.
Nyberg, Tore Samuel, lektor, Odense, f. 4/1 31, 80.
Rhenman, Erik Axel, professor, Stockholm, f. 18/12 32, 72.
Bramstång, Nils Åke Gunnar, professor, Uppsala, f. 13/6 32, 75.
Lewan, Bengt Vilhelm Ingemar, docent, Lund, f. 2/5 32, 80.
Belfrage, Hans Esbjörn Gabriel, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 19/8 32, 83.
Boyer, Régis, professor, Paris, f. 25/6 32, 75.

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

- Törnqvist, Gunnar Evald*, professor, Lund, f. 23/1 33, 68.
Rosengren, Inger Tilly, professor, Lund, f. 14/7 34, 71.

Vetenskaps societeten i Lund

- Larsson, Lars-Olof Ingvar*, professor, Växjö, f. 15/11 34, 72.
Nilsson, Sten Åke, professor, f.d. praeses, Lund, f. 9/4 36, 73.
Bornäs, Nils-Göran Gudmund, docent, Lund, f. 1/7 35, 74.
Ståhl, Ingemar, professor, Lund, f. 2/6 38, 74.
Blomqvist, Jerker, professor, Lund, f. 6/4 38, 75.
Österberg, Eva Birgitta, professor, Uppsala, f. 25/10 42, 75.
Eckerdal, Lars Hugo, professor, Lund, f. 15/8 38, 76.
Hermerén, Göran, professor, Lund, f. 5/9 39, 76.
Roos, Carl Martin, professor, Stockholm, f. 15/5 41, 76.
Söderpalm, Sven Anders, professor, Staffanstorps, f. 11/4 33, 76.
Bergh, Nils Anders Birger, professor, f.d. praeses, Lund, f. 25/6 35, 77.
Pålsson, Lennart, professor, Lund, f. 13/10 33, 77.
Gustavsson, Anders Karl Gustav, docent, Lund, f. 7/12 40, 78.
Knutsson, Bengt Erik Vilhelm, docent, Lund, f. 19/5 36, 78.
Paulsson, Göte Christer, docent, Kristianstad, f. 27/2 45, 78.
Pettersson, Thore Wilhelm, docent, Lund, f. 10/10 34, 78.
Wieselgren, Anne Maria Inga, docent, Växjö, f. 1/4 35, 78.
Ankarloo, Karl Bengt Gunnar, docent, Lund, f. 9/12 35, 79.
Bondeson, Ulla Viveka, professor, Lund, f. 10/7 37, 79.
Bjerke, Björn Vidar, professor, Lund, f. 17/3 41, 80.
Christensen, Anna Barbro, professor, Lund, f. 9/1 36, 80.
Fogelmark, Jarl Staffan Halvard, docent, Lund, f. 12/4 39, 80.
Hansson, Bengt Anders, professor, Lund, f. 14/3 43, 80.
Haskå, Inger Maria, docent, Lund, f. 14/4 41, 80.
Lindberg, Bo Haraldsson, docent, Lund, f. 29/1 37, 80.
Björling, Ann Fiona, docent, Lund, f. 18/1 44, 81.
Brohed, Nils Ingmar, professor, Lund, f. 3/1 40, 81.
Löfgren, Orvar Sigurd, docent, Lund, f. 2/10 43, 81.
Modéer, Kjell Åke Otto, professor, Lund, f. 12/11 39, 81.
Thavenius, Jan Erik, docent, Lund, f. 31/10 34, 81.
Peczenik, Aleksander Henryk, professor, Lund, f. 16/11 37, 82.
Piltz, Anders Edvard Gottlieb, docent, Lund, f. 7/3 43, 82.
Rydén, Per, docent, Lund, f. 4/8 37, 82.
Swahn, Sigbrit Margareta, docent, Malmö, f. 12/11 33, 82.
Guillet de Monthoux, Pierre Bror Louis, docent, Lund, f. 4/2 46, 83.
Hellström, Jan-Arvid, docent, Lund, f. 30/8 41, 83.
Hidal, Sten Lennart, docent, Lund, f. 5/10 46, 83.
Hårdh, Birgitta Christina, docent, Lund, f. 16/8 45, 83.
Melander, Erik Göran, docent, Lund, f. 10/10 38, 83.
Ulfsparré Meurling, Anna Christina, landsarkivarie, Lund, f. 7/12 33, 83.
Thormählen, Ella Marianne, docent, Lund, f. 25/5 49, 83.
Bogdan, Michael, professor, Lund, f. 2/12 46, 84.
Bruce, Lars Gösta, professor, Lund, f. 3/1 47, 84.
Callmer, Johan Henrik Christian, docent, Lund, f. 8/11 45, 84.
Larsson, Lars Olof Georg, professor, Lund, f. 13/4 47, 84.
Sjölin, Jan-Gunnar, docent, Lund, f. 39, 84.

- Fernlund, Siegrun*, docent, Asmundtorp, f. 8/6 37, 85.
Gårdenfors, Peter, docent, Lund, f. 21/9 49, 85.
Lindwall, Lars, professor, Göteborg, f. 10/12 35, 85.
Löfgren, Anna Brita, docent, Lund, f. 8/6 33, 85.
Svensson, Lars Håkan, docent, Lund, f. 20/9 44, 85.
Teleman, Ulf, professor, Lund, f. 13/1 34, 85.
Florby, Gunilla, docent, Dalby, f. 28/8 43, 86.
Gerner, Kristian, docent, Lund, f. 25/5 42, 86.
Mettinger, Tryggve, professor, Lund, f. 8/6 40, 86.
Olausson, Deborah, docent, Lund, f. 17/5 51, 86.
Palm, Anders, docent, Lund, f. 6/7 42, 86.
Sandqvist, Sven, docent, Dalby, f. 19/8 39, 86.
Svensson, Lars, docent, Malmö, f. 7/3 38, 86.
Andersson, Hans, professor, Lund, f. 23/11 36, 87.
Ekhölm-Friedman, Kajsa, docent, Lund, f. 7/1 39, 87.
Hetzler, Antoinette, docent, Lund, f. 25/9 43, 87.
Malm, Allan, professor, Lund, f. 7/2 45, 87.
Platzack, Christer, professor, Lund, f. 18/11 43, 87.
Radler, Aleksander, docent, Lund, f. 17/5 44, 87.

B. UTLÄNDSKA

- Wrede, Johan Otto Wilhelm*, professor, Helsingfors, f. 18/10 35, 72.
Zettersten, Sven Arne Paul, professor, Köpenhamn, f. 10/1 34, 72.
Sjöblom, Bengt Gunnar Olof, professor, Köpenhamn, f. 28/2 33, 73.
Bosson, James Evert, professor, Berkeley, California, USA, f. 17/7 33, 74.
Krummacher, Friedhelm Gustav-Adolf Hugo Robert, professor, Kiel, f. 22/1 36, 75.
Kittang, Atle, professor, Bergen, f. 20/3 41, 75.
Klinge, Matti, professor, Helsingfors, f. 31/8 36, 76.
Koblik, Steven Samuel, professor, Claremont, California, f. 27/5 41, 77.
Lundquist, Lennart Harald Sture, professor, Köpenhamn, f. 13/2 38, 77.
Nøjgaard, Morten, professor, Odense, f. 28/7 34, 78.
Register, Cheri, professor, Minneapolis, f. 30/4 45, 78.
Johansson, Karl Albert Stig, docent, Oslo, f. 21/2 39, 80.
Lindström, Caj-Gunnar Axel, professor, Åbo, f. 18/4 42, 80.
Fisiak, Jacek, professor, Poznań, f. 10/5 36, 81.
Sen, Amartya Kumar, professor, Oxford, f. 3/11 33, 81.
Aarmio, Aulis Arvi, professor, Helsingfors, f. 14/5 37, 83.
Hopt, Klaus J., professor, Tübingen, f. 24/8 40, 83.
Koch, Maria Ludovica, professor, Rom, f. 6/9 41, 83.
Kostecki, Marian Jan, professor, Warszawa, f. 19/4 49, 83.
Leech, Geoffrey Neil, professor, Lancaster, f. 16/1 36, 83.
Ringbom, Sixten Ivar Alexander, professor, Åbo, f. 27/7 35, 83.
Rømhild, Lars Peter, lektor, Köpenhamn, f. 13/7 34, 83.
Hareven, Tamara K, professor, Cambridge, Mass., f. 10/5 37, 84.
Larsson, Lars-Olof, professor, Kiel, f. 26/5 38, 85.

Vetenskaps societeten i Lund

Lilius, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 3/2 39, 85.

Massengale, James, professor, Berkeley, California, f. 20/1 39, 85.

Müller-Wille, Michael, professor, Kiel, f. 1/3 38, 85.

Tamm, Ditlef, professor, Köpenhamn, f. 7/3 46, 85.

Kulbushan, Jain, professor, Ahmedabad, 87.

Randsborg, Klavs, universitetslektor, Virum, f. 28/2 44, 87.

Verksamhetsberättelse 1987

Som stiftande ledamot har invalts direktör Rolf Janson.

Som inländska arbetande ledamöter har invalts professor Hans Andersson, docent Kajsa Ekholm-Friedman, docent Antoinette Hetzler, professor Allan Malm, professor Christer Platzack, docent Aleksander Radler.

Som utländska arbetande ledamöter har invalts professor Jain Kulbusan, New Delhi och universitetslektor Klavs Randsborg, Köpenhamn.

Den 12 maj hölls sammanträde varvid professor Sten Åke Nilsson föreläste över ämnet "Såsom i himlen, så ock på jorden". Om planeringen av staden Jaipur i Rajasthan.

Vid högtidssammanträdet den 27 november höll professor Kjell Espmark, Stockholm, en föreläsning, betitlad "Diktens skingrade lemmar. Kritikens decennietänkande och den sentida svenska litteraturen".

Höstens exkursion lördagen den 26 september var förlagd till Nordsjälland. Under förmiddagen besöktes Ordrupgård, vars konstsamlingar presenterades av sakkunnig guide. Efter lunch på Knokken kro i Rungsted havn ägnade vi eftermiddagen åt Karen Blixens gård Rungstedlund, numera disponerad av Den Danske Akademie. Professor Mogens Brøndsted, akademiledamot och medlem av Societeten, presenterade den unika miljön för de ca 70 deltagande.

Styrelsen har sammanträtt 10/3, 2/6, 21/9, 9/11, 23/11, 14/12.

Av trycket har utgivits Gillis Kristenssons arbete "A survey of Middle English Dialects 1290–1350. The West Midland Counties", nr 78 i societetens skriftserie, samt Ivar Lindquists posthuma arbete "Religiösa runtexter III. Kvinnebyamuletten", redigerad av Gösta Holm, nr 79 i societetens skriftserie.

Kockska belöningen har mottagits av språkforskaren, fil. dr Lillemor Santesson.

Resestipendier och forskningsbidrag har under våren tilldelats docent Karin Aijmer, 3.000 kr, docent Peter Gärdenfors, 4.000 kr, fil. dr Elisabeth Iregren, 4.000 kr, fil. dr J. O. Blichfeldt, 4.000 kr samt under hösten

Vetenskaps societeten i Lund

professor Sven Bäckman, 2.000 kr, docent Johan Callmer, 1.000 kr,
docent Mats Larsson, 2.500 kr, fil. dr Per Erik Ljung, 4.000 kr, docent
Sigbrit Swahn, 2.000 kr, fil. dr Ulf Sjödin, 3.000 kr.

Lund 1988.05.29

Anders Grönvall

Sammandrag av
 Vetenskaps societetens i Lund räkenskaper år 1987
Balanskonto den 1 januari 1987

Tillgångar		Skulder	
Obligationer	325.000:–	Grundfond	535.000:–
Förlagsbevis	24.000:–	Dispositionsfond	340.834:91
Aktier	1.986.220:30	Resestipendiefond	37.442:–
Bank	190.678:15	Skånsk senmedeltid och Renässans	744.240:12
Postgiro	14.640:21	Olga och Thorild Dahlgrens fond	83.297:–
		AB C W K Gleerups fond	39.326:–
		von Hallwyls fond	10.000:–
		Knut och Alice Wallenbergs fond	5.000:–
		Harry Karlssons fond	15.809:05
		50-årsfonden	180.190:–
		Tegnérfonden	123.263:–
		Ada och Lars Werins fond	50.159:58
		Axel Kocks fond	10.780:–
		Mattias Olofssons fond	30.318:–
		Ruben Rausings fond	334.879:–
	2.540.538:66		2.540.538:66

Resultaträkning för år 1987

Inkomster		Utgifter	
Ränta på obligationer	35.250:–	Föreläsare	10.108:90
Ränta på förlagsbevis	2.460:–	Forskningsbidrag och belöningar	25.500:–
Ränta bank	34.724:–	Anslag ur Tegnérfonden	8.000:–
Ränta postgiro	659:42	Axel Kocks fond	1.780:–
Utdelning aktier	69.231:–	Harry Karlssons fond	2.000:–
Vinst köpoptioner	107.592:80	A och L Werins fond	4.000:–
Värdepappersökning	548.435:50	Årsböckerna	79.532:–
Årsavgifter	11.000:–	Skriftserien	34.214:–
Årsböckerna – försäljning	1.245:87	Skånsk Senmedeltid och Renässans	4.020:10
Skriftserien – försäljning	5.194:97	Övriga utgifter	74.952:80
Skånsk Senmedeltid och Renässans – försäljning	1.217:54	Fondökningar	606.557:44
Fondminskningar	33.654:14		
	850.665:24		850.665:24

Balanskonto den 31 december 1987

Tillgångar		Skulder	
Obligationer	255.000:–	Grundfond	661.500:–
Förlagsbevis	24.000:–	Dispositionsfond	307.180:77
Aktier	2.541.878:30	Resestipendiefond	49.178:–
Bank	267.802:63	Skånsk Senmedeltid och Renässans	975.275:56
Postgiro	24.761:03	Olga och Thorild Dahlgrens fond	109.483:–
		AB C W K Glerups fond	51.701:–
		von Hallwyls fond	12.193:–
		Knut och Alice Wallenbergs fond	6.097:–
		Harry Karlssons fond	18.759:05
		50-årsfonden	236.793:–
		Tegnér fonden	153.982:–
		Ada och Lars Werins fond	61.886:58
		Axel Kocks fond	22.352:–
		Mattias Olofssons fond	39.898:–
		Ruben Rausings fond	407.163:–
	3.113.441:96		3.113.441:96

Lund den 31 december 1987

Göran Palm

Revisionsberättelse för 1987

Undertecknade, utsedda att granska Vetenskaps societetens räkenskaper för år 1987, har fullgjort vårt uppdrag och funnit dem i allo noggrant och omsorgsfullt förda och försedda med behöriga verifikationer. Genom en aktiv aktiebehandling har societetens likviditet ytterligare stärkts.

Vi tillstyrker full ansvarsfrihet för skattmästaren och styrelsen för den tid revisionen omfattar.

Lund i maj 1988.

Olof Nordström

Gunnar Törnqvist

Stadgar för Vetenskaps societeten i Lund

*Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948,
den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970,
den 20 nov. 1971 och den 19 nov. 1982.*

SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

§ 1

Vetenskaps societeten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, särskilt genom
att i sina acta befordra vetenskapliga verk till trycket,
att lämna understöd till vetenskapliga undersökningar, för vilka detaljerad plan i särskild ansökan framlagts,
att taga initiativ till och planlägga vetenskapliga forskningsföretag samt
att anordna föredrag över vetenskapliga ämnen.

§ 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter, vartill komma hedersledamöter och seniores. Till arbetande ledamöter skola företrädesvis yngre vetenskapsidkare väljas.

I Societetens styrelse och nämnder kunna endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äga delta i val samt sådana överläggningar och beslut som angå ekonomiska och administrativa frågor.

§ 3

De inländska arbetande ledamöternas antal må ej överstiga 70, de utländska arbetande ledamöternas ej 35, de stiftande ledamöternas ej 50.

§ 4

Arbetande ledamot kvarstår som sådan till fyllda 55 levnadsår. Han övergår därefter till gruppen seniores.

§ 5

Stiftande ledamot, vartill Societeten endast äger välja person som ådagalagt intresse för humanistisk vetenskap och kultur, erlägger en inträdesavgift av minst 2.000 kronor samt under vartdera av de 8 efter valet närmast följande åren en avgift av 1.000 kronor. Han äger alltid och i alla samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

Önskar stiftande ledamot på en gång erlägga samtliga återstående avgifter, äger han rätt till diskontoavdrag å icke förfallna avgifter, räknat efter en räntefot som med 1 % överstiger högsta vid betalningstillfället gällande ränteläge för Svenska statens obligationer.

§ 6

Till Societetens hedersledamöter kunna väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga 7.

STYRELSER OCH NÄMNDER

§ 7

Societetens angelägenheter handhavas av en styrelse, bestående av 9 ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattmästare. Av styrelsens medlemmar skola minst 3 vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna skola ersättare väljas till ett antal av 3.

§ 8

Societetens styrelse väljes för en tid av 3 år. Vid varje högtidssammanträde väljas 3 styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 9

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslutför då minst 5 av dessa äro närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 10

Förslag till inval ingives i särskild motiverad skrivelse, undertecknad av minst 2 av Societetens arbetande eller stiftande ledamöter, till en valnämnd, bestående av Societetens praeses jämte 4 ledamöter med 2 ersättare. Societetens praeses är nämndens ordförande.

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljas av Societeten med $\frac{3}{4}$ majoritet på förslag av valnämnden; dock skall sådant förslag först underställas styrelsens prövning. Valnämndens förslag upprättas med $\frac{4}{5}$ majoritet. Valnämnden är beslutför endast då den är fulltalig.

Stiftande ledamöter väljas med $\frac{4}{5}$ majoritet av styrelsen förstärkt med valnämnden.

Endast beslut om inval införas i Societetens protokoll, ej förslag därom.

§ 11

Till tryckning i Societetens acta inlämnade skrifter granskas av en nämnd, bestående av sekreteraren jämte 4 arbetande ledamöter, representerande olika vetenskapsgrenar.

§ 12

Societetens nämnder väljas för en tid av 2 år. Vid varje högtidssammanträde väljas 2 medlemmar och en ersättare i valnämnden samt 2 medlemmar i granskningsnämnden.

ÄMBETSMÄN

§ 13

Societetens ämbetsmän äro sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren. Till ämbetsmän kunna endast ledamöter boende i Lund och dess omnejd väljas.

§ 14

Sekreteraren och vid förfall för honom vice sekreteraren åligger:
att hålla förteckning över Societetens ledamöter,
att föra protokoll vid Societetens sammanträden, ävensom förbereda och föredraga de ärenden som där skola förekomma,
att befordra till verkställighet de vid sammanträdena fattade besluten,
att till varje högtidssammanträde uppsätta styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under sistförflutna år samt
att omhänderha Societetens publikationsverksamhet.

§ 15

Skattmästaren, som ansvarar för Societetens medel, åligger att närmast handha Societetens ekonomiska angelägenheter,
att föra Societetens räkenskaper, vilka avslutas med kalenderår, samt
att före den 15 maj avlämna föregående års räkenskaper till revisorerna.
Societetens värdehandlingar förvaras under två olika lås i bankfack, till vilket praeses har den ena nyckeln, skattmästaren den andra, eller också överlämnas de av praeses och skattmästaren till förvaltning av en banks notariatavdelning.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 16

Societeten sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begära 10 ledamöter i skrivelse till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant. Högtidssammanträde hålles årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning annorlunda bestämmer.

§ 17

Societeten är beslutfö, om minst 10 av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller dessas ersättare äro närvarande. Endast närvarande ledamot äger deltaga i omröstning.

§ 18

Val av arbetande ledamöter, hedersledamöter, styrelse och nämnder förrättas med slutna sedlar om varje namn för sig, därest ej Societeten vid varje särskilt tillfälle enhälligt beslutar företaga omröstningen i annan ordning. Vid lika röstetal avgöres valet genom lottning.

§ 19

Ärende, som ej angivits i kallelse till sammanträde, får ej å detta företagas till avgörande, om det ej enligt stadgarna där skall förekomma.

EKONOMI

§ 20

Av de stiftande ledamöternas inträdesavgifter bildas en dispositionsfond.

Av de stiftande ledamöternas årsavgifter bildas en grundfond, varav endast räntan må disponeras.

§ 21

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av ett år 2 revisorer med 2 ersättare, och skola revisorerne äga tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter.

Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societeten senast den 2 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 22

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie (»Skrifter») ingående skrifter utsändas kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 23

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeten kan finna skäl att antaga.

§ 24

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut på två omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden, och skola dessa beslut fattas med minst $\frac{2}{3}$ majoritet. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av § 4 eller av bestämmelserna i § 20 angående grundfonden icke fattas.

Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by S. B. *Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av M:r Olauus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösa stenarna. 1940.
25. I Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförädet. 1944.
29. *Bertil Axelson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundralet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädskult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism.) 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustingarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.) 1952.
39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalsagstiftning. 1951.

Vetenskaps societeten i Lund

40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klostrets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i FINDERUP. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at FINDERUP. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevens skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförrådsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar T. Westin*. Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517. 1957.
53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560–1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs Jerusalem, Revolutionär sekterism mot fäderneärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's Jerusalem. Revolutionary sectarianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önerfors*. Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärs Ihugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärs Ihugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971.
65. *Jan Mogren*. Tegnér's översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalsagstiftning 1731–1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.
72. *Ulf Sjödell*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.
73. *Louise Vinge*. Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson*. The Laryngeal Theory. 1978.
75. *Ulf Sjödell*. Historiker inför Kalmarunionen. 1981.
76. *Alf Lombard* – *Constantin Gâdei*. Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.
77. *Gunnar Sjögren*. Hamlet the Dane. 1983.
78. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: The West Midland Counties. 1987.

79. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter III. Kvinneby-amuletten. Ett tydningförslag efter författarens efterlämnade manuskript utgivet av *Gösta Holm*. 1987.
80. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on »Apostemes», Part I. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1988.
81. *Maturin Cordier*. De corrupti sermonis emendatione. Rédaction Anvers 1540. Texte et commentaire linguistique par *Leena Löfstedt et Bengt Löfstedt*. 1989.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekost och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd
3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd
4. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd
5. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhållas inb. i hfr bd
6. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboeken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971
10. *Knut Knutsson och Göte Paulsson*. Dalby Klosters intäktsbok 1530–1531. 1983
11. *Sten Skansjö*. Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983

Årsbok 1920–1987

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.

Ur innehållet

Artiklar

Arvid G:son Elg: En lagsamlingshandskrift från 1500-talet i
Härnösands stadsbibliotek

Erik Lönnroth: Konsten att skriva historia

Hans Ritte: "Ein kleiner Übermensch in Gestalt eines Kin-
des", Die rebellischen Mädchen bei Astrid Lindgren

Bengt Skans: Slaget vid Helge å i nygammal belysning

Hugo Yrwing: Visby och uppkomsten av Tyska hansan

Minnesord

Erik Moltke af Marie Stoklund

Erik Rooth av Gustav Korlén

Carl-Eric Thors av Gösta Holm

Lennart Håkanson av Alf Önnersfors

Leiv Amundsen av Stig Y. Rudberg

Ingemar Ekblom av Karl Emil Thulin

Einar Gjerstad av Pär Göran Gierow

Hadar Erik H:son Hallström av Bertil Kugelberg

Sven S. Hartman av Jan Bergman

Carl Erik Östenberg av Pär Göran Gierow

Harald Elovson av Carl Fehrman

Lund
University
Press

Art. nr 20132
ISBN 91-7966-097-5